

KI VAGY TE, VAJDASÁGI MAGYAR? |

| Az előszót írta Losoncz Márk.

Szerkesztette: Losoncz Márk

KI VAGY TE, VAJDASÁGI MAGYAR?

Írások az identitásról és annak hiányáról

Előszó

A „ki vagy te, vajdasági magyar?” egyfajta ellenállás kifejeződése. Hiszen éppen úgy szembeszáll azzal, ahogyan a „mi vagy te?” a lényegyet firtatja, miképpen a „kik/mik vagytok kit?” túlon túl átfogó, egyesítő kérdésével. Mondhatni: elutasítja az esszencializálást, illetve a kollektivizálást. Ugyanakkor a kérdés második fele („...,vajdasági magyar?”), átvezeti a megszólított „te”-t az egyediségből egy közösnek tűnő identitás felé, feltételezi azt róla, kockáztatva, hogy kitérő, vagy egyenesen elutasító választ fog kapni („nem vagyok vajdasági magyar, hanem...”, „nemcsak vajdasági magyar vagyok, hanem... is”, „vajdasági magyar voltam, de ma már...”). Nos, ez a kötet az afirmatív, óvatosan kitérő és elutasító válaszok együttese.

A felkérésben így fogalmaztunk:

A Forum Könyvkiadó Intézet olyan reprezentatív esszékötet összeállítását tervezi, amelynek témája a vajdasági/délvidéki magyar identitás lesz. Ezzel a levéllel Önt is felkérjük, hogy írásával járuljon hozzá a kötet anyagához.

Ahogyan a „Mi a magyar?” kérdésre már régóta nem elnyűtt nemzetkarakterológiákkal, történelemfeletti, alkati lényegeket felemlgetésével szokás válaszolni, úgy a „Kik vagyunk mi, vajdasági/délvidéki magyarok?” kérdését feltéve is olyan válaszokban reménykedünk, amelyek közös és személyes történeteinket tartják majd szem előtt, a különböző múltértelmezéseket, a közösségi kulcsproblémákat, az előttünk álló dilemmákat és a lehetséges célkitűzéseket. Örülnénk, ha a másokhoz való viszony, az emlékek és a tervek, a heterogén hagyományrétegek és a jövőképek is szerepet kapnának a kötetben. Az önazonosság, a sorsköz-

zösség szempontjai mellett szeretnénk szemléltetni az itteni magyarság sokrétű voltát is. Az elképzelésünknek megfelelően a felkértek a kulturális és politikai paletta különböző dimenzióit képviselik majd, legalább egy kötet erejéig fel-függesztve a mi-ők ellentéteket, félretéve a mindennapok törésvonalait. Így a felkértek között lesz fordító és politikus, történész és költő, egyházi személy és újságíró, antropológus és színikritikus. Reményeink szerint a kötet hozzájárul majd az együttgondolkodás kereteinek megteremtéséhez, az integratív útkereséshez, s ha szerény módon is, de – önszámításra bízva – a marasztaláshoz is.

Az önazonosságunkra nem azért utaltunk „vajdasági/délvidéki” identitásként, mert egyenlőséget akartunk volna tenni a két lehetőség közé, vagy mert egy mesterkélt húzással egy kalap alá igyekeztünk volna venni a különböző felfogások (és konnotációk) híveit. Sokkal inkább arról van szó, hogy szerintünk a „délvidéki” és a „vajdasági” való meghatározás is nehézségek sorát vonja magával. Először is, a tágabb értelemben vett Délvidék földrajzilag-történetileg semmiképpen sem azonos a mai Vajdasággal, ahol a közösségünk él (s ugyanez elmondható a „jugoszláviai Délvidékről” is). E kifejezéstől nem csupán azért idegenkednek sokan, mert „vidéki” és Budapesthez mint központhoz képest definiál, hanem használatának, kihasználásának stratégiái, a szélsőjobboldalra való elterjedtsége miatt is. Ám a „vajdasági” nem kevésbé, inkább máshogyan problematikus. Hiszen az ébredő szerb nacionalizmus *Srpska Vojvodinájára* (*Srpsko Vojvodstvo, Srpska Vojvodovina, Vojvodovina Srbija*) utal vissza, a vajda premodern intézményére meg a magyar szabadságharcra szembeni küzdelmekre, s ne feledjük, számos szerb nacionalista hivatkozott rá később is, többek között a kozmopolita-hazafiatlan Belgrád ellenében. E kifejezésnek új, emancipatorikus jelentésekkel való bővülése (mindenekelőtt a kommunista

mozgalomnak köszönhetően) rendkívül fontos, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Vajdaság mint intézményrendszer újra és újra a represszív *gouvernementalité* kihelyezett tagozatát is jelentette, sőt, nem egyszer erőszakosabb volt a „Központnál”. Végül említsük meg, hogy ma Vajdaságot a benne élők ritkán élik meg multikulturális idillként, sokkal sűrűbben a politikai játszmák esetleges hivatkozási pontjaként. Összességében véve tehát az önazonosság meghatározásának módja, a kifejezés-használat nem egyértelmű tünet, nem vagy-vagyként működő sibbonlet/szibbonlet, hanem szövevényes társadalomtörténeti folyamatokba illeszkedik be, törékeny konszenzusok és olykor békíthetetlennek tűnő konfliktusok váltakozásába... Már ez is mutatja, mennyire nehéz megfelelő választ adni a „ki vagy te, vajdasági(/délvidéki) magyar?” kérdésére.

Talán elmondhatjuk, hogy ennek a vállalkozásnak legalább egy kitűzött célt sikerült megvalósítania: identitásainkat nem egysíkú, reduktív módon mutatja be, hanem összetettségükben, a személyes és a közösségi elbeszélések összefonódása révén, a generációs, nemek közötti, etnikai és területi sokrétűséget szem előtt tartva. Bízunk benne, hogy lesznek, akik ötven, száz év múlva is megpróbálják megválaszolni a kötet címében található kérdést, s nem fogják figyelmen kívül hagyni az itt kínált válaszokat.

LOSONCZ Márk

Bakos Petra

Kik vogymuk?

„A merevség egyenlő a halállal.”
(Gloria Anzaldúa)

Kik vagyunk mi, vajdasági/délvidéki magyarok? A tekintet hosszan a ferde vonalon időz. Felteszem, a kérdező szándéka szerint azt hivatott jelezni, eldöntetlenség feszül a kérdés szívében. Eldöntetlenség, amelyet a kérdező úgy hagy, ezzel fokozandó a kérdés nyitottságát. Csakhogy, ha érteni vélem is a szándékot, maga a kérdés mégis szorongást kelt, mert nyitottsága a régiókban jól bejáródott visszás retorikai gyakorlatnak megfelelően: mintha-nyitottság. A vonal látszólag alternatívát kínál, miközben egy vágással már előre elrendezi, szortírozza a közösséget: vagy vajdasági, vagy délvidéki. Vagy-vagy.

A kérdés szerint tehát azok, akik vagyunk, eleve kétfélék, szétválasztottak, magukkal meghasonlottak. Szívünkben a törtvonal, a vagy-vagy. S ezen lehet szomorkodni. Szomorkodás közben pedig igazán könnyű megfeledkezni arról, hogy visszakérdezzünk: valóban? Ezért nevezem az ilyen retorikai gyakorlatot visszásnak, mert fondorlatosan rávesz arra, hogy kritikátlanul elfogadjuk a kérdésben rejlő állítást.

A Vajdaságban élő, magyarul (is) beszélő, különféle nemű, korú, vallású, műveltségű, vagyoni helyzetű és meggyőződésű emberek között feltételezhetően sokan délvidékinek tartják magukat. Én nem tartozom közéjük. Nem mondom Bácskát, Bánátot és Szerémséget Délvidéknek, legelsősorban azért, mert nem jön a számra. Illetve, pontosabban, úgy jön a számra, mint a viszonylag későn, már általános iskolás kor után eltanult magyarországi magyar nyelv egyéb kifejezései:

földimogyoró, harisnyanadrág. Ha a beszélgetés úgy kívánja, élek velük, mert tisztában vagyok vele, mit jelölnek ezek a hangsorok, de számomra a földimogyorónak nincs zamata, a harisnyanadrág nem simul, a Délvidék nem húz haza.

Abba most bele sem mennék, hogy a kifejezés maga egy közel száz éve nem létező államalakulat politikai földrajzának szótárába tartozott, mint ahogy azt is szinte kicsinyeskedőnek érzem megjegyezni, hogy a Vajdaság *amúgy* nem „a” Délvidék például a Drávaszög nélkül. Mind a kifejezés történeti terhelt-sége, mind földrajzi pontatlansága elhanyagolható mellékkörülmeny ahhoz képest, ahogyan a délvidékezés az elmúlt negyed században átrendezte szellemi horizontunkat. A Délvidék nyilvánvalóan egy tőle északra fekvő központhoz képest déli vidék, ez a központ pedig az a Magyarország, és szűkebben Budapest, amely a Vajdaságban élő magyarul (is) beszélők számára nemcsak a kultúra, de az életvitel, fogyasztói trendek, közélet, politikai irányvonalak, valamint a közelmúltbeli történelmi tapasztalatok értelmezésének szempontjából is elsődleges, gyakran kizárólagos központtá minősült Jugoszlávia szétesése óta. A háborús 90-es években a Vajdaságban élő magyarul (is) beszélők Magyarország mint a béke, a biztonság és a tartós gyarapodás földje felé fordulása majdhogynem mindannyiunk számára a pszichikai, és sokunk számára a tényleges fizikai túlélést szavatolta. A háborúk végetértével és Szerbia viszonylagos stabilizálódásával azonban Magyarország vonzereje nem csappant, az utóbbi évtizedben pedig Budapest végképp vezérlő csillagunkká emelkedett. Budapest persze többé-kevésbé mindenkor központi helyet foglalt el a Vajdaságban élő magyarul (is) beszélők kulturális tájékozódásának horizontján, de az, ahogyan ma a vajdasági magyar közbeszéd, politikai diskurzus és az ezekből kibontakozó közösségi jövőkép szinte kizárólag Magyarországról importált koordináták mentén alakul, azt hiszem, nyúlfarknyi történelmünkben pél-

da nélkül való. Ez egyrészt azt az illúziót táplálja, hogy a Vajdaságban élő magyarul (is) beszélők elszigetelten léteznek mind a Belgrád által félmjelzett szerb hatalmi és kulturális mátrixtól, mind a vajdasági kisebbségi kultúrák szövevényétől, másrészt viszont kulturális – és ettől nem elválaszthatóan: gazdasági – peremszerűségünket hangsúlyozva a kisebbség-érzést erősíti bennünk. A Délvidék tehát az egyik kulcsszava annak a beszédrendnek, amely a valaha volt, sokak számára szépemlékű, soknemzetiségű tartomány képét a sérelemkultusz savába mártogatva addig-addig maratta, míg abból csupán egy vérszegény, *csakmagyar* provincia képzete maradt. Márpedig, ha tényleg ide süllyedünk, hogy Vajdaság-képzetünk csakmagyar és ennél fogva Budapest-függő, illetve, mert Budapest-függő, ezért csakmagyar, továbbá, ha valóban meggyőződésünkké válik, hogy a javak áramlása csakis egyirányú lehet, s mi a központnak és tágabban az úgynevezett egyetemes magyar kultúrának adni semmit nem tudunk, valamint, ha tényleg kizárólag Pesttel és Pesthez mérünk és viszonyítunk, és ezért egyre elmaradottabbnak, kimerültebbnek, ziláltabbnak látjuk és sajnos mindinkább érezzük is magunkat, akkor előbb-utóbb valóban nem leszünk mások, mint peremvidéki páriák.

Persze, a világgazdaság szempontjából peremvidék vagyunk így is, úgy is, Magyarország is, Szerbia is, örülhetünk, ha az úgynevezett európai standardok szerint zsákmányolnak ki bennünket. Ezt jó észben tartani, most mégsem erre összpontosítanék. A jóformán Kelet-Európa egészét sújtó problémahalmaz nevesítésével mindössze az a célom, hogy amiként azt már számosan megtették, rámutassak: a gondjaink java része közös gond, amelyre megoldást találni nemcsak az egyre inkább gettósodó etnikai kisebbségek, de a térség kisebb-nagyobb nemzetállamainak hatókörén belül sem lehet. A délvidéki csakmagyarkodás horizontján persze világpolitikai összefüggéseket hiába keresnénk – hacsak nem számítjuk ide a

rontásunkra törő, nemzetközi léptékű összeesküvésekről szőtt hagymázakat –, hiszen az gyengíteni a fennálló konszenzust, miszerint Pestről, és csakis Pestről csorog, csordogál lassúdan az ír mindennemű bajainkra, s eljő majd a Kánaán, ha kellően mély főhajtással hálálkodunk emitt, délen – és, teszem hozzá, ha barátilag hagyják amott, délen. Közben pedig kiszolgáltatottságunk állandó hangsúlyozása a történelmi sérelmek folytonos felemlegetésével párhuzamban, valamint a mindenkori nehézségek végtelen, önsajnálattól sem mentes lajstromozása a magyar nyelvű politikai és médiatermékek, valamint az ezekről nem függetleníthető közbeszéd alaphangjaként előkészítette az áldozati szerepkör, mint számunkra majdhogynem egyedül rendelkezésre álló típuszerep bebetonozását.

Sokféle bántalom ért embereket ebben a térségben, sokan váltak áldozattá az elmúlt évszázad során azért, mert magyarul (is) beszéltek, mert magyarnak mondták magukat, vagy tekintették őket. Lényegi fontosságú az ilyen esetek feltárása, a körülmények rekonstruálása, a tágabb összefüggések feltérképezése, a felelősség számonkérése és a tanulságok levonása. Hogy ilyen többet ne legyen, azért. Ennél még fontosabb lenne azonban, hogy számon tartsuk és kultiváljuk azokat az erőforrásokat, amelyek miatt magyarul (is) beszélő polgártársaink a Vajdaságban maradtak, sőt, az eltelepültek közül nem kevesen a Vajdaságba visszatérni vágnak. Kutassuk fel és használjuk a saját élő erőforrásainkat, ami alatt nem a mindenkori pesti kormányzat által csorgatott-csöpögtetett javakat értem, de nem is azt a skanzenvilágot, amelybe a központ értékrendjének megfelelni vágyva kultúránk lassan belemerevül. Attól tartok, a végtelen disznótor romjain ropott lakodalmas csárdásba hevülve már észre sem vesszük, hogy egy pesti dizájn szerint tervezett múzeumi vitrinben táncoljuk a *danse macabre*-t.

Erőforrásaink pedig számosak, ha nem is feltétlenül nyilvánvalóak, és ha némi – olykor nem kevés – munka kell a

feltárásukhoz. Ebből a munkából sokat elvégeztek már, elég talán Tolnai Ottó és Nagy József művészetére utalnom. Mégis, a kilencvenes években kamaszodó generáció tagjaként, a háborútól és a hátszói körülményektől irritáltan valahogy magam is sokáig kilátástalannak láttam a helyzetet. Annyit tudtam: maradni kell, csinálni kell, de hogy miért és mit, arról csak homályos ráérzéseken alapuló erőtlen feltevéseim voltak. Messzire, nagyon messzire kellett mennem a kiindulópontért.

Körülbelül egy évtizede került kezembe Gloria Anzaldúa *Borderlands/La Frontera*, avagy *Határvidékek* című könyve, amely nemcsak feminista alapmű, de sarokköve a kritikai kultúrakutatásnak is. A társadalomtudományok terén több tekintetben úttörő szöveg: például neki köszönhető, hogy a határ metaforája a két- vagy többkultúrjúságot és többnyelvűséget tárgyaló irodalom egyik központi szervező eleme lett; elsőként kísérelte meg Gramsci politikaelméletét az etnikai kisebbségi és/vagy feminista politikai törekvésekkel integrálni; és egyik korai (1987) kritikusa volt annak, ahogyan gyarmatosító törekvések, neoliberális piacpolitika, és patriarchális attitűdök egymást támogatják egy országhatárokat nem ismerő, kizsákmányoló rendszer létrehozásában. Tette mindezt úgy, hogy eközben a szöveg valódi irodalmi ínycsés, amely a határvidéki pluralizmust, soklakiságot, hibriditást változatos műfajok elegyítésével kutatja. Anzaldúa műve önéletrajz, filozófiai esszé, de történelmi rekonstrukciós kísérlet is, amely saját tapasztalatok mozgósításával szavatolja, hogy filozófiai eszmefuttatásai során se tévessze szem elől a kulturális és gazdasági periférián tengődők nagyon valós, testet-lelket formáló megpróbáltatásait, másrészt viszont mindenkor részletekbe menő történelmi elemzésekkel alapozza meg általánosabb érvényű kijelentéseit.

Anzaldúa *chicana* alkotó, tehát az 1848-ban a mexikói-amerikai háború lezárulásával az új határ amerikai oldalán ragadt, főként spanyolul beszélő, de csak részint hispán, túl-

nyomórészt közép-amerikai indián gyökerekkel rendelkező népesség leszármazottja. A chicanók rokonkép tehát, amennyiben őket is szétválasztotta, az ő életüket is mindenestül átrendezte egy határvonal. Nem nehéz magunkat beleképzelnünk a helyzetükbe: mai napig is, ha átlépik a határt, Mexikóban furcsálkodva néznek rájuk amerikai angol kifejezésekkel tarkított spanyoljuk miatt, a határ innenső oldalán, a szülőföldjükön, az Egyesült Államokban pedig oda nem illőkként vagy betolakodókként kezelik őket. Mégsem az élettapasztalatok hasonlósága miatt olvastam egyre megrendültebben Anzaldúa eszmefuttatásait, hanem azért, mert ennek a nálunknál ezerszer hányattatottabb sorsú – hiszen földjük a Rio Grande folyó vízhozamának túlhasználása miatt egyre inkább elsivatagosodik, lassan művelhetetlenné válik, hozzá még a határövezet, ahol élnek, narkó- és embercsempész bandák felvonulási terepe – népnek a lánya szemernyi habozás nélkül megtagadja a választ a kérdésre: *te mi vagy?*

Pontosabban a válasza: nem kell magadból elutasítanod, ki-gyomlálnod semmit. Ne inogj meg, ne magyarázkodj, ne tarts történelemórát, ha megkérdik, spanyol vagy-e, indián vagy amerikai; magyar vagy-e, szerb vagy épp jugoszláv; keresztény, zsidó vagy ateista. Mind vagy, sokféle vagy, minél többféle, annál nehezebb neked, de annál erősebb vagy. Anzaldúa *mestizán*ak mondja magát, mesztic nő, más szóval keverék; én meg azt mondom, vajdasági vagyok, más szóval: európai.

Fényévekre vagyunk mi Európától, mondanák a tamászkodók legyintve. Igen, az életkörülményeink, a keresetünk, a jogrendszerünk, az oktatásunk, az egészségügyi ellátás, amiben részesülünk – ha részesülünk –, távolról sem ütik meg a nyugat-európai színvonalat. Ezzel együtt az európaiságunk nem illúzió. Ugyan évszázados agymosás eredményeképp magunkévá tettük a „nagy” európai népek fensőbbeséges perspektíváját, s talán az ő mércéikkel mérve valóban reménytelenül

elmaradottak, tohonyák, sőt, egyenesen civilizálatlanok vagyunk, de ne feledjük: körülbelül annyira tudják Londonban, milyen Kelet-Európa, mint Budapesten azt, milyen a Bácska. Persze nem a statisztikailag összegezhető, grafikonokba önthető információállomány hiányáról beszélek, az halmozódik, hanem az itteni élet sokrétű bonyolultságának ismeretéről, amely bonyolultság éppen hogy a mi európaiságunk forrása.

Bécsben a külföldi diákok számára fenntartott egyetemi menzán azért kaptam rendszeresen repetát a konyhas néniktől, mert egyszer ujjongva elmagyaráztam nekik – kézzel-lábbal meg némi makogó németséggel –, hogy a nagymamám is pont így főzött rám, meg hogy az aznapi sütemény volt a kedvencem gyerekkoromban, de azóta nem ettem, amióta az ómamám nincs köztünk. Dubrovnikban egy női szövetkezet alapítói meglehetősen fagyosan kezeltek, sok horvát, meg olasz meg francia között az egyetlenegy, akinek a mellére tűzve az állt: Szerbia, mígnem a selyemhernyó-tenyésztésről szóló előadásuk végén szorongásomban meglehetősen rossz szerbséggel elmeséltem, hogy a dédszüleim is hernyóztak. Bécsben recepteket cseréltünk a konyhas nénikkel, Dubrovnikban naspolyalikórt szopogatva végigarasztunk a bizánci eperfaligetektől Mária Terézia selyemálmain keresztül a jugoszláv textilgyártás iparosításáig az egész térség történelmén, újabbnál újabb selyemszálakat fedezve fel Vajdaság és Dalmácia között. Ezért mondom, hogy a vajdasági európai: a monarchiás és a jugoszláv idők forgácsaiból, meg azokból a reflexekből, amiket a többféle emberrel, nyelvvél, szokásrenddel, kultúrával való együttélés belénk idegzett, olyan rugalmas szellemi háló képezhető, amellyel szinte akárhol otthon lehetünk Európában. Tolnai Ottó egy harminc évvel ezelőtti interjújában ezt a következőképp fogalmazta meg: „Felvállalni ezt a vidéket – végeken túli vidéket –, felvállalni, mint a lehető legnagyobb kihívást, kalandot, életveszélyes utazást,

de ugyanakkor minden vidékies komplexus nélkül, mozogni, otthon lenni a világban is.”

Míg Tolnai számára ez a kultúrák, bizonyos meglátások szerint civilizációk mezsgyéjén húzódó térség „végeken túli vidék”, addig Anzaldúa számára határvidék. Találóbba metafora, mint a végeken túliság, hiszen az az itt élőket megint csak a szélén tételezi, márpedig a saját szempontunkból – és ha magunkról gondolkodunk, gondolkodjunk a saját szempontunkból – éppen középen vagyunk, a közöttesben. Hogy a határ az vidék, egyébként is régi ismeret, nyelvünkbe kódolt tudás: hiszen a szót mi mindig kétféleképp használtuk, egyrészt az országhatárra, másrészt, sokkal intimebben, a falut övező szántóföldekre, ahol a kukoricánk, zabunk termett, meg a dinnye a bosztányban. A határ ebben az értelemben tehát maga a termékenység, erőforrás és védőzóna. Ahogy pedig a vidék szót értem és érzem, abban nyoma sincs a magyarországi szóhasználatból ismerős „vidék” mint a főváros értékfosztott ellentétpárja tartalmainak – lásd Tolnainál: „vidékies komplexus” –; az én szlávra hangolt fülemnek inkább a *vidik* sejlik benne, azaz mindaz, ameddig a szem ellát, beleértve azt is, amit magamból látok. A határvidék ugyan földrajzi értelemben is kijelölhető, mégsem elsősorban földrajzi kategória, inkább azon szellemi tér jelölője, amelyben egy éberem nyitott, a sokféle, sokszor egymásnak ellentmondó inger összehangolására, elegyítésére, s az elegy termékeny alkalmazására kész alapállás és életvitel megvalósulhat – Béctől Dubrovnikig.

Abban Anzaldúa és Tolnai egyetért, hogy a kultúrák közti élet szakadatlan munka, az egyén élethosszig tartó zsonglörködése azok önmagukról és egymásról alkotott (tév)képzeteivel. Anzaldúa azonban még azzal a lényegi meglátással árnyalja a képet, hogy kifejti, a folyamatot szükségszerűen befolyásolja az egyén neme, szexualitása, kora, egészségi állapota, de talán legfőképpen, és az előzőektől nem elválaszthatóan, az anyagi körülmé-

nyei. Például a Vajdaságban élő, magyarul (is) beszélő melegek vagy romák, akik a kisebbség többségéhez képest sokszorosan nehezített pályán küzdenek, a magyar nyelvű sajtótermékek és politikai programok szempontjából láthatatlanok, nincsenek. De ha egyszerűen csak nő vagy, mint körülbelül minden második Vajdaságban élő magyarul (is) beszélő, már akkor is gyakran másféle vagy épp többféle szabály vonatkozik rád.

Bécsben és Dubrovnikban és még sok más helyen első-sorban nőkkel és a női tudásom révén tudtam kapcsolódási pontokat találni. Még lényegesebb azonban, s méginkább köt Anzaldúához az, hogy az én kisebbségi tapasztalataim is sajátosan női tapasztalatok: ahányszor azért bántottak, mert magyarul (is) beszélek, mindig, sőt elsősorban a nőt bántották. Amikor szerb suhancok Újvidék és Szóreg között a buszról a hóba löktek minket, mert a barátnőmmel a zsúfolt busz ajtajához préselődve magyarul csevegtünk, az utánunk kiabált ordenáréságok magyarságunkat is, de főleg nőiségünket minősítették. A taxist is, aki Belgrádban megtámadott, az ajzotta fel, hogy egy *mađarica* utazik a kocsiában – egy magyar nő, aki nyilván alig várja, hogy szétdobhassa a csárdás lábait. A nemünkhöz és nemzetünkhöz kötődő sztereotípiák szexuális tárgyá alacsonyítanak mások szemében, úgynevezett nemzettársaink pedig a méhünk termékenységével mérnek minket. Ezért olyannyira húsba vágó számomra Anzaldúa tétele, miszerint: „Mestizaként nincs országom, mert az országom kismizett, mégis, minden ország az enyém, mert minden nőnek nővére, esetleg szeretője vagyok”, amellyel Virginia Woolf híres sorait idézi: „Nőként nekem valójában nincs is országom. Nőként én nem is akarok magamnak országot. Nőként az én országom az egész világ.”

Tényleg az, tényleg az lehet, Béctől Dubrovnikig. S ugyan én először és legmélyebben a női tapasztalatok felől érttettem meg Anzaldúát, gondolatmenete útmutató lehet nemcsak a

nőknek, de bárkinek, bármely kisebbségnek, amely a mindenkori hatalomból kiszorul. Azt állítja: létrejöhet egy erős közösség a domináns kultúra által mellőzött terekben, horizontális kapcsolódások mentén cselezve ki a fentről lefelé szerveződő, sokszor elnyomóként fellépő hierarchiát. Létrejöhet, kibontakozhat és tagjainak erőforrásul szolgálhat – miként a női szolidaritás –, amennyiben a szokványos, monolitikusan felfogott, közösségi alapú politizálással szemben teret kínál a mikroközösségi és egyéni változatok kidolgozásának, amennyiben befogadásban és elfogadásban gondolkodik, nem kiközösítésben és elzárkózásban.

Az eredeti kérdésfelvetéshez visszatérve – *Kik vagyunk mi, vajdasági/délvidéki magyarok?* – a rövid válaszom tehát: sokfélék vagyunk, és sokféleségünkben az erőnk. Úgyhogy ideje kötőjelekkel gondolkodnunk törtvonalak helyett.

Bogdán József

Mi a magyar?

Bennem remeg egy tízéves cigány fiú, kinek mindig izzad a lába, ökölbe szorul a keze, és naponta elhatározza, hogy világgá megy. Ki bántaná szegényt? Miért nem élheti a hozzá hasonló gyerekek normális életét? Elmondom hát.

A fiú szülei korán meghaltak, és a Vöröskereszt nevelőszülőkre bízta életének irányítását, akik nem jó pásztorként fogadták ezt a feladatot, hanem béresként. A béres mostohán bánik a nyájjal. Éles kőmorzsákkal parittyázták gyenge homlokát, durva kőszavakkal, mert a szavak néha kövek, és a kövek roncsolnak, felvérzik a vékony bőrt és a szívet. A seb begyógyult, de a testen kígyózó ronda forradás örökre megmaradt. Cigány származása miatt szidták, és a fiú, akár a galambok, csak pislogott jobbra-balra tekingetve. Nem értette, miről van szó, nem értette, mi az, hogy cigány, és miért kellett volna Hitlernek kiirtania mindet. Mit tudhat erről egy gyerek?

Mint a madarak, mikor tollgallérjuk közé rejtik fejüket, és mozdulatlanul állnak egy faágon, a fiú is behúzta nyakát, és néha órákig csak dermedten állt, kikerekítve böngölyszemeit. Arra gondolt ebben a rideg mozdulatlanságban, hogy milyen jó annak, aki magyarnak született, milyen fenséges dolog magyarnak lenni, magyarul beszélni, magyarul énekelni. És ha tehette volna a kis butája, kiengedte volna ereiből a cigány vért, hogy magyar vérrel helyettesítse, kreol bőrét hófehérre festette volna, sűrű, fekete haját pedig, ha nem is szőkére, de legalább barnára. Irigykedve nézte osztálytársai fehér bőre alatt a kirajzolódó kék ércsokrokat. „Magyar akarok lenni mindenáron! Ha beleszakadok, akkor is” – gondolta magában, és első lé-

pésként azt határozta el, hogy sohasem fog napozni. Amúgy is sötét arcát és barna kézfejét ne érje a nap.

Egy bizonyos idő után megelégedve látta a majzos tükörből visszatekintő sápadt arcot. Már ezt is sikerként élte meg. Második lépésben cigányságának titkolását tartotta nagyon fontosnak, és a „cigányképű, szép magyar fiú” elnevezés már nem is bántotta, mert benne volt az, hogy szép, és az is, hogy magyar.

Egy nap eljött az ideje annak, hogy béresei szélnek eresszék az akkor már tizennégy éves fiút. Magyarokanizsáról Nagybecserekre került egy cigány rokonához. A poklok poklát élte meg. Éhezett, fázott, beteg volt, és ráadásul éjjel-nappal a cigány nyelvet hallgatta. Izzadt a lába a nagy szorongástól, kézzel-lábbal harcolt a cigány nyelv ellen, de mindhiába, a cigány nyelv ráragadt, ráterült, mint egy porlepedő, nem volt menekvés. Hat hónap alatt már minden szót értett, és mire befejezte a nyolc elemi, anyanyelvi szinten tudott cigányul, természetesen úgy, hogy magyar nyelvtudása nem szenvedett csorbát. Ez a fiú képes volt Arany János *Bajusz* című versét megtanulni, és a Petőfi Sándor Kultúregyesületben elő is adta osztálytársai és tanárai előtt, kirobbanó sikerrel. „Sikerült! – ujongott magában a fiú. – Sikerült a tervem, most már magyar vagyok, senki sem fog ezután kigúnyolni a cigányságom miatt.”

Úgy éltem meg az egyházi gimnázium és a teológiai egyetem tíz évét, mint egy hosszú, unalmas vasárnap délutánt. Mégis ezek az évek babusgatták leginkább testemet, lelkemet, hiszen nem éheztem, nem fáztam, és a napi lelki eledel széppé tette ifúságomat. Rómában doktorált pap tanárain magasröptű előadásaira még ma is emlékszem, ha nem is a tartalmukra, de arra a hangulatra, a szárnyalás élményére mindenképpen, amit egy-egy előadás nyújtott. Az előadások horvát nyelven folytak, de tanultuk a latin, a görög, a héber, és a német nyelvet is. A magyar irodalmat csak önszorgalomból... Minden sza-

badidőmet magyar könyvek olvasásával töltöttem. Az, hogy ki milyen nemzetiségű, fel sem merült, hiszen katolikus albánokkal, magyarokkal, horvátokkal, macedónokkal voltam összezárva, és fel sem tűnt cigány származásom, én meg fogadásomhoz híven mélyen hallgattam erről.

Az a remegő, kissé görbe hátú kislány, akinek csicseg a cipőben a lába, elkóborolt bennem, egyre ritkábban nyöszörgött bele életembe. A félelmem viszont, hogy nem szentelnek pappá származásom miatt, végigkísérte, mint egy árnyék, a hat évig tartó tanulásom mindennapjait. Amikor a dogmatikai és a filozófiai tételeket magoltam Strossmayer püspök kis poros mezővárosában, ahol az általa épített katedrális, mint Isten hangos kacagása, hallható és látható volt Diakóvár minden utcájából, gyakran belém mart a hiábavalóság karma. Az, hogy minek soványodjak bele a sok tanulásba, ha az egyetemi utam végén, kényszerű mosollyal bár, de eltanácsolnak hivatásomtól, és azt mondják majd, hogy a Római Katolikus Egyház kitűnően meglesz nélkülem is. A bennem örvénylő kételyeknek az volt az oka, hogy a tridenti zsinat 1545-ben III. Pál pápa elnöklésével úgy rendelkezett, hogy cigány embereket nem szabad pappá, sem diakónussá szentelni. A világon élő valamennyi nemzet közül éppen a cigányokat illette ez a „kiváltság”.

Negyven éve, hogy egyházam meleg, gondoskodó szeretetében élek, sőt, elmondom azt is, hogy mindent a szabadkai és nagybecskereki püspökségnek köszönhetek, amelyek kézen fogtak, és nem hagytak elkallódní. Ám beleborzadok, amikor zord, mondhatnám azt is, embertelen határozatokat olvasok a szeretetet és irgalmat hirdető Egyháztól. Persze ez irányú félelmem is egy csapásra megszűnt, amikor felszentelő püspököm egy hónappal a maratoni tanulás vége előtt közölte velem, hogy engedélyt kér Pál pápától, hogy Péter és Pál apostolfejedelmek ünnepén rám esdje a Szentlelket. Így lettem én a 750 éves Szeged–Csanádi Egyházmegye első roma száрма-

zású papja. Azon a vasárnapon megszeliđült bennem a város, úgy simult hozzám, mint egy kiskutyá. Hálásan pislogott rám. A nagybecskereki plébániatemplom, ahol tíz évig ministráltam, úgy nézett ki, mint egy fehér szoknyás, jószágos nagymama, aki a főtér közepére ül, és ég felé tárt karokkal imádkozik. A mindig komor városháza mosolygott. Paptársaim, még azok is, akik eddig tartózkodtak tőlem, barátként köszöntöttek, és néhányan – főleg a velem egykorúak – meg is öleltek. Odatérdeltem az oltár elé, ahol püspöki székében Jung Tamás ült, és fél óra elteltével már együtt misézhettem közel negyven paptársammal. A püspök a szertartást követően kezecskölt nekem. Ezt a kézcsókot sohasem feledem, hiszen a hívek és a papok szoktak kezecskölni főpásztoruknak, de ez most fordítva történt. Olyan érzés volt talán, mint amikor a kismadár kibújik a tojásból, és azon nyomban szabadnak érzi magát, fel-fel pislantva égi otthonára. Ez a csók, úgy érzem, kigyógyította lelki pszoriázisomat, embernek éreztem magam, akit lehet szeretni. Ezt a gyengédséget hiányolom a mai egyházi életből, persze nem a kézcsókokra gondolok, hanem a finom, lelki érintésekre, az olyanokra, mint mikor a szellő felborzolja a madarak színes tollát, megvillantva olykor pihegő, forró bőrüket, vagy ahogyan Teréz anya óriási tenyerébe rejtette az éhező néger kisfiúk arcát.

Hatvanéves vagyok, és lassan már negyven éve cipelem papi batyumat, ezt az édes és nehéz terhet, úgy, hogy egy pillanatra sem tettem le a földre, hogy egy kicsit megszusszanjak. Ezt a batyut ugyanis nem lehet letenni, még pihenés céljából sem. „Pap vagy te mindörökre Melkizedek rendje szerint” – ezt hallja minden pap, amikor az egyházi rend szentségében részesül. Hogy mi minden van ebben a kissé már megkopott batyuban? Eget böködő, büszke diplomok, melyek – ha nem veszed észre őket – utánad kiabálnak. Ilyen például a verseci templom, amit Herczeg Ferenc Hoffman nagyapja épített, de

ide sorolnám a szabadkai Szent Teréz Székesegyházat is, ahová Kosztolányi Dezső járt vasárnapi szentmisékre szüleivel, később pedig Ádám fiával. Itt vannak a batyuban a szégyellős falusi imaházak, a feketetői, kanizsamonostori, egyházaskéri, törökkanizsai családias templomok. Ez utóbbi a Tisza partjára épült, akárcsak a törökbecsei és az óbecsei templom, és látni reszkető másukat a folyó tükrében. Vannak itt zsákutcák, szikrázó betonutak, romosságukban is szép falvak, napraforgótenger és hányástól foltos mellékutak. Van sok kacagás, önsajnálát, hiúság, bátorság és gyávaság, és vannak szép elhatározások, hogy folytatni kell az elkezdett utat. Batyumban ott ágaskodnak tévedéseim, tévelygéseim, időnként felsikoltanak bennem, mint ahogy a rosszat álmodó kisbabák. Tévedés volt megtagadni cigány származásomat, még akkor is, ha ezért sok volt a lekicsinylő kézlegyintés, a csúfolódó szájbiggyesztés, és gyermekkoromban a véres hurkák combjaimon nevelőapám nadrágszíjától, aki azt gondolta pityókás fejjel, nevelőanyám napi unszolására, hogy így kiverheti belőlem a cigány temperamentumot, a cigányokra oly jellemző szabadságvágyat. Arra gondolt talán, hogy munkára görbítheti a hátam, mert felesége annyiszor elmondta, hogy a cigányoknak nem görbül a hátuk, vagyis arra is lusták, hogy lehajoljanak. Most már persze tudom, negyven év késéssel, az örökkévalóság szempontjából csupán egy röpke pillanat ez is, hogy lehetek magyar annak ellenére is, hogy apai, anyai ágon is cigány származású vagyok. A torontáltordai színházban láttam egyszer, amikor egy korombeli színész örömeiben felsikoltott tanítványai bravúros szereplése láttán. Ilyen apró, kerekded sikolyok is vannak batyumban, remélem, idővel nem pukkannak szét, mint a karácsonyfa díszes gömbjei.

*Torda,
ne hullj porba,
benned ég volt,
most sötét folt.*

Tordára kétszer kaptam kinevezést, 1983-ban mint hitoktató és segédlelkész, 2010-ben mint plébános. Időközben a négyezret számláló falu összezsugorodott, mint télen a hajléktalanok, akiknek csak deres hajuk látszik ki a kartondobozok alól. Ma alig ezren lakják ezt a különben színmagyar falut, akik, mint a cigányok dús fekete hajzatában az ős hajszálak, csak ritkán láthatóak. Mint egy szomorú, csak néha pislantó szempárt, úgy látom magam előtt Tordát, ahol már nincsenek nevető kirakatablakok, mint negyven évvel ezelőtt. A kápolna előtti tér úgy fest, mint egy rendezett városi park, kényelmes beton- és fapadokkal, asztalokkal és öreg, a titkokat megtartó gesztenyefákkal. Csak néhány liter eperpálinka kell, és máris éneküktől hangos ez a halálra ítélt kis falu, persze csak tavasszal és nyáron, mert a tél beálltával a híres Detki kocsmá ad otthont az élni és szórakozni vágyó fiataloknak.

A temetőben, ahol fekete palástom rozsdás csatját igazgattam mindig, mert le akart zuhanni valahányszor teli tüdővel énekeltem az *O mi Jesu vulnerate* kezdetű gyászéneket, egy sétám alkalmával megtaláltam nagyapám elhanyagolt sírját, és abban a pillanatban elélem toppant a múlt teljes súlyával, úgy éreztem magam, mintha a földet lapátoló gép kanala egy tonna hideg, agyagos földdel terített volna be. „Itt nyugszik a cigány Matyi”, ez volt a sírfelirat. Ez a nagyapám sírkövére köpött szöveg elindította bennem az asszociációk zakatoló vonatát... „Nézd, ott megy a cigány Matyi, anyjuk, nézd már meg, ki az?” „Á, senki, csak a cigány Matyi...” „Pétör, hallottad, hogy a cigány Matyit a börtönbe zárták?” Lüktenni kezdett a fejem, de ott szobroztam még legalább egy órán át ősöm em-

lélművénel azt érezve, mintha kettős énem lenne, igen, ez a skizofrénia, én, msgr. Bogdán József, tordai plébános, pápai káplán, szeged–csanádi kanonok, papköltő és a cigány Matyi unokája, a temetők réme, aki a friss sírokról lelopkodja a kínai művirágokat.

Lopni azért nem loptam soha, csak akkor, amikor Nagybecskerek külvárosában az éhhalál kerülgetett, és szédülni kezdtem, de a cigánymatyiság és a cigánygusztiság (így hívták édesapámat) gyakran talpra álltak bennem, és törni–zúzni kezdtek mindent, ami éppen a kezük ügyébe került. A teremtés és a pusztítás ikertestvérek voltak mindkettőjünkben, és mivel nem esik messze az alma a fájától, bennem is. Emlékszem, egy esős, hideg reggelen apám útnak indult volna egyablakos putrijából a város felé, de az esernyője sehogyan sem akart kinyílni. Megmakacsolta magát, mint egy nagy sasmadár, aki megunta a repülést, és apám hiába biztatta, nem feszült az égnek fényes, fekete szárnya. Rövid viaskodás és sűrű, dallamos cigányszitkok után darabokra törte az esernyőt, és becsapta az ajtót úgy, hogy az a széttépett esernyőre zuhanva lesöpört az asztról mindent.

Ott álltam nagyapám sírjánál, mint egy hőségtől magába roskadt emeletes csokitorta, és észre sem vettem, hogy időközben a szószátyár piaci kofák, akik húsz–harminc évvel ezelőtt eltemetett párjukat látogatták, körbevesznek kérdő tekinteteikkel, mint valami csuklyás kommandósok, akik egy végre–valahára elfogott háborús bűnöst kerítenek be a tordai sírkert cigány negyedében. A zsírfényes arcú nénik paraszti zsenialitásukkal kigombolták reverendám harminckét piros gombját, és levették a többi gúnyámat is, és pillanatok alatt úgy éreztem magam, mint a bibliai Ádám, aki egy jókora fügefalevéllal próbálta takarni meztelenségét. „Meztelen a papunk, meztelen a király.” Tudtam, hogy másnap elterjed a faluban, mint egy ragályos betegség, hogy a mi papunk nem más, mint

a cigány Matyi unokája. „Ne mondd Rozi, tényleg!?” „Jaj, ne beszélj már ilyeneket, ez tényleg igaz lenne?” „Különbem meg a cigányok is emberek, ugyanúgy esznek, isznak, alszanak, mint mi.” „Biztos házi magyar cigány, azok rendes emberek.” „Nem az a cigány, aki cigány, hanem az a magyar, aki magyar – no, igyunk, komám, különben sohasem láttam olyan szép temetést, mint amit a mi papunk végzett, mikor anyósomat temették.” „No, igyunk, koma, Isten, Isten, de hiszen te is ott voltál a halotti toron, jól be is rúgtál, fene a zsírodát!”

És valóban, másnap hömpölyögni kezdett a hír, mint kiadós eső után a csatornáknál doboló, zenélő esővíz, beiramodott minden család udvarába, de nem történt meg az, amitől olyannyira tartottam, nem voltak megvető pillantások, sem sértő megjegyzések, csak cigány elsőseim súgtak össze huncut mosolygással: „Dick, eta amaro Rhasaj.” „Nézd, ott megy a mi papunk!”

*Régen titkoltam cigányságomat,
mint bebugyolált, gennyes lábfejet,
most meg mintha kérkednék velem,
hogy megsimogassanak,
mielőtt végleg elmegyek.*

Marko Čudić

Néhány széljegyzet a vajdasági magyar identitás karakterológiáihoz

Amikor egy nemzetről, nemzetcsopotról vagy olyan etnikai alapú csoportosulásról kell írni, amelynek fő védjegye az egyazon nyelven, kultúrán belüli, regionális alapú megkülönböztetés, akkor az ilyen feladattól való viszolygás, vonakodás talán teljesen természetesnek tekinthető. Elsősorban ugyanis azt a kérdést tehetnénk fel, hogy vajon ki formálhat igazán jogot arra, ki vetemedhet arra, hogy egy egész népcsoport (majdnem azt mondtam, hogy törzs) nevében beszéljen, egy egész népcsoportot (törzset) kritizáljon vagy magasztaljon, arra valamiféle kollektív tudatot ruházzon rá? Vajon csak olyanok tehetik meg ezt, akik „teljes mértékben”, egész lényükkel ehhez a csoporthoz tartozónak vélik (érik) magukat, vagy megtehetik olyanok is, akiknek két vagy több identitásuk is van, vagy esetleg olyanok is, akiknek vállaltan nincs etnikai identitásuk (mivel a nyelvet és a kultúrát nem tekintik etnikai determinációnak)? Vagy tehetné ezt akár egy teljesen kívülálló (külföldi, nyelvünket, nyelveinket nem beszélő, kultúránkat, kultúráinkat nem ismerő) személy is?¹ És ha mindezekre a kérdésekre igennel merészelünk válaszolni,

¹ És ott van még az a lehetőség is, hogy a vajdasági identitással olyan személy is foglalkozhat, aki ismeri a nyelvet és a kultúrát, csakhogy nem vajdasági, hanem történetesen magyarországi magyar. Ilyen példa a kiváló fiatal irodalmárnak, Szarvas Melindának az esete, akinek semmilyen vajdasági kötődései sincsenek, mégis a vajdasági magyar irodalommal foglalkozik, egyfajta kívülállóként, új perspektívával gazdagítva az eddigi nézőpontokat.

vajon milyen különbségekkel kellene számolnunk az egyes hozzáállások esetében? Vajon mérget vehetünk-e arra, hogy a totális kívülálló pozíciója valóban sokkalta „objektívabb” lesz, mint, mondjuk, a totális „bennfentesé”, és vajon valóban eleve kritikusabb hozzáállást is garantál a kívülálló pozíciója? Vagy pont fordítva, minél közelebb van az ember a „tűzhöz”, annál nagyobb a kritikai pozíció lehetősége, kredibilitása is? És a cenzúra, az öncenzúra (a „bennfenteseknél”), illetve a politikai korrektségnek való megfelelés vágya (a „kívülállók-nál”) mennyire nehezítik meg az igazán nyílt „kitárulkozás” lehetőségét? És milyen mértékben gátolják ezt a kitárulkozást a (minden „symposionizmus” és alternatív kultúra ellenére is végső soron rendkívül konzervatív) tradíciónak való megfelelés (gyakran görcsös) vágya és egy fiktív, most már láthatjuk, soha nem volt testvériség-egység fantazmájának (annak ügyefogyottan szekrénybe rejtett sok-sok csontvázával együtt) a patetikus visszasírása? Attól tartok, nagyon, de vegyük sorjában, és próbáljuk egy kicsit személyesebbé, emberszagúbbá tenni a dolgot.

Először is, jöjjön, mint minden törzsi ügynél, a beavatás, az önlegitimáció. A most következő mondatot, mondatokat már sok értelmetlen CV-ben leírtam, ám most megpróbálok egy kicsit reflektálni is rájuk. Tehát: Marko Čudićnak (Csúdíty Márkónak, Marko Cudicnak, Марко Чудићnak) hívnak. Ennek fele sem tréfa, mindezek a névvariációk írásban is szerepelnek különféle hivatalos dokumentumokban, a szívemhez különösen közelálló Csúdíty Márkó verzió például a ma már kettős állampolgárként sajnos értelmetlenné vált Magyar igazolványom első oldalán – ez a verzió persze azért állt a legközelebb a szívemhez, mert így, „határon túli magyarként” élvezhettem az évente 4-szer történő 90 százalékos (!) utazáskedvezményt az „anyaországon” (матична државан) keresztül-kasul! Ráadásul ez még a régi jó korrupció, ahogy ma pejoratívan, slejmn-

mel ízesítve mondani illik, „szoclib”, „ballib” kormány idejében volt, ha jól emlékszem. Hajj, a régi szép idők!

Zentán (у Сенти) születtem 1978. február 1-jén. Egy olyan városban tehát, amelynek lakossága az 1991-es, a Jugoszlávia (a további szövegben csak SFRJ) szétesése előtti utolsó népszámláláson cirka 85 százalékban magyarnak vallotta magát. Vegyes családban születtem, édesanyám vajdasági magyar (Čudić, leánykori neve Kulcsár Veronika), édesapám pedig likai (krajainai, ma már horvátországi) származású, de már Zentán született szerb férfi, Радивој Чудић. Amióta az eszemet tudom, emlékszem az anyai (vajdasági) magyar szóra, valamint az apai szerb beszédre. Jó, szófogadó gyerek lévén² (lám, mivé fajultam! – de talán ide se kell a felkiáltójel, lásd Orbán Viktor és Soros György megromlott kapcsolatát) igyekeztem mindkettőnek megadni a sajátját – anyámnak magyarul gügyögtem vissza, apámnak szerbül dadogtam oda. Talán ennek, és még sok minden másnak köszönhetően fajultam úgynevezett kétnyelvű emberré.

Napközi és óvodai tanulmányaimat szülővárosomban, a lakásomtól és nagymamáim lakásaitól³ kb. száz méternyire fekvő óvodában végeztem, *magyar* tagozaton, szintiszta magyar gyermekek közt (köztük külön említésre méltó a már 12 éves korában Kanadába kivándorolt, anyai ágon vajdasági magyar, apai ágon ellenben anyaországi, „originális” magyar unokatestvérem, a ma Greg Klotz, PhD névre hallgató Klotz Gergely).

² Legalábbis ezt állítják.

³ Mindkét nagymámám, az apai nagymámám, megboldogult Косовка Чудић (leánykori neve Огњеновић) – ő igazi, „eredeti” likai lány volt –, illetve anyai nagymámám, (id.) Kulcsár (leánykori neve Szabó) Veronika a sors fintorának köszönhetően egy épületben lakik, lakott.

Az elemi iskolát (Emlékiskola, Spomen-škola – hallom, ma már más neve van, de lehet, hogy tévedek, vagy csak *betrippeltem*), majd a gimnáziumot szintén szülővárosomban tudtam le, *serb* tagozaton (српско одељење). Az elemi iskolában harmadiktól hetedik osztályig volt egynéhány talán hasznos tárgyunk, köztük például a magyar mint környezetnyelv, ám aztán *Slobo* (vagy, ahogy a zentai magyarok némi *antiszerbséggel* fűszerezve nevezték, a *Miloš*) elnök eljövetelével, nyolcadiktól, ripsz-ropsz, брже-боље megszüntették. Persze, a magyar (osztályokba járó) gyerekek, kamaszok tovább tanulták, még kötelezőbben, a szerbet. Enyhén szólva megbomlott tehát a reciprocitás, a kölcsönösség, mint ahogy majd a 2000-es évek demokráciájában a fordított irányban bomlik majd meg, igaz, nem az iskolákban, de szinte mindenhol másutt.⁴

Egyetemi tanulmányaimat Belgrádban⁵ végeztem, a Филошки факултет Hungarológiai Tanszékén (Катедра за хунгарологију), ily módon próbáltam ötvözni a szerb és a magyar nyelv állandó belső tülekedését saját magamban. Ma ugyanott dolgozom, modern magyar irodalmat és fordításelméletet tanítok, illetve -gyakorlatot tartok leginkább

⁴ Olyannyira megbomlik, hogy majd ég a pofám a valjevói rokonaim előtt, amikor egy ismert zentai albán cukrászdában a felszolgáló magyar lányok egy árva szót nem tudnak szerbül.

⁵ Nem akartam Újvidékre vagy Szabadkára menni. Mindig is a nagyvárosok vonzottak. A „provinciából” való elvagyódás (a nagymamai, anyai kosztról való sajnálatos lemondással egyetemben) szerintem ugyancsak része a vajdasági magyar identitás öngyűlölő aspektusának. És nem, nem azért, mert úgymond a „könnyebb utat akartam választani”, ahogy azt néhány jóindulatú vajdasági magyar ismerősöm állítja. Főleg azért, mert nemcsak hungarológusnak készültem, hanem a világirodalom meg az általános nyelvészet sokkalta univerzálisabb aspektusai érdekelték. Az, hogy a végén ez lettem, ami, a véletlenek meg az épp adódó szellemi munkakereslet hozta.

szerb diákoknak, bár van köztük magafajta hibrid is, sőt, tiszta magyar, de még nagymagyar is előfordul néhanapján. Szabadidőmben műfordítással foglalkozom, ezzel próbálva kompenzálni azt az elszomorító tényt, hogy nem lettem prózáíró. Egyetemi munkahelyem lehetővé teszi azt, hogy csak olyan szerzőket, illetve olyan műveket fordítsak, amelyek közel állnak hozzám (nyelvtanilag, filozófiailag, emocionálisan, emberileg stb.). A versfordítást (néhány kivétel erejéig) át szoktam paszszolni a költőknek. Leginkább Predrag Ćudić nagybácsimnak. Családi manufaktúra, bevallom. De az dobja az első követ, aki nem tenne így.

Az iskolában, amikor a nemzetiségről kérdeztek, jugoszlávnak vallottam magam (ami némileg, ugye, félrevezető, hiszen a magyar még véletlenül sem délszláv nép – főleg, ha nem vesszük figyelembe azt a pár százezer -ics (-its), -viccsel végződő echte magyar vezetéknevet⁶).

Nem vagyok megkeresztelve: szüleim még anno úgy döntöttek, jobb lesz, ha én döntöm el, mivé válok. Azóta is várom az isteni szikrát.

A felvázoltak alapján, azt hiszem, némi jogot formálhatok arra, hogy mint „bennfentes” beszélhesek a „vajdasági magyar identitásról”, ha ugyan van ilyen, illetve, ha ezt az identitást (mint bármily más identitást is), mint egy kollektív valamit, egyáltalán precízen körvonalazhatni lehet.

Mint azt már több helyről tudjuk, az identitást mint olyat különféle kiindulópontokból lehet meghatározni. Egy embernek sok identitása van: faji, nemzeti, nyelvi, kulturális, nemi, társadalmi, földrajzi, történelmi, szexuális, politikai, vallási, kulináris, vércsoport szerinti, hobbi szerinti, sportág szerinti,

⁶ Jó, jó, tudom, nyelvtanilag, kulturálisan biztos nem az, nem (dél)szláv (meg nem sváb, meg nem tót, meg nem zsidó, meg nem cigány). Jó, jó, bocs.

művészeti ágak iránti affinitása szerinti, albán postabélyegeknek a megszállott gyűjtése iránti (Tolnai Ottó) stb. Egyértelmű, hogy amikor vajdasági magyar identitásról beszélünk, akkor a nemzeti, a nyelvi, a földrajzi, a történelmi, a kulturális és a társadalmi, valamint a konzervativizmus miatt gyakran egy életre elfojtott szexuális identitás(ok) egyfajta hibridjéről beszélünk.⁷ És elég nehéz itt e sok identitás között valamiféle hierarchiát felállítani.

Vegyük például a vajdasági magyar identitás történelmi aspektusát.⁸ Eltekintve a mindenki által ismert történelmi közhelytől, attól ugyebár, hogy „vajdasági magyar identitásról” mint olyanról nem beszélhetünk Trianon előtt (legfeljebb regionális, „délvidéki magyar identitásról” e nagyszabású történelmi trauma előtt), feltehetnénk azt a szerintem jogos kérdést, hogy mit, illetve kit, kiket tekinthet egy jóra való, böcsületes vajdasági magyar házigazda ember a saját elődjeinek, példaképeinek? Vajon Rózsa Sándor vajdasági magyar volt-e, lehet-e őrá mint a vajdasági magyar identitás pionírjára tekinteni? Vajon ő volt-e az, akinél a mai vajdasági magyar mentalitás csíráit felfedezhetjük? És vajon vajdasági magyar volt-e például (a „vér szerint” délszláv) Damjanich János? Vagy az úgyszintén adai születésű Rákosi Mátyás? Vajdasági magyar volt-e az újvidéki Magyar Tanszéket megalapító Sinkó Ervin? És van-e valami szál, ami összeköti őket? Van-e bármilyen közös nevezőjük ezeknek a (fizikailag, földrajzilag, nyelvileg, kulturálisan, konfesszionálisan a mai Vajdasághoz kötődő) személyeknek? Ha van, miért van, hogyhogy van? Ha nincs, miért nincs, hogyhogy nincs? Mi köze például a kozmopolita Tolnai Ottónak a

⁷ És, sajnos, egyre inkább a politikait is, tisztelet a kézzel megszámlálható kivételeknek.

⁸ Ebben a rövid esszében eme összetett identitás(ok)nak csak néhány történelmi, illetve földrajzi-társadalmi aspektusát említeném meg.

xenofób kijelentéseket ontó Bimbó Mihályhoz azon kívül, hogy mindketten Kanizsán születtek? Ezekre a kérdésekre valóban nehéz válaszolni. Bármilyen komoly válasz sok-sok szociológiai, történelmi, mentalitástani munkát igényelne, amelyre egy ilyen röpké elmélkedésben persze nincs hely.

Megállapodhatunk abban az ugyancsak közhelyszerű tényben, hogy a vajdasági magyar identitás (illetve annak alakulása, metamorfózisai) egy történelmileg, társadalmilag, politikailag determinált, fluktuáló, (viszonylag gyorsan) változó kategória. Azt, hogy milyen volt az akkor még (identitásépítés szempontjából) gyerekcipőben járó vajdasági magyarok viszonya a Jugoszláv Királysághoz, „Péter királyhoz”, azt inkább meghagyom a történészeknek. Az viszont tény, hogy később, a SFRJ-ben, főleg az úgynevezett „jólét” idejében, a 70-es, 80-as évekre ez az identitás önmagát az összmagyar, vagy, fogalmazzunk kicsit szűkebben, az anyaországi (az úgynevezett „igazi”, „originális”) magyar identitással szemben határozta meg. Bár ez persze nem csak magyar sajátosság volt. Az egész szocialista Jugoszláviában illett „lenézni” a kelet-európai (szovjet megszállás alatt álló) országokat, nemzeteket, egyfajta sajnálattal keveredett kárörömmel szemlélni „a szerencsétleneket”, miközben önmagunk „amerikai életszínvonalát” magasztaltuk. És mivel ez a megvetés leginkább a külsőségeken, nem pedig az igazi kulturális, civilizációs értékeken, illetve a hagyományokon⁹ alapult, szinte törvényszerűen vált önnön karikatúrájává később, a SFRJ szétesésének idejében. És Kelet-Európának ebben az összjugoszláv, megalapozatlan megvetésében elég nagy élvezettel osztoztak a vajdasági magyarok is. Hajj, mekkorákat

⁹ A hagyományok, illetve a hagyománynegáció alatt itt persze nem holmi folklorisztikus giccset, hanem például az Osztrák–Magyar Monarchiából megmaradt szilárd intézményrendszerek, a közép-európai kultúra exjugoszlávok (akik akkor még természetesen nem voltak exek) általi felületes kezelését értem.

neveltünk mi azon, hogy a „hülye magyar sportriporterek” nem tudják helyesen kimondani az akkori foci Európa-bajnok (milyen hihetetlenül hangzik ez ma már, majdnem, mint az Aranycsapat), Crvena Zvezda nevét! Holott csak egy egyszerű nyelvi *handicapról* volt szó.

A vajdasági magyarok nagy része tehát (önszántából, úgy érzem) egyfajta (talán mesterséges) distanciát teremtett a magyarországi magyarokkal (vagy, vajdasági nyelvjárással szólva, „a magyarokka”) szemben. Ez főleg a 60-as, 70-es, 80-as években felnövő generációknál mutatkozott meg. Én például a 80-as és 90-es¹⁰ években felnövő generáció nevében állíthatom, hogy milyen rossz és fárasztó az, amikor a magyarországi rokonoknak naphosszat kell magyarázni, hogy mi miért röhögünk totál különböző dolgokon, holott elvileg ugyanaz a nyelvünk meg minden. Mert mi például tudjuk, hogy a *Muckák*, az egy *legendáris* sorozat, mi tudjuk, hogy mit jelent az, hogy *lemenni a bazénba*, mi tudjuk, hogy mit jelent az, ha valakinek *fáj a fasza valamire/valamiért/valakiért* stb.

Egy szóval, ne kerteljünk: a vajdasági magyarok jelentős része *büszke* volt saját „rontott” dialektusára, egyfajta felemelő *differentia specificaként* tekintett rá.¹¹ A 90-es években

¹⁰ Egyáltalán nem mindegy persze, hogy a 80-as vagy a 90-es években nőtt fel a vajdasági magyar ember (vagy az én esetemben, asszony) fia, vagy pedig felnövése mindkét évtizedet érintette. Megfigyelhető volt egy nagyon éles törés a 90-es évek közepe táján.

¹¹ Nem nehéz rájönni arra, hogy nem azért voltak (voltunk) büszkék a saját „parasztos” akcentusunkra, mert mondjuk Domonkos István példáján rádöbítettünk arra, hogy milyen klassz, világraszóló költészetet lehetett ezen a nyelven is teremteni (sőt, adott esetben *csakis* ezen a nyelven), hiszen azt többnyire nem ismerték (na jó, beismerem, nem *ismertük*, na jó, beismerem, nem *ismertem*). Ami, tekintettel a magas irodalom mindenkori elit státuszára, nem meglepetés. Ha már identitásról beszélünk, nagy hiba *csak* az értelmiség perspektívájából beszélni szerintem.

viszont az egyre erősödő, vérszomjas szerb nacionalizmus felébresztette a vajdasági magyarokat téli álmukból. Megmutatta nekik, hogy a szerb nacionalisták, a hadiosztályokon dolgozó sorozók, az utcai, a rendőrség által nagyon is jól ismert verőlegények rájuk nem mint *vajdasági magyarokra*, hanem szimplán csak mint *magyarokra* tekintenek. A talajt, amit a SFRJ jelentett, hirtelen kihúzták a vajdasági magyarok lába alól. Kénytelenek voltak az addig megvetett anyaország¹² felé orientálódni, hiszen az új Szerbiát, Szerbia és Montenegrót (avagy „Kis-Jugoszláviát”, ejj, ezt is azok a fránya „magyarok” találták ki!) értelemszerűen nem tekintették, nem tekinthették többé hazájuknak. Beindult tehát egy fordított pszichikai mechanizmus: amire eddig büszkék voltak (a sajátos, *jugomagyar* kulturális identitás, a sajátos jugomagyar akcentus), azt lassan elkezdték szégyellni. Ez a szégyen odáig fajult, hogy például a zentai vásáron ma már egyre inkább hallani a „pestiesen mekegő” (ahogy Danyi Zoltán hőse mondja a *Dögeltakarító* című regényben), éneklősen selypítő magyarországi szlengre erőltetetten emlékeztető (számomra is, nem csak Danyi hőse számára gusztustalan, „tájidegen”) kiejtést, főleg a fiatalok szájából, ráadásul olyan fiatalok szájából, akik *eredeti* vajdasági magyarok, tehát, mondjuk, Felsőhegyen nőttek fel, és most Magyarországon járnak egyetemre. Persze, „azok a (fránya) magyarok” kapva kapnak az alkalmon, hogy „visszavágjanak” az évtizedekig túrt jugomagyarok általi megaláztatásokért, ki-röhögésekért, és néha a kevésbé képzett munkás emberekkel még azt is elhitegetik, hogy olyan szó, hogy „malter”, az nem létezik a magyarban (a kevésbé képzett munkás ember pedig,

¹² Persze azért vigyázni kell az ilyen általánosításokkal. A vajdasági magyarok műveltebb rétege nagyon is (és joggal) tisztelte, megbecsülte a magyarországi magaskultúrát, és persze nem csak a magas-kultúrát.

ha olvasta volna József Attilát, visszaalázhatná őket tudásával, de épp azért kevésbé képzett, ugyebár, mert többek között nem olvasta József Attilát). A 2000-es évek első évtizedének derekára odáig jutottunk, hogy két idős (vajdasági magyar) néni arról beszél a piacon, hogy holnapra „országos havazást” mond a tévé. Magyarországi havazást, természetesen.

Kelet-európai, újabb kori történelmi fenomén természetesen a „hagyománygyártás” vagy a „hagyománykitalálás” is. Bár, be kell látnunk, ez sem egy eredeti vajdmagy kitaláció. A mintát itt is a 90-es évekbeli szerb, illetve a 2010-es évekbeli magyarországi folyamatok adták. Legkézenfekvőbbnek és legmulatságosabbnak talán az utcanévek átalakításának gyakorlata tűnik. Újfént csak a zentai, illetve az észak-bácskai tömeges utcanév-változtatásokon szeretnék egy kicsit elidőzni. A posztkommunista, de legfőképp a posztmiloševići, „demokratikus”¹³ Szerbiára, mint ismeretes, jellemző a tömeges, sokszor többszörös, sorozatos orgazmusokra¹⁴ emlékeztető utcanév-változtatás, egyfajta identitásbeli krízis, amelynek egyetlen igazi célja szimbolikusan megsemmisíteni, kiirtani minden olyan vizuális (írott) vagy verbális (kimondható) emléket, amely a járókelőt, a járművezetőt, a GPS-használót bármilyen módon a kommunista ideológiára, a szocialista államra emlékeztetné. A cél az, hogy a most felnövő gyermekek már írmagját se találják meg a néhai, állítólag mindent átható kommunista ideológia hatásának. Ami, valljuk be, az egyre inkább a populizmus felé hajló társadalmakban, mint Szerbia és Magyarország, azért egy picit veszélyes is lehet.

¹³ A szimbolikus, kulturális és történelmi tőkén való monarchista-klerikális egyeduralom szempontjából szerintem nem lenne nagy túlzás (pravoszláv) „klerokrációnak” nevezni a 2000-es évek Szerbiáját.

¹⁴ Csak az utcanév-adók szempontjából, természetesen.

Ugyanúgy, ahogy 1945-ben a kommunista felszabadítók igyekeztek felszámolni mindent, ami a Jugoszláv Királyságra emlékeztetett, úgy a 90-es évek végén, de még inkább a demokrácia beköszönte után egy retrófolymatnak vagyunk a tanúi. Belgrádban a számos utcanév megváltoztatása támasztja ezt alá. Ha csak a régi, második világháború előtti utcanévek szisztematikus visszaállítása lenne a cél, akkor a tendencia viszonylag egyszerű, könnyen követhető lenne. De ez nem egészen így van. Vegyük példának okáért Belgrád egy fontos központi utcájának, a néhai Ivo Lola Ribar utca nevének a sorsát.¹⁵ És vessük össze a zentai Ivo Lola Ribar utcának némileg még mostohább sorsával. Mint az talán (még mindig) ismeretes, Ivo Lola Ribar a jugoszláv partizán szabadságharc ikonikus, tragikus halált halt hőse volt, egy magas értelmiségi családból származó, ügyes, okos, horvát nemzetiségű fiatalember, mellesleg Ivan Ribar, ugyancsak partizánharcos fia.¹⁶ A belgrádi Ivo Lola Ribar utcának (amelyben az Atelje 212 kultikus színház található) kb. nyolc neve volt már, mindezek az exnevek, a városi vezetőség becsületére legyen mondva, ki is vannak téve egy táblán. Többek között úgy is hívták ezt az utcát egy ideig, még az Ivo Lola Ribar előtt természetesen, hogy Код два бела голуба (ma egy rádióműsor őrzi ezt a nevet). Talán nem nehéz kitalálni, hogy a nyakig demokrata posztmiloševići városi vezetőség a nyolc exnév közül miért éppen a Светогорска név mellett döntött. És most nézzük, mi lett a zentai Ivo Lola Ribar utcának az új neve: Tópart utca. Tehát, még csak nem is valami magyar szentről vagy valami ikonikus (nagy)magyar

¹⁵ Lám, nálunk az utcák esetében lehetne egy különleges *névsorsról* beszélni. Kinek mit vétett egy régóta nagykorú utca, hogy többször is, a beleegyezése nélkül megváltoztatták a nevét?

¹⁶ Csak lábjegyzetben: Ivan Ribar túlélte a háborút, amelyben mindkét fia meghalt.

történelmi személyről lett elnevezve, hanem a puszta lokalitása alapján. Az persze külön magyarázatot igényelne, hogy mi is a zentai *Tópart*, hogy miféle tópartról beszélünk egy olyan városban, melynek Tiszája, tehát folyója, nem pedig tava van, de ez már nem ide tartozik.

Vagy vegyünk még egy példát. Az újbélgádi Lenin-sugárút (Lenjinov bulevar) ma a Bulevar Nikole Tesle nevet viseli, ami, ugye, teljesen elfogadható, bárhonnan is szemléljük a dolgot, még akkor is, ha Tesla alapján véve amerikai, vagy, ahogy egy zágrábi utcatáblán amúgy teljesen jogosan írja, *svjetski naučnik* volt.¹⁷ És mi történt időközben a zentai Lenin(ova) utcával? Adai út lett belőle. Ami persze való igaz, ez az utca valóban Adára, Rákosi Mátyás szülővároskájába vezet, de hát ez megint csak egy GPS-es információ, és a régi szép idők fejletlen falvainak történelmi, sáros-poros, trágyás leheletét hozza közelebb. Vagy vegyünk például még egy központi utcát Zentán, a néhai Petar Drapšin tábornok egykori utcáját (Ulica Generala Petra Drapšina). Nyilván egy partizán felszabadítót, a történelmi traumák, eltussolt (és elkussoltatott) tragédiák miatt joggal nevezhet sok épeszű (nem csak magyar) ember csak idézőjelben felszabadítónak, de az, hogy jobb híján Posta utca (Poštanska ulica) lett belőle, az nagyon erős falusiasítási szándékra, a „(re)rusztikalizáció” szándékára vall. Nem hiszem, hogy külön oka lenne ma már egy magamfajta zentai lokálpatriótának megsértődni, amikor a Lasta autóbuszában egy idős asszony, Zentán áthaladva, rákérdez, hogy „Koje je ovo celo?”, ha tehát *lefaluzza* szeretett szülővárosát, hiszen lehet, hogy egy kicsit igaza is van.

¹⁷ Vagyis, ha itt maradt volna, ha maradt volna Icsádon, bizonyára nem neveztek volna el róla sem sugárutat, sem bármit. Ha nem lépett volna időben le (ahogy Czeizel Endre mondaná egy magyar Nobel-díjas szellemes válasza kapcsán), nagy az esélye annak, hogy totális anonimus maradt volna. Meg hát a világ is kicsit szegényebb maradt volna.

Az igazság kedvéért azért meg kell mondani, hogy épp a már sokat exploatált Zentán, ahol nemcsak a kommunista múlt, hanem (és ezzel is szembe kell néznünk) a profimagyar önkormányzat mindennemű *jugoszláv*, vagy, nevezük néven a dolgot, mindennemű *szerb* történelmi emlékezet kiirtására törekedett. Ráadásul úgy, hogy például nem az Osztrák–Magyar Monarchiára emlékeztető utcanevekkel váltották fel a szerb neveket (például tudtommal nincs Ferenc József vagy Mária Terézia utca Zentán, vagy például Bécsi utca sem – holott Bécsben van Zentagasse!, képem is van róla, saját magamat a névtábla alatt ábrázolandó), hanem holmi ősmagyar, mélymagyar, illetve biblikus vonatkozású szimbólumokkal. Így lett a szocialista időkből megmaradt Beogradska ulicából Árpád utca, a (szintén a SFRJ-ből ránk hagyott) Kosovska utcából Újsor utca (ha nem tévedek) stb. Várom a Töhötöm közt, a Kond teret és az Ond(ó) utcát. Ez persze csak néhány szerény tipp, hátha a profimagyar vezetőségnek jobb ötletei is vannak.

És akkor még nem beszéltünk bővebben a vajdasági magyar identitás földrajzi determináltságairól. Jobban mondva arról, hogy a „vajdasági magyarok” élettere különböző, kisebb-nagyobb mikrokozmoszokra oszlik, és ezeknek a mikrokozmoszoknak a kulturális, politikai, nyelvi¹⁸ mikroklimája közel sem egyforma, de sokszor még csak nem is hasonló. Más szellemi atmoszférában él például egy zombori, egy szabadkai, egy becskerekai, egy kikindai, egy újvidéki, egy kupuszinai, és megint másban egy maradéki vagy székeleykevei magyar, holott mindannyian vajdasági magyarok tulajdonképpen.

Losonc Márk világította meg nemrég egy kiváló szövegében az észak-bácskai, konkrétan a zentai, kanizsai, horgosi és adai magyar többségű, tömbszerű magyarság aggasztó gettoso-

¹⁸ Nyelvi alatt itt elsősorban a többnyelvűség (vagy inkább a két-nyelvűség) kényszerét értem. Egy Zentához hasonló településen.

dását, rámutatott annak fő okaira, megoldásokat próbált ajánlani annak felszámolására. Az észak-bácskai, abszolút magyar többségű települések Szerbiával szembeni gettósodására nagyon meggyőző érvekkel mutatott rá, mintegy teoretikus módon is bebizonyítva a zentai vendéglátóiparban dolgozó fiatal magyar személyek aggasztó, e sorok írója által empirikusan tapasztalt egynyelvűségét, kizárólagos magyarajkúságát. Épp ezért az én nézőpontom, legalábbis ami a vajdasági magyarságot, illetve annak vélhető identitását illeti, némileg paradox módon, egy *gettósodottabb*, elszigeteltebb népcsoport perspektívájából láttatta a pillanatnyi helyzetet, tendenciákat. Pedig milyen jó volna ennek a fordítottját állítani, ugyebár. A mai szituáció sivárságával szemben az egyedüli vigaszt talán újra a történelemhez visszakanyarodva lehetne keresni, illetve talán az *alternatív történelem* (kontrafaktuális történelem) egyre inkább erősödő, számomra értelmetlen fantazmájához („mi lett volna, ha”) lehetne nyúlni. Vajon valóban ilyen siralmasan gettósodott lenne a mai zentai magyarság elég nagy (és sajnos elég hangos) hányadának a világnézete, ha például a holokausztban nem irtják ki a zentai zsidóság szinte egészét,¹⁹ ha nem lett volna sok ezer ártatlan magyar a partizán megtorlás áldozata, ha a szocializmusban nem dugják erőszakkal véka alá a még fájó emlékeket? Lehet, hogy abban az esetben egy toleránsabb társadalomban lett volna szerencsém élni és felnőni, ám akkor az is lehet, hogy a társadalmi és a szociális körülmények, az (inter)etnikaiakról nem is beszélve, még a mai formában való pusztas létezésemhez sem lettek volna adottak? De ehhez már egy újabb, hipotéziseken alapuló, félfantasztikus szövegre lenne szükség, amihez viszont egy másmilyen műfaj és más képességű (és talán más világnézetű) szövegíró szükségeltetne.

¹⁹ Amely közel négyezer főre rúgott, tehát több volt a háború előtt a zsidó az akkori Zentán, mint szerb.

Dobó Géza – Pásztor Árpád Attila

A biciklitől a gyorsvasútig

Ezt az esszét két szerző írta. Mindketten szerbiai magyarok; egyikük Vajdaságból költözött Budapestre, másikuk pedig Magyarországról a szerb fővárosba. Évek óta közösen publikálnak egy internetes blogon is. E két különböző ember véleménye nem feltétlenül egyezik meg mindenben. Közös nézőpontjukból azonban egy olyan egész született, amelyet vállalnak, s úgy gondolják, hogy egyes következtetéseikkel az olvasók is azonosulhatnak – bármelyik országban éljenek is.

Szerb–magyar identitás

Ebben a könyvben olyan írások kaptak helyet, amelyek végső soron mind ugyanazt a témakört járják körül: milyenek vagyunk mi, kisebbségben élő magyarok? A kérdést szándékosan általános értelemben fogalmaztuk meg – noha jelen kötet igazából a *vajdasági* magyar lét jellemzőit boncolgatja –, mert úgy gondoljuk, hogy a számos különböző „határon túli” identitás végső soron nagyon hasonlít egymásra. Ebben a tekintetben tehát teljesen mindegy, hogy melyik államról, melyik többségi nemzetről van szó. Ahhoz, hogy a fenti kérdésre érdemben válaszoljunk, mindenekelőtt azt kell meghatározunk, hogy milyenek *nem* vagyunk.

Magától értetődő (hiszen a fogalom elnevezéséből következik), hogy nem vagyunk többségben abban az országban, ahol élünk, és amelyet a hazánknak tekintünk.¹ De lokálisan – te-

¹ Az egyszerűség kedvéért fogadjuk el, hogy hazának csak olyan államot tekinthetünk, amely jelenleg is létezik. Talán egyeseknek rossz-

lepülési vagy regionális szinten – ettől még lehetünk abszolút vagy relatív többségben, ezt nem szabad elfelejteni. Mindez meglehetősen triviálisan hangzik. Itt azonban fel kell tennünk egy furcsa kérdést: abból, hogy például „szerbiai magyarok” vagyunk, logikusan következik-e, hogy *csak* magyarok vagyunk és szerbek nem? Illetve, ha a „szerb”, „román”, „szlovák” stb. megjelölés esetleg idegennek hangzik egy *nem* vegyes házasságból született kisebbségi magyar számára, mondhatjuk így: szerbiai, romániai, szlovákiai identitásunk *is* van. Ez mindenképpen többletet jelent számunkra, és e „többlet” itt nem feltétlenül, vagy nem elsősorban értékjelző fogalom. Ám lehet-e egyáltalán kétféle identitásunk, egymással párhuzamosan?

Közelítsük meg mindezt a városi közlekedés szemszögéből. Mindketten sokat kerékpározunk. De azzal, hogy *éppen most* kerékpározunk, vajon automatikusan kizárjuk-e a lehetőségét annak, hogy mellesleg, kerékpározásunkkal egyidőben gépkocsivezetői identitásunk *is* legyen? Amellett szeretnénk érvelni, hogy nem. Tehát ha rendelkezünk jogosítvánnyal és rendszeresen vezetünk autót, akkor bizony autósok is vagyunk. Ugyanígy, amikor éppen a volán mögött ülünk, talán több figyelemmel fordulunk egy megelőzni kívánt biciklista felé, mivel magunk is szívesen biciklizünk, így átérezzük a biciklista helyzetét. Ha jártunk már kerékpárral az adott útvonalon, akkor bizonyára pontosan tudjuk, hogy a szóban forgó utcának milyen buktatói lehetnek – fizikailag és átvitt értelemben egyaránt.

szul esik, ha ezt olvassák, de napjainkban a YU-felirat éppen olyan öncsalás, mint a nagy-magyarországos automatrica. Nem is beszélve arról, hogy ez utóbbi majdnem mindig, szinte magától értetődően tartalmazza az egykori Horvát–Szlavónországot is, amely ugyan 1102-től perszonálunió révén Ugarska volt, azonban soha sem volt Madarska.

Az identitás kérdése tehát nem olyan, mint a számítástechnika, ahol egy-egy bit (az információ legkisebb egysége) helyén vagy az egyes szám, vagy pedig a nulla áll – és más lehetőség nincsen. Nem, a személyes identitásunk rubrikájában – ha úgy tetszik –, információs bitjén, egy tetszőleges számrendszer bármely számjegye állhat. Tehát lehetünk egyszerre autósok és kerékpárosok, szerbek és magyarok, vagy szlovák és sváb ősökkel rendelkező szerbiai magyar biciklisták. Végtére is ezek az identításmorz�ák tesznek bennünket személlyé, másoktól különböző entitássá. Ezek közül – mint nyulat a cylinderből – éppen azt húzzuk elő, amelyikre az adott szituációban szükségünk van. Hogy iménti példánknál maradjunk: hétfőn biciklisek vagyunk, kedden autósok. Szerbiában magyarok, Magyarországon szerbek. Legalábbis egy kicsit. Csak azt nem szeretjük, amikor az anyaországiak nem vesznek tudomást arról, hogy éppen annyira vagyunk magyarok mi is, mint ők.

Mindebből az is következik, hogy nemcsak az fáj nekünk, amikor a szerbek a magyarokat ok nélkül bántják, hanem az is fáj valamennyire, ha a magyarok teszik ugyanezt a szerbekkel. Még rosszabbul érint bennünket, ha azt az országot becsmérlik, amelyet hazánknak nevezünk. Mert annak az országnak éppen úgy része a tartomány, a körzet, a község, a település és az utca, amelyben mi magunk élünk. Vagyis, amikor Szerbiát ócsárolják, benne minket is ócsárolnak egy kicsit. Ki-ki vérmérséklete szerint veszi ezt a szívére, de kevesen lehetnek azok, akiket egyáltalán, semennyire sem bánt a dolog.

Márai Sándor írja a hazaszeretetről, hogy gyakran államszeretetté silányul, és hogy a két fogalmat meg kell különböztetni egymástól. Szerbia állam, de ugyanakkor többé-kevésbé (2008 óta kicsit kevésbé) jól körülhatárolható földrajzi terület is, amelybe – egyeseknek tetsző, másoknak nem tetsző módon, de mindenképpen tényszerűleg – beletartozik vagy beletartozhat mindaz, ami számunkra fontos lehet. Ha mégoly

banális dolgokról van is szó, mint a hársfa, amelynek leveleit éppen most fújta be a szél. Egy kicsit talán ez a fa is mi magunk vagyunk. Lehet, hogy még a szél is. Forró szél.

Szindrómáink vannak, de nem Stockholmban szereztük őket

Úgy gondoljuk, hogy nem követünk el nemzetárulást azáltal, ha egy sportmérkőzésen Szerbiának szurkolunk Magyarország mellett vagy helyett, mivel a másik, párhuzamos, kevésbé magyar identitásunk éppen annyira a sajátunk, mint az a tény, hogy szívvel-lélekkel magyarok vagyunk, magyarul beszélünk, magyarul írunk és álmodunk. Ha pedig nem minősíthető nemzetárulásnak az, hogy időnként Szerbia sport-sikereinek (is) örülünk, akkor még kevésbé hánytorgatható fel nekünk az, ha egyes politikai kérdésekben néha Szerbia védelmére kelünk. Ezzel azonban megint csak ingoványos talajra keveredtünk, úgyhogy sietve szögezzük le: esetleges kiállásunk semmiképp sem örök érvényű, főleg nem feltétel nélküli. Mert ahogyan csak az szeret igazán valakit, aki nem csupán dicsérni, hanem bírálni is képes az illetőt, ugyanez elmondható az országgal kapcsolatban is. Mondjuk, országoknak ritkán vannak rossz cselekedeteik, hiszen ez utóbbiak mögött az államot vezető személyek állnak. Mindenesetre a bűnöket sem kisebbiteni, sem pedig felnagyítani nem szabad. Noha nehéz mindig objektívnek maradni, sokszor az is elegendő, ha legalább megpróbáljuk. Ugyanakkor, az egyik legnagyobb szerbiai kisebbség tagjaiként, talán többet megengedhetünk magunknak a bírálat terén, mint mások, akik ezt kívülről teszik. Különösen akkor, amikor bennünket is érintő (sors)kérdésekről van szó. És ez így természetes.

Ám az is természetes, hogy a szerbiai állapotokat messziről és felületesen ismerő emberekkel folytatott vitában sokszor következetesen a „szerb érdekek” álláspontját vagyunk kénytele-

nek elfoglalni. A NATO-bombázásokkal kapcsolatban például éppen ez a helyzet. Nem pusztán azért, mert a bombák a mi fejünkre is hulltak, vagy hullhattak volna. Hanem sokunk esetében őszinte meggyőződésről van szó. Részben persze az is lehet ennek az oka, hogy jobban rálátunk az érem másik oldalára, vagyis a szerb eredetű történelmi forrásokra. Még ha tudjuk is, hogy ezek a források manipuláltak és manipulatívak lehetnek (de nem mind azok), az idők során megtanultuk kiszűrni belőlük a feltétlenül elfogadható tényeket. Éppen emiatt játszhatjuk el könnyebben a fogadatlan prókátor szerepét, habár néha az is előfordul, hogy „különutas” véleményünknek igazából csak azért adunk hangot, hogy a kellő egyensúly elve érvényesülhessen. Koszovó függetlenségével kapcsolatban gyakran járunk el így. Lelkesedés helyett ilyenkor az ellenérveket kezdjük sorolni, mintha mindig is „szerb kottából” füttyültünk volna, noha például a kisebbségek területi autonómiájának intézményét nem feltétlenül vetjük el. Mégis, mi végre van bennünk e kettősség?

Egyesek szerint azért, mert úgynevezett Stockholm-szindrómában szenvedünk, vagyis áldozat létünkre azonosulunk az agresszorral. A híres svédországi túszerződés során a napokig fogságban tartott banki alkalmazottak megkedvelték a rablókat. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen vád a vajdasági magyarokra vonatkoztatva nem állja meg a helyét, de nem is lehet megcáfolni, hiszen a kétségbe vonásra tett kísérletünkkel éppen azt látszunk igazolni vádlóink számára, hogy sikeresen átestünk az „agymosáson”. A fenti kérdésre mindenki magának kell, hogy feleljen. Ahányan vagyunk, annyi különböző válasz fog születni, nyilván olyanok is lesznek, akik egy szikrányi szimpátiát sem éreznek a szerb érdekek iránt, ám tapasztalataink szerint a vajdasági magyarok többsége inkább azon a véleményen van, hogy a koszovói függetlenség kikiáltása hiba volt. Vajon miért gondoljuk így?

A magunk részéről azt tudjuk mondani, hogy akarva-akaratlan is egy olyan, részben Immanuel Kant etikai rendszeré-

ből levezethető, módosított „kategorikus imperatívusznak” kívánunk engedelmessé válni, mely így hangzik: „Cselekedj úgy, hogy kisebbségként az államalkotó nép felé tett gesztusaid egyben a többségi közösség irányából saját magad felé elvárt magatartás mindenkori alapjai lehessenek.” Egy ilyen erkölcsi törvény alapja a megbocsátás, ami viszont nem azonos a felejtéssel. Az *Internacionálé* első strófájában azt énekelgették velünk, hogy induljunk „[a] múltat végképp eltörölni” – nos, ez az, amit nem lehet. Legfeljebb maguktól halványulnak el az emlékeink.

A történelmi emlékezet mint identitásunk alapköve

Walter Benjamin unalomig idézett, de örök érvényű sorai így szólnak:

Van Kleenek egy *Angelus Novus* című képe. Angyalt ábrázol, aki mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek. Ilyen lehet a történelem angyala. Arcát a múlt felé fordítja. Ahol mi események láncolatát látjuk, ott ő egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja. Időzne még, hogy feltámassza a holtakat és összeillessze, ami széttörött. De vihar kél a Paradicsom felől, belekap az angyal szárnyai-ba, és oly erővel, hogy nem tudja többé összezárni őket. E vihar feltartóztathatatlanul úzi a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben az égig nő előtte a romhalmaz. Ezt a vihart nevezzük haladásnak. (Bence György fordítása)

Nyilvánvaló, hogy *A történelem fogalmáról* című esszében megénekelte angyal teljes tudásának birtokában elménk összeroppanna a tények súlya alatt. Felejteni tehát hasznos. Azonban a felejtést mesterségesen elősegíteni nem szabad, mert ha zug mítoszokra nem lehet sikeres társadalmat építeni. Persze nemzetiségtől függően más-más sorsdöntő történelmi tapasztalataink lehetnek.

Az események sorában csak a mindenkori következmények biztosak. Ha végigtekintünk egy-egy csata utáni tájképen, a halottak számát egészen jól meg tudjuk állapítani. Ám azt, hogy mi okból és pontosan melyik katona keze által múltak ki, már bajosan. Hát még azt, hogy objektív mércével mérve megérdemelték-e halálukat vagy sem. Nyilván mindezek meghatározása az eseményeket interpretáló, azokat történelmi kontextusba helyező egyének feladata. Azonban lehetünk-e oksági kérdésekben objektívek? Az efféle fejtegetések jellemzően és szükségképpen át vannak itatva a történész preconcepcióival, ami nem feltétlenül baj. A baj ott kezdődik, amikor már a száraz tényeket is meghamisítják. Távoli, de jó példa erre az a tendencia, ami a mai magyar közbeszédben egyre gyakrabban megfigyelhető, jelesül a holokauszt tagadása. Hogy ilyesminek még a szikráját se tűrjük meg, arra éppen az lehet a legfőbb okunk, hogy ha lehetővé tesszük a holokauszt relativizálását, akkor példának okáért a délvidéki vérengzések megtörténtét is kétségbe lehet vonni ugyanezen az alapon. Talán sokan meg is teszik, azonban ez még nem indok arra, hogy mi is hasonlóképpen járjunk el a magyarsággal szomszédos népek történelmi tragédiáit illetően.

Ha a járeki gyűjtőtábor áldozatainak emlékét ápolni akarjuk, akkor bizony Jaszenovácot vagy a szerbek többi vesztőhelyét sem felejtethetjük el. Ugyanakkor a bleiburgi poklot vagy Szarajevó ostromát sem. Ebből és csak ebből az egyensúlyra törekvésből kell táplálkoznia a mi sajátos „Stockholm-szindrómánknak” ahhoz, hogy véleményünk legitim és védhető maradjon.

Békítsük ki a lelkünkben lakozó identitásokat, és akkor talán a népek közötti megbékélés sem várat sokat magára. Ez a mi vajdasági, közös történetünk.

Magyar sors Vajdaságban²

Vajdasági magyarnak lenni sok szempontból hasonló, mint bármilyen más kisebbséginek. Egyrészt a többségi társadalommal szembeni valós és vélt sérelmeink terhelnek minket, másrészt – jól vagy rosszul – két kultúrát is ismerünk. Valamennyire mindkettő hat ránk, paradox módon még azokra is, akik, ha tehetnék, inkább megtagadnák akár a délszlávot, akár a magyart.

A vajdasági magyarokat a szelídség, a jámbor beletörődés, az írott törvény tisztelete jellemzi még akkor is, ha azok hátrányosan különböztetik is meg. Az okok talán a sík vidék könnyebb átjárhatóságában keresendők – a sajátos mikroközösségeikben inkább öntörvényűvé váló, illetve sokszor magukra utalt hegyvidékiekkel vagy a szigetlakókkal szemben. Gondoljunk csak a „vajmagyaroknál”³ harciasabb, a többségi románokkal könnyebben konfrontálódó székelyekre. De akár el is vonatkoztatathatunk a magyarságtól – sőt, az etnikai súrlódások példáitól is: Kréta belső, vagyis a külvilágtól elzártabb, szárazföldi falvaiban a helyi családok között időnként elmérgesedő vitákat évszázadok óta fegyverrel rendezik le, a görög rendőrség kommandósai pedig csak a puskaropogás elcsen-

² És nem: „a Vajdaságban” – egyébként ez is olyasmi, amiről a magunkfajta megismerszik, hiszen tartományunk nevét a szerbiai magyar szövegekben kizárólag névelő nélkül használjuk.

³ Már maga e komikusnak tűnő, ám valójában nagyon is találó, ráadásul mind „belső”, mind pedig „külsős” körökben elterjedt megnevezés is azt hirdeti: bennünket kenyérre lehet kenni.

desedését követően mernek intézkedni (beleértve a holttestek begyűjtését). A Pannon-tengeren az ilyesmi régóta ismeretlen.

Visszatérve a székelyek és a vajdasági magyarok összehasonlítására: mint fentebb már utaltunk rá, az itteni magyarság körében magától értetődő, hogy államuk válogatottjának, vagyis Szerbiának (korábban Jugoszláviának, majd az átmeneti formációknak) szurkolnak. Hasonlóan lojálisak a finn nemzeti válogatotthoz például a finnországi svéd kisebbség tagjai. Azonban a székelyek vagy a boszniai szerbek, illetve a katolikus északiérek részéről szinte elképzelhetetlen, hogy ne az anyaországuk csapatának szurkoljanak. Észak-Írország esetében annyival könnyebb a dolog, hogy van saját fociválogatottjuk. (Tényleg, Vajdaságnak miért nincsen?)

Ugyanakkor a vajdasági magyarságnak csupán az egyik arca a maradi, jámbor – bírálói szerint egyenesen szolgálékkü –, meghunyászkodó a többségi nemzettel szemben. Értve ezalatt azt a – napjainkra már mindenképpen általánossá vált – beletörődést is, amely szerint hosszú távon ez a kisebbség a szülőföld elhagyására, vagy legalábbis előregedésre, elfogyásra, asszimilációra ítéltetett. Azonban a Janus-arcú vajdasági magyarságnak az avantgárd, harsány, szókimondó, olykor trágár és önpusztító polgárpukkasztás is a szerves része, gondoljunk csak a néhai Bada Dadára és művészetére (avagy az ön- és közveszélyes, szenvedélybeteg, örült művész helyi előképére: Csáth Gézára), vagy akár az *Új Symposion* fénykorára a múlt század 60-as, 70-es éveiben.

Nem akarunk úgy tenni, mintha bármiféle vajdasági magyar jellemkép teljes lenne a „háború” szó nélkül, ami megkerülhetetlen mind az egy-két generációval ezelőtti, mind pedig a kortárs szerbiai (vagy nevezhetjük akár délvidékiek is, a lényegen sokat nem változtat) magyar kollektív sors megértésében. A huszadik század első nagy háborújának végén lejátszódott egy államváltás, a másodikat követően pedig a

délvidéki magyarságot ennél is nagyobb csapás érte: a máig ható traumákkal továbbra is jelen lévő, továbbra sem eléggé kibeszélt délvidéki vérengzés, a mi „kis” holokausztunk. Ezt követte a hallgatás korszaka, majd a század végének öldöklései, amelyekbe afféle „muszáj Herkulesként” rángatták bele ezt az etnikumot is.

Ezek a traumatikus pontok óhatatlanul befolyásolják a „vajmagyar népleket” (bármennyire is patetikus ez a fogalom). No meg persze az sem kizárt, hogy botorság bármiféle kollektív néplelekről beszélni, hisz minden egyéni sors eltérő, és nyilván e rövid értekezés is hemzseg a durva egyszerűsítésktől – például más a tömbben élők és más a szórványmagyarság helyzete. Az olyan, vajmagyarok közötti belviszályról, avagy „szomszédvár-effektusról”, mint a bácskaiak és a bánátiak közötti súrlódás, már nem is beszélve. De játszunk el egy kicsit azzal a gondolattal, hogy mégiscsak van értelme valamelyest tipizálni.

Két véglet van: az egyik oldalon a múltba való borúlátó révedés. Mindenki a maga – gyakran utólag belemagyarozott – aranykorát sírja vissza. Így várjuk a lokális nemzethalált mártírpózbá merevedve. A másik oldalon: minderről tudomást sem venni. Pragmatikusan a mának és a közeljövőnek élni, a múltat lezárni, és ha az tűnik rövid távon előnyösebbnek: teljes mértékben asszimilálódni. Gyermekeinknek szláv eredetű nevet adni, kizárólag abból a megfontolásból, hogy jobban tudjanak érvényesülni.

Most szállunk át a sínbuszról a gyorsvasútra?

Az elmúlt száz évben (csakúgy mint napjainkban) a mobilitás kérdése – akár gazdasági bevándorlóként, akár a puszta létét fenyegető veszély elől menekülő, klasszikus menekültként – folyamatosan érinti a vajdasági magyarságot. Nemcsak

az anyaországba települtünk át, hanem Kanadától Németországon át Új-Zélandig mindenfelé. Kisebb részben politikai okokból, nagyrészt azonban anyagi megfontolásból, a többi jugoszláv gazdasági migránssal egyidejűen, illetve legújabbban az anyaországiakkal, a „szűkmagyarokkal” együtt keressük boldogságunkat és boldogulásunkat külhonban. Ki tudja, hogy manapság a londoni magyarok közül hány vajdasági kéri-e vel a Big Macet...

Az anyaországi magyarok és a (minden szempontból) utódállam szerbjei közti eltérések mellett jelentősek az analógiák, ahogy Magyarország és Szerbia viszonylatában is számos hasonló problémát említhetünk. Mindkét államalkotó nemzet fogyóban van, vagyis lassan, de biztosan előregszik. A vajdasági magyarság sajnos még annál is gyorsabban, de a tendenciában nincs eltérés, csupán annak ütemében. A fiatalok gazdasági migrációja ugyanúgy érinti mindkét hazánkat, ebből a kiszámíthatatlan, „második világbéli” közegből nyugatra tartva. Úgy értem: az ország is nyugatra tart, meg a fiataljaink is (sajnos ők előbb érnek oda).

Viszont a szerbiai magyarság jelenlegi helyzetét vizsgálva óhatatlanul szót kell ejtenünk arról a pozitív paradoxonról is, amit egy évtizeddel ezelőtt senki sem gondolt volna, legalábbis nem komolyan. A mögöttünk álló több mint száz évben sohasem volt jobb a kapcsolat a magyar anyaország és a szülőföld állama, jelen esetben Szerbia között. Különösen ezért paradox ez a helyzet, mert a jelenlegi szerb kormány vezetői egy évtizeddel korábban még annak a Vojislav Šešeljnek voltak az első vonalbeli katonái – pártkatonái, időnként pedig frontkatonái is –, akik a vajdasági magyarságot egyetlen szendviccsel (ráadásul nem is Big Mackel) a batyujukban üldözték volna el.

Most pedig ott tartunk, hogy nem csupán a kisemberek szintjén, hanem a nagypolitika mezején is együtt toljuk a biciklit. Illetve együtt építjük a szupervasutat. Igaz, kínai tőké-

ből, de legalább közösen lobbiztunk. Nagyon úgy tűnik, hogy a két nemzet között kitört a tartós béke. A múltat sohasem feledve, ám azért egy egészséges derűlátással felvértezve ki kéne használni ezt az állapotot. Ránk férne.

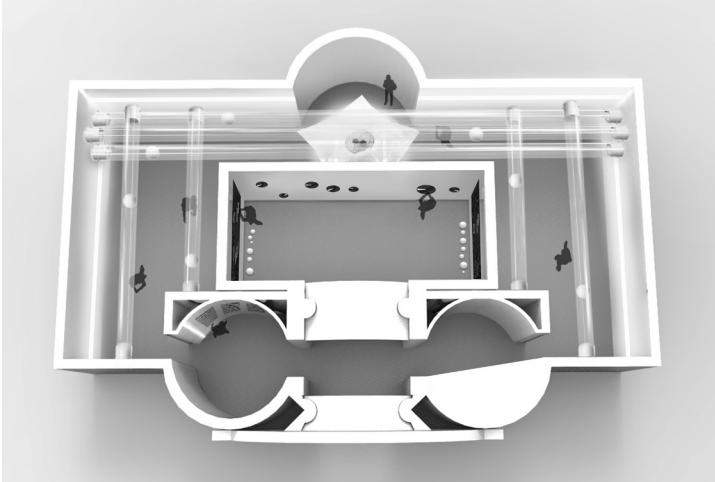
Gyurkovics Virág

Helyünk a világban

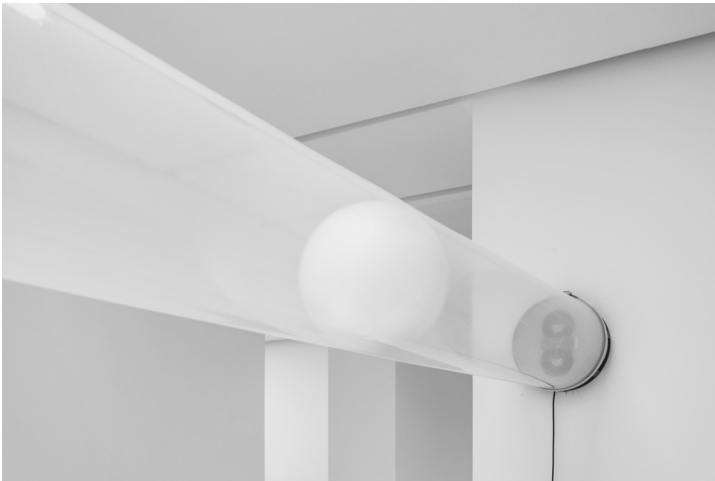
*A vajdasági magyar identitásról – Cseke Szilárd
Fenntartható identitások című konceptuális műve
alapján*

A mellékelt ábrán Cseke Szilárd *Fenntartható identitások* című konceptuális alkotása látható (kurátor: German Kinga), amely Magyarországot képviselte az 56. Nemzetközi Velencei Képzőművészeti Biennálén. A kortárs trendekhez igazodva az alkotás célja nem annyira az esztétikai élménykeltés, mint inkább – a gondolkodás indikátoraként – a befogadó aktív szerepvállalására való ösztönzés. A mű szerkezeti letisztultsága, egyszerűsége, szimmetriája és sterilitása biztosítja azt a precíz fogalmi megközelítést, amelynek köszönhetően a felesleges körítéstől mentesen, a legegyszerűbb összetevőikre lebontva lehet vizsgálni az egyes témaköröket.

Az alkotás középpontjában egy fóliapárna található, amely egy beépített szerkezet segítségével a légzés tevékenységének mozzanatait imitálja, vagyis meghatározott ritmusra belégzést és kilégzést végez. A levegő – vagy mondhatnám: klíma –, amelyet a test beszív, kifúj, majd ismét be, összetétele természetesen az őt körülvevő állapotoktól, adottságoktól is függ, így óhatatlan, hogy a szuszogó test a levegővel együtt a rá ható körülményeket is magába szívja. A párna fölött három fóliacső fut végig a szélső falakhoz rögzítve, illetve további kettő-kettő ezekre merőlegesen, a be- és kijárat felőli oldalon. Mindegyik csőben egy-egy polisztirollabda gurul végig teljes hosszban oda-vissza, meghatározott sebességgel és időközönként. A térkompozíció mellé hanginstalláció is párosul, amely a labdák gördülésének felerősített, kissé futurisztikus hatású zajaként ugyancsak a meditatív élményt erősíti.



Sustainable Identities, 2015, sketch, detail, graphic design by Brigitta Nachtmann and Szilárd Cseke.
A Molnár Ani Galéria jóvoltából.



Szilárd Cseke, Sustainable Identities, 2015, detail, photo M. Lukács.
A Molnár Ani Galéria jóvoltából.

A teljes szerkezet arra ösztönöz, hogy ki-ki elhelyezze saját identitásának komponenseit a térben, jelentést keressen a párnaobjektumnak, a csöveknek és a polisztirollabdáknak. Természetesen ahány aspektus, annyi féle lehetséges magyarázat, például a vajdasági magyar identitás komplex voltának megismeréséhez. Elméletem a következő: ha a szuszogó párna ÉN – mint vajdasági magyar – vagyok, akkor az identitásomat nagy részben – eltekintve a mikrokörnyezeti (személyiségbeli, családi-rokoni, szociális és egzisztenciális stb.) faktoroktól – az határozza meg, mit tapasztalok a makrokörnyezetemben, azaz milyen klíma vesz körül.

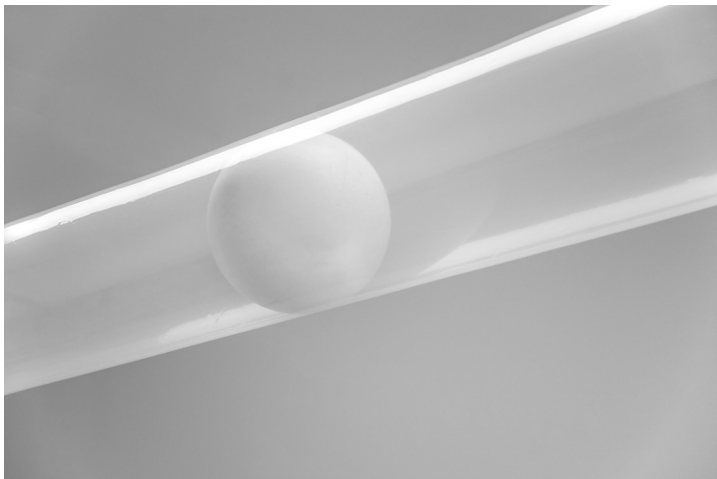
A párnaobjektumhoz a legközelebb a felette feszülő három fóliacső, illetve az ezekben guruló polisztirollabdák állnak, ezért ezekhez egy-egy a vajdasági magyar identitást meghatározó komponenst társítok. Az elsődleges és legerősebb kétségkívül a *magyar identitásunk*, mint ahogyan ez neveletésünk – nemzeti kultúránk hagyomány- és szimbólumrendszerével való azonosulásunk – által kiírhatatlanul kódolva van bennünk. Ismerjük azonban a történelem fordulópontját, amelynek következtében egyszerre kisebbséggé váltunk a szülőföldünkön, és hétköznapijaink irányítása mára a Szerb Köztársaság alá esik. Tehát az ország, amelyben élünk, illetve a *kisebbségi létünk*, a második meghatározója identitásunknak. A harmadik szegmentum, amelyre az anyaországtól elszakadva, egy tőlünk idegen országban – mintegy kompromisszumos megoldásként – *lokálpatriotizmusunk* szigetként tekintünk, a mi Vajdaságunk. Ez a viszonylag behatárolt fizikai és szellemi tér, amely egyszerre mankó és korlát (a ragaszkodás kedves, olykor mégis terhes tárgya). Ebben az ambivalens hármásban tengetjük a hétköznapijainkat, hiszen – noha nemzetileg, történelmi és kulturális szempontból a magyarsághoz tartozunk – fizikailag, törvényi-jogi és adminisztratív tekintetben a szerb állam fennhatósága alatt állunk. Vajdaság az, amit otthonunk-



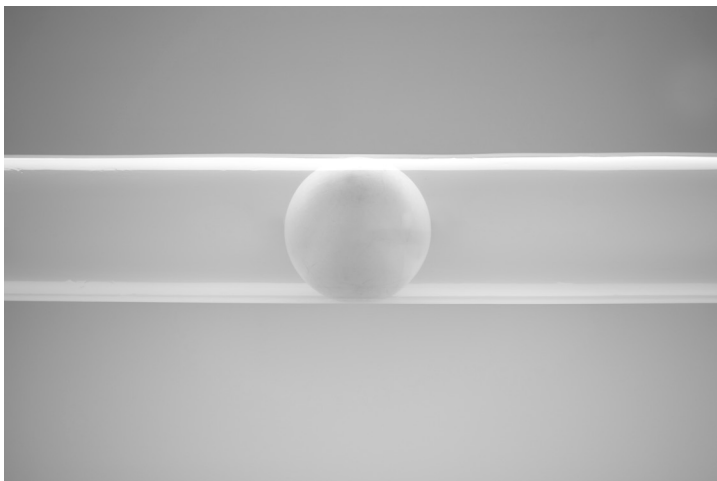
Szilárd Cseke, Sustainable Identities, 2015, detail, photo M. Lukács.
A Molnár Ani Galéria jóvoltából.

ként elsősorban elismerünk, ami által úgy érezzük, elfogadottá válunk, és ami által mi is elfogadjuk azokat, akik különböznek tőlünk, hiszen ez a régió történetétől fogva mindig etnikailag, nemzetileg és vallásilag heterogén közeg volt. Az évszázadok során valahogy beleivódott az emberekbe az alkalmazkodás, ezért többek között ezek az emberek, és ez az élhető környezet az, amely otthonérzéssel, itt tartó erővel bír számunkra. A három labda ugyan nem folyamatos, de bizonyos időközönként mozgásban van. Ez a dinamika, hol az egyik, hol a másik labda mozgása, illetve a harmadiknak azokhoz való igazodása biztosítja azt az egyensúlyt, amely a középben lélegző párnaobjektumnak szükséges a szüntelen légcseréhez.

A fenti képet árnyaltabbá teszi, ha a fő csövekre merőlegesen eső fóliahengereknek is bizonyos jelentést tulajdonítunk. Megint ezer lehetőség közül választhatnánk, ám a bennem megszólaló kulturális újságíró arra készletet, hogy bevonjam a művészet aspektusát, és a jelenség mögötti összefüggésekre ebből a szemszögből is igyekezzek fényt deríteni. Van tehát két hosszú és két rövid csövünk, a be- és a kijárat felől is egyegy. Próbáljuk meg ezt a két oldalt olyan történeti-kulturális vonatkozásban vizsgálni, amely egymással szembeállítható, általános, ugyanakkor specifikusan a vajdasági térben is alkalmazható, továbbá a kellő távlatban is tetten érhető, s mint ilyen, már viszonyítási alapként szolgálhat. Ennek értelmében *kulturális irányultság* és *perspektíva* a két szempont, amely alapján a merőleges csöveknek jelentést tulajdonítok. A bejárat oldal felől a hagyomány és a történelmi múlt, a kijárat felé vezető oldalon a korszerű, modern, illetve kortárs, progresszív művészet és a nyitott szemléletű kiütkeresés. A szembeállításon tehát a konzervatív állásfoglalásra és a haladó szellemű gondolkodásra vonatkozik, melyek „leképezéséhez” szellemi-kulturális javainkhoz való hozzáállásunkat hívom segítségül. Társításom lényege, hogy azok az egyének, akik folyton a



Szilárd Cseke, *Sustainable Identities*, 2015, detail, photo M. Lukács.
A Molnár Ani Galéria jóvoltából.



Szilárd Cseke, *Sustainable Identities*, 2015, detail, photo M. Lukács.
A Molnár Ani Galéria jóvoltából.

történelemre, azon belül is a magyarságunkat ért igazságtalanságokra hivatkozva érvelnek, nem tudják, és nem akarják elfogadni a Trianon óta fennálló állapotokat, és minden jelenséget ennek tükrében szemlélnék, azokhoz kultúrafogyasztásuk tekintetében is a hagyományunk, a népi művészetünk, de legalábbis a „klasszikus” művészet áll közelebb. A másik oldalon van az előremutató, kísérletező alkotás kedvelése, a befogadóbb, elfogadóbb szemlélet a problémakezeléshez, valamint a nyitottabb hozzáállás a lehetséges megoldásokhoz. Ez nyilván a két legtávolabb eső szélsőség, egyéneknél változik, hogy a kettő közötti szakaszon hol érzi a helyét a befogadó.

A fenti csoportosítás alapja az az elmélet, mely szerint a konzervatív és liberális mentalitású emberek érdeklődése ösztönösen különböző.¹ Míg az előbbi a hagyományok felé fordulva a biztos, jól bejáródott rendhez igazodva bizalmatlan az újításokkal szemben, addig az utóbbi rendhagyó módon, a jövő és az új lehetőségek felé fordulva mindent a haladás szemszögéből vizsgál. A liberális beállítottság eme vonzatainak szemléltetésére a vajdasági kontextusban több példát is találunk. Mindenekelőtt az újvidéki *Új Symposion* folyóiratot kell megemlítenünk, amelynek formabontó, illetve az avantgárd hagyományt követő jellegéhez tagjainak szellemi szabadsága is társult. A szerkesztőség tagjainak legnagyobb különbsége a 70-es években az volt, hogy nem osztották a kisebbségi sorsba kényszerült délvidéki magyarok pesszimizmusát, nem a minket ért igazságtalanságok ellen emelték fel a hangjukat, hanem abból előnyt kovácsolva, a nyelvi akadályokon átívelve az egész exjugoszláv régióban nemzetek közötti kapcsolatokat építettek, és hirdették a magyar irodalmat. A másik ilyen tömörülés, amely nem volt hajlandó a nemzetiségi hovatartozás

¹ Körösenyi András: *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* Magvető Kiadó, Budapest, 1989, 9–10.

alapján definiálni önmagát, a szabadkai Bosch+Bosch képzőművészeti csoport volt, amelynek új művészeti formáihoz ugyancsak abszolút kozmopolita gondolkodásmód társult. Így vált lehetségessé, hogy a csoport Belgrádtól Budapestig és Ljubljanától a nyugati művésztársadalmakig megkerülhetetlen helyet töltsön be az akkori művészeti forradalomban, amely az avantgárd 1920-as évekbeli kezdeményezését, azaz a művészet kötöttségek alól történő felszabadítását, ötven évvel később – az utólag neoavantgárdként nevezett korszakban – térségünkben is kibontakoztatta. De hogy egy mai példát is említsek, ugyancsak az avantgárd hagyományokra építi művészeti koncepcióját a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház is, amely kortárs megközelítésben, rendhagyó tematikai, tartalmi és formai rendszerben a kísérletezési lehetőségek széles skálájának veti alá társulatát.

Az ezzel szemben elhelyezkedő oldal – a konzervatív politikai nézetek és a hagyományok összetartozásának – bizonyítására sem kell messzire nyúlnunk a Vajdaságban. A kultúra/művelődés és a hagyomány szinte egyé forrt az elmúlt időszakban, és jóllehet a vajdasági magyar kultúra egyik legfőbb támasza és támogatója, a Magyar Nemzeti Tanács kiemelt jelentőségű intézményei között számos kortárs művészettel foglalkozó intézmény szerepel, mégis nagyítóval kell keresni azokat a megmozdulásokat, amelyek kultúrafogalmunkat a hagyományápolásnál tágabban értelmezik. Ebben a tekintetben egyértelmű hasonulás figyelhető meg az anyaországi kultúrpropagandához. Az utóbbi években a Magyarországra jellemző konzervatív szemlélet térnyerésével párhuzamosan ugyanis a vajdasági kultúrtérből is egyre inkább kiszorulnak az új művészeti megnyilvánulások. És ez nemcsak az alulreprezentáltságában mutatkozik meg, hanem a finanszírozás elmaradásában is – ami régiókban egyébként nemcsak a vajdmagyar, hanem a szerb, horvát, bunyevác oldalon is meg-

figyelhető. A nonfolklór kulturális projektumok háttérbe szorulnak, ennek eredménye pedig, hogy míg a médiában másról sem hallunk, mint hagyományörzésről és -ápolásról, addig a kortárs művészetnek nemcsak a művelői, de a fogyasztói is perifériára szorulnak. Az alternatív kultúra igényét Vajdaságban már így is túlon túl kevesen képviselik. Miután az urbánus kultúrát szinte egyetlen város sem – vagy csak nagyon szimbolikusan – reprezentálja, ilyen értelemben aligha beszélhetünk kulturális sokszínűségről a Vajdaságban. A tradíciók túlhangsúlyozása közepette pedig nem vesszük észre, hogy a hagyományokat azok megtartóereje miatt támogatni csak annyira lehet fontos, mint amennyire fontos lenne változtatnunk a tényen, hogy a másik kultúrafogyasztói rétegnek a kielégítetlensége – az itt maradással szemben – éppen a szülőföld elhagyása mellett szól. A támogatói oldal hozzáállása a kérdéshez – a különböző kultúrafogyasztói rétegeket és a támogatások nagyságrendjét figyelembe véve – persze érthető, hiszen míg a kettő nagyjából azonos összegeket emészt fel, a tradicionális kultúra jóval szélesebb tömegeket mozgat meg, mint a kortárs megfelelője. Több elégedett kultúrafogyasztó pedig nagyobb támogatottságot jelent.

De miért is olyan nehéz a kortárs művek befogadása? Miért olyan nagy a törésvonal azok között, akik szeretik, és akik inkább a hagyományokhoz ragaszkodnak? Minden művészeti ághoz és irányultsághoz van egy alapvető hozzáállásunk. Ez a hozzáállás legnagyobb mértékben a felhalmozott kulturális tőkénk függvénye. Az ember onnantól kezdve gyarapítja kulturális tőkéjét, hogy először hallott beszédet, dallamot, látott színeket és képeket, vagy volt rá hatással valamilyen művészi alkotás. Hozzáadódnak még a tanultak, a referenciacsoportok vélekedései és természetesen a saját jó és rossz tapasztalatok. Kulturális tőke minden, amihez olyankor nyúlunk, amikor valamilyen esztétikai élmény, mint például egy zenei mű, vers,

színházi előadás, festmény impressziója ér bennünket. Ez az a szoftver, amely a másodperc tört része alatt reagál a pillanatnyi hatásra, és amely az ingert a fejünkben azokba a bizonyos fiókokba rendezi, amelyekre címszavakban annyit jegyzünk: tetszik, nem tetszik, felkavaró, unalmas, giccses stb. A kulturális tőkénk pontosan annyira fogja befolyásolni az esztétikai tapasztalatunkat, amennyi információval az adott műre vonatkozóan rendelkezünk. Vagyis minél többet tudok arról, milyen körülmények között született az alkotás, annál mélyebb hatást fog rám gyakorolni.

A kortárs művészetet laikusként azért nehéz befogadni, mert a kulturális tőkénk – egészen addig, amíg át nem esünk a tűzkeresztségen, és nem fektetünk energiát az értelmezésbe – arra nem terjed ki. Nem rendelkezünk megfelelő eszköztárral a megértéséhez. És mint ahogy az ember a számára érthetetlen jelenségeket érdektelennek tekinti,² úgy a kortárs művészetre való első reakció is értelemszerűen az, hogy „ez nem művészet, ilyet én is tudok”. Nem állítom, hogy könnyű dolga van annak, aki rászánja magát az önművelésre ebben a témakörben, hiszen a művészettörténet legfiatalabb sarjáról, egy alig néhány évtizedes korszakról beszélünk csupán, amely jelenleg is képlékeny, formálódik. Ráadásul mindez egy olyan korszakban állít minket kihívás elé, amelyben a gyenge tájékoztatásnál csak a ránk zúduló információáradat lehet rosszabb, mivel az adatok begyűjtése, összegzése, rendszerezése, értékelése mellett mindenekelőtt azt is tudnunk kell, mely forrásokat tekinthetjük mérvadónak, illetve milyen szempontok alapján induljunk el a kereséssel. A kortárs mű elgondolkodtat, kételkedésre készítet, próbára tesz. Az irónia, akárcsak a meghökkentés, gyakran

² Erről lásd Gyurkovics Virág: „...a zenét úgy kell hallgatni”. *Beszélgetés György Péter esztétával, médiakritikussal.* <http://hetnap.rs/cikk/%E2%80%9Ea-zenet-ugy-kell-hallgatni%E2%80%9D-18205.html>

válk az eszközévé. Nincsenek kész válaszok, vagyis a legtöbb, amit tehetünk, hogy a helyes kérdések megfogalmazásával körbejárjuk a témát. Az így kapott válaszok között eleveckélni megint csak nem könnyű, de előbb-utóbb eljutunk arra a következtetésre, hogy a művészet – kiváltképp a mai művészet – egyik legfőbb értéke ebben a kirekesztő világban mégiscsak az, hogy nyitott és befogadó bármilyen szemlélet és értelmezés iránt. A kortárs kultúra fogyasztója is ilyenné válk, nyitottá és befogadóvá. És amíg a hagyományörzés befelé mélyíti ismereteinket, belülről tár fel újabbnál újabb koncentrikus köröket, amelyek segítségével kész, már felhasznált válaszokat próbál ráerőltetni bizonyos szituációkra, addig a kortárs művészet fogyasztójának aspektusai kifelé tágulnak, vagyis új megoldásokat keres. Mondanom sem kell, hogy ugyanez a hozzáállás jelentkezik a hétköznapiokban fellépő szituációkban is, így válhat a művészet a világ dolgaira ható tényezővé, ám ez lassú folyamat, és egyben, majdhogynem, utópisztikus gondolat. Kifejtésével azonban talán már azt az alapvető mentalitásbeli különbséget is átértékeljük, amely a hagyományhú és kortárs kultúrafogyasztó között fennáll. És akkor már nemcsak a konzervatív és liberális beállítottságú ember közötti különbségről beszélünk, hanem arról, ahogyan egyik-másik típusú egyén a világban a saját helyzetét értékeli.

Napjainkban, amikor a vajdasági magyarság egyébként is nehezen találja a definíciót arra, ki is ő valójában – mert egyre nagyobbnak érzi a távolságot önmaga és az identitását meghatározó tényezők között –, és sokszor már azt sem tudja, mit is keres még itt, a szülőföldjén, akkor a művészet igenis szolgálhat neki válaszokkal. Ehhez azonban a teljes spektrum ismerete szükséges. A kortárs kultúra lába alól kihúzni a talajt a tradicionális kultúra javára egyet jelent a szellemi felfrissüléshez szükséges közeg leépítésével. Mert míg az egyik oldal az azonosságtudatunkat erősíti, addig a másik olyan energiákat

képes felszabadítani, amelyek a jól ismert lépések helyett éppen a meglepetésből, a nem várt megoldásokból, a komfortzónánkból való kibillentésből, a saját határaink újragondolásából születnek, s amelyek talán elengedhetetlenek önazonosságunk megszilárdításához.

Még mielőtt azt a téves következtetést vonnánk le, hogy ennek az eszmefuttatásnak a célja a rangsorolás egyik-másik szemléletmód között, be kell emelnünk egy nagyon fontos elemet, amelyről eddig nem sok szó esett. Ennek az objektumnak – amelyben az egész térinstalláció elhelyezkedik – ugyanis van egy bejárata és egy kijárata, ugyanakkor belülről akár körbe is járható. Középen pedig egy külön helyiség található, amelyben a látogató címszavakban meghatározhatja a saját identitását. A helyiségben elhelyezett kör alakú táblák elforgatásával csáládi szerepek, nemzetiségi, vallási, hivatásbeli és más szempontok szerint azonosíthatjuk magunkat.

Hogy mi okozza vajdasági magyarságunk identitásválságát, amely miatt egyre nehezebben találjuk helyünk a világban, arra nem tudom a választ. Úgy érzem azonban, hogy ez a közösség ott toporog a pavilon első felében, beszűkülve, beleragadva a történelem, a hagyományok iszapos talajába, ahonnan nem tud szabadulni. Jó lenne, ha továbblépnénk. Ha mindenki körbeérne a pavilonban, és miután megfogalmazta a saját identitását, megértené a helyét a világban.

Lehet vitatkozni a felvetésemmel, arról, hogy azok a csövek, gömbök esetleg mást jelentenek, és mennyivel másabb lenne a következtetés, ha másból indulnánk ki. Egy ilyen térinstalláció, egy valóban objektív médium meghagyja a szabadságot arra, hogy azt gondoljunk róla, amit akarunk. És éppen ez a lényeg: lehet vitatkozni.

Kocsis Árpád

A dombokon túl

„Vannak, akiket a fájdalom katarzisa emel embernyi emberre – az ilyenek szívében nem találsz szemernyi bosszúvágyat sem. És vannak, akik a könnyektől sohasem fognak már tisztán látni többé.”

(Csorba Béla)

Szőlősor utca – szám nélkül

A Szőlősor utcáról akart írni egy esszét.

A Szőlősor utcáról akartam írni egy esszét. Tulajdonképpen ebben az utcában nevelkedtem föl, nem az Alvégen, a valamikori Proletár utcában. A Proletár utcában nem voltak gyerekek. Ez így nem igaz. A Proletár utca a cigánysorra vezet. Így mondtuk, cigánysor. A cigányoktól mi azonban féltünk. Féltünk és megvetettük őket. De mi abban az időben mindenkitől féltünk. A cigánysor később a Remény utca nevet kapta. Máig nem betonozták le az utat. Néha fölszórják cserépdarabokkal, téglaporral. Ami a bontásokból kimarad, amit a téglagyár nem adott el. Ott játszanak a gyerekek.

Végül nem írta meg az esszét a Szőlősorról.

Képtelen voltam megírni az esszét. Úgy gondoltam, ha történeteket mesélek a Szőlősorról, amelyek velem estek meg, vagy azokról, amelyeket a szőlősoriaktól hallottam, az elbeszélések tanulságul szolgálhatnak. A Szőlősor utcában azonban semmilyen tanulság sincs. A tanúk lassan elfogynak, vagy éppen már nem beszélhetik el a vallomásukat. A falu végén, a Szőlősor utcában éltek ötven vagy hatvan évet. Nem hagynak

maguk után mást, mint omladozó falakat, az udvaron felejtett vasfazekat, féllábú járókeretet, szüette ágykeretet.

Végül nem írta meg az esszét a Szőlősorról.

Képtelen voltam megírni az esszét. Csakhamar fölvetődtek azoknak a nevei, akik még a Szőlősor utcában laknak. Piros néni, Enci néni, Ilonka néni, Péro, Vöröske, Csabai néni, Varsandánék, Samu bácsi. Láttam őket, ahogyan Csabai néni háza előtt ülnek egy padon, a padra szivacsülőkéket és pokrócot terítettek, hogy mindenki elférjen, a pad mellé műanyag kerti székeket állítottak, láttam, ahogyan ezeket a könnyű székeket egyesével hozzák ki az udvarból. Vöröske tolókokcsiban ül, Samu bácsi a sárga falnak dől. Amikor ezek a nevek felbukkantak, képtelen voltam mit kezdeni velük. Egyrészt az akarat, hogy szóhoz juthassanak az esszében, hogy legalább itt szóhoz jussanak. Másrészt a felismerés, hogy mennyire nem ismerem a szándékukat. Végső soron pedig nincs is már, aki meghallgatná őket.

Végül nem írta meg az esszét a Szőlősorról.

Végül nem írtam meg.

*

Betemetetlen kút

„A Szőlősor utca egy gödörrel kezdődik és a határban ér véget. A Pacsirtatelep ebből a gödörből épült, innen, az utca elejéről, az agyagos, sárga földből húzták föl a házakat az ötvenes évek elején. Azelőtt nem volt itt semmi, így meséli Csabai néni, csak tehének, libák, meg sár és egy mély kút fönn a dombon. A kútra már alig emlékezett valaki, régen betemették, de mindenki félt tőle, nehogy az ő telkük alatt álljon. Aztán a fé-

lelmüket is betemették, míg a kilencvenes évek elején Mátéék háza előtt meg nem repedt a beton. A rés napról napra tágult, a gyerekeknek előbb csak az ökle fért bele a repedésbe, aztán a Varsandán gyerekek feje is, már a lábuk is, Máté, ha beleállt, már csak a homloka látszott ki belőle, s a szakadéknak csak nem akart vége lenni. Zseblámpával, olajméccsessel álltak fölé, madzagra kötött gyertyát engedtek a mélybe, meggyújtott papírt hajítottak le, mégsem látszott a kút feneké. Pedig abban az időben az olaj nem volt olcsó, a gyertyával is takarékoskodni kellett, gyülekezni sem volt tanácsos. A szőlősoriak napokon keresztül nem aludtak, s virradatkor, amikor kenyérért és tejért indultak, az volt az első dolguk, hogy fölmérjék, az éjszaka mennyivel romlott a helyzet. Mátéék levelet fogalmaztak a község házára, de mindenkinek nagyobb baja volt akkor, semhogy résekkel foglalkozzanak a Telepen. A szőlősoriak fapallót fektettek a lyuk fölé, szédülve jártak fölötte. Hamar megszokták. Egy nap aztán nem mélyült a szakadék, Mátéék pedig vasrudakat vertek a földbe, azokra keresztben acélcsőveket erősítettek, majd újra lebetonozták a bejáratukat. A dolog működni látszott, újra mindenki elfeledkezhetett a kútról. Vöröske örömittasan jegyezhetette meg, hogy a szőlősoriak ezt a részt is túléltek.

Mátéék előtt pár éve repedt meg ismét a beton. Ha esik, a sár ismeretlen utakon hömpölyög le a kútba. Mátéék háza megroggyant, Ilonka néni nem győz panaszkodni, hogy szorulnak az ablakok, a hálószobában rések futnak a falakon. Már csak őt érdekli mindez, őt is egyre kevésbé.

Leköltözött a lányáékhoz a faluba.”

Beton

Sem a Kendergyár utca, sem a Hajnal utca, a valamikori Munkás utca nincs lebetonozva. A Kendergyár utcában javarészt menekültek és cigányok élnek, a Hajnal utcában pedig csak menekültek. Kendergyár már harminc éve nincs, a Pacsirtatelep csaknem teljes lakossága vagy munkanélküli, vagy nyugdíjas. Egyedül a Szőlősor utca betonozott. A betont kiszívta a fagy, elmorzsolta a nap. Ahol elfogy az út, porzik a határ.

Szőlősor

Senki sem láthatta már a határban álló szőlőskerteket. Csak beszélnek, hogy valaha több is elterült egymás szomszédságában. Túl a Káplár tanyán. Az utca végén jobbra nyílik a Kendergyár utca, balra búzaföld áll, júliusban már virágzik a pipacs. A játék neve: söreborepálinka.

Szöllősor

Az utca új névtáblát kapott. Sokáig a „Szöllősor” név állt rajta. És hogy „Vinogradska ulica”. Pár hónapja a névtábla díszes keretet kapott. Immár helyesen áll rajta az utca neve. Igaz, háromból csak két névtáblát cseréltek le. A Hajnal utca sarkán a felirat továbbra is „Szöllősor”.

Gödör

A gödör meredek falú, mintegy három-négy méter mély. A föld sárga, homokos. A gödörből nehéz kivergődni. A föld csúszik, bokáig beleragadsz a sárba. Hiába is próbálkoznál, hogy akár surjákba kapaszkodj. Az akár surják törzse tüskés, fölsebzí a tenyered.

Határ

A játék neve söreborepálinka. A pipacs szirma kezdetben fehér, később rózsaszínné lesz, s csak a virágzás előtt válik

vörössé. Mielőtt kibontanád a pipacs virágát, tippelned kell. Ha fehér, az a pálinka. Ha rózsaszín, akkor sör. Leggyakoribb a vörös. Nina részeg a boldogságtól, ha sikerül eltalálnia a pipacs színét.

*

Beszélgetések a padon

- Kimentek?
- Ki.
- Családostul?
- Családostul.
- Az öregek?
- Csak az ember él.
- Maradt?
- Mozdulni is alig bír. Az udvarra legföljebb. Mosdatni kell.
- Az ilyen már ne is menjen.
- Hova is menne?
- Mi se mentünk.
- Nem is kérdezték.
- Amíg lehetett volna, se.
- Most meg már végképp. Csak a temetőbe...
- Oda meg visznek.
- Ha fizetsz.
- Akkor már kereshetik rajtam...!
- Legalább nincs messze. Ha a kerten keresztül visznek...
- Meg kellene bontani. Az is munka.
- Sietni azért nem kell.
- Sietni nem is bírok. Bedagadt a lábam.
- A karjaim, a vállam. A bal kezem, nézzétek, tropa.
- Tropák vagyunk. Nézzhetjük.
- Nézni még... Ha nincs köd. Ha köd van, bezavar.

- Csíkoz, elmegy a hang.
- Nincs, aki megcsinálja.
- Ordítani kéne.
- Jól néznénk ki.
- Néha kiállok a kerítéshez, és ordítok.
- A kutyával. Legfeljebb.
- Annak is minek? Nem felel.
- Ha petárdáznak, nem tudja abbahagyni.
- Odaállok mellé, aztán nézzük egymást.
- Okos állat.
- Nem félsz, hogy leütnek?
- Üssönek.
- Ha eddig nem...
- Ha ezután...
- Kimentek?
- Ki.
- Az se jobb.

*

Utánunk is újak jönnek

A Pacsirtatelep három utcából áll. Így, hogy Pacsirtatelep, már csak az öregek emlegetik. A három utcát valaha a Szőlősor utca sarkán álló hidrofór kötötte össze. Ha a vízpumpa leégett, valaki mindig akadt a három utcából, aki megjavítsa. Ma már legfeljebb a sárga, homokos víz köti össze a Kendergyár, a Munkás és a Szőlősor utcát. Itatáskor még a libák is megcsóválják a fejüket.

Vízért így a Pérohoz kell járni. Lehetne a faluba is, a szőlősoriak valaha bátrabban merészkedtek el otthonról. Ma már a biciklit tolni is bajos, sok néznivaló sem akad a faluban – ha

hír van, Enci néni beszámol róla –, meg a boltokban a víz is drágább. Így Péro a Szőlősor boltja és kocsmája egyben. Kár, hogy gyóntatni nem tud, nem kellene a papra várni.

Pérónál érdemes délután zörgetni a kapun. Dél előtt a piacot járja. Csöngő nincs. A nagykapuról pörög a festék.

Péro Boszniából jött. Senki sem emlékszik már, mikor lett *menekülősből* Péro szomszéd. A Kendergyár utcából feleségül választott egy magyar cigány asszonyt. A kislányuk, Nina, a Szőlősor egyetlen gyermeke, két nyelven szavalja az *Utánunk is újak jönnek*. Csabai néni tanította meg neki.

Vöröske, Enci néni, Picurka kiülnek Csabai néni háza elé a padra. Nina siet, valami roppant fontos mesélnivalója van. Ölbe veszik, nem eresztik. Még egyszer az *Utánunk is...*-t. Még egyszer elszavalja.

*

Gyónás

- Nem követtem el semmit.
- Valami csak akad.
- Mondom, semmi.
- Mélyre kell ásni.
- Fölösleges lenne.
- Szóval, cselekedettel vagy mulasztással...
- Én vétkem, én igen nagy vétkem, hogy nem követtem el semmit.
- Káromkodni csak talán...
- Rendszeresen. De ki hallhatná?
- Isten füle mindent hall.

- Isten süket a káromkodásunkra.
- Isten szeme mindent lát.
- Egyszer fölakasztottam egy macskát. Elvitte a tojásokat.
- Éhes volt.
- Én is éhes vagyok.
- Az unokák hogy vannak?
- Külföldön vannak.
- Föltalálják magukat.
- Külföldön vannak.
- Csak egészség legyen.
- Egyszer megfojtottam kilenc kölyökkutyát. Rongyzsákba varrtam őket, és a zsákot leengedtem a kútba.
- Csak munka legyen.
- Eladni senkinek sem lehetett, etetni meg nem lettem volna képes őket. Minek az a sok kutya?
- Csak család legyen.
- Amikor másnap reggel fölhúztam a zsákot a kútból, az egyik kutya még mocorgott. Nem tudott kimenni belőle a lélek.
- A fiák hogy vannak?
- Nyomorognak.
- Csak egészség legyen.
- Egyetlen szobát fűtenek. A fiam kötött sapkában alszik, a menyem egész nap föl sem kel, minek is? A szobában meglát-szik a leheletük.
- Csak munka legyen.
- Öt-hat pokróccal takaróznak, mégis dideregnek. A betonpadló hideg, a szőnyeg hideg, a kilincs hideg, az asztalra állított pohár hideg, a pokróc nyirkos.
- Csak család legyen.
- Az ágy mellett dobozban állnak a gyógyszereim. Elfeled-kezhetünk-e egyszer is arról, hogy pontosan vegyük be a tab-lettákat? Sose túl sokat. Mindig a megfelelőt. Két nagy kéket és három pirosat reggel. Három szemet azokból az aprókból

délben. Három nagy kéket és két pirosat lefekvés előtt. Sose másként. Hogy három nagy pirosat és két kéket reggel. Hogy pirosat és kéket délben. Hogy az összeset vagy egyet sem este. Ki ellenőrizné? És ki bánná, ha egyszer mégis több kéket és pirosat, vagy az összes apró tablettát vennénk be? Vagy egyet sem.

– Isten szeme mindent lát.

– Isten vak, amikor ránk tekint. Messze van, elbújt. Nem vette be a piruláit vagy többet vett be belőlük, vagy nem azokat, amiket előző nap kikészített magának.

– Csak egészség legyen.

– Ámen.

*

Önmaga körül kering

Most már nem jön senki. Nyugodtan ücsöröghetek. Végre foglalkozhatok magammal. Megállapíthatom, hogy csakugyan ülök. Nem tudom, hogy mióta ülök itt. Legfőként az foglalkoztat, hogy ki ültetett ide. Először ezt kellene tisztázni. Nem emlékszem, hogy saját elhatározásból kerültem volna ebbe a helyzetbe. Ha minden erőmet összeszedem is, nem vagyok képes emlékezni rá, hogy mikor kerültem erre a helyre. Nem sok erőm maradt, talán emiatt. De az is lehet, hogy soha nem is volt több erőm. Mindig is ugyanilyen erőtlennül ültem ezen a széken. Talán éppen ez az erőtlenség adja az egy helyben ülés otthonosságát.

Noha nem emlékszem, hogy ki ültetett ide, arra pontosan emlékszem, hogy nem üldögéltem itt mindig egyedül. Legálábbis valamikor Vöröske gyakrabban elgurult mellettem. Órákkal ezelőtt, napokkal ezelőtt, évekkal ezelőtt, nem tudom. Mindenesetre egyszer csak hallani lehetett a tolokocsi-

ja csikorgását. Az egyik kerék nyikorgott egyedül, soha sem tudtam megítélni, melyik. Volt, hogy nyikorgott, mintha közeledett volna, aztán mégsem haladt el mellettem. Volt, hogy valamiként szemből érkezett. Egyszer csak kivált a sötétségből és elhaladt mellettem. Nem tudom fölidézni, hogy mindig is tőlem balra haladt-e el. Könnyen lehet, hogy számtalanszor a hátam mögött ment el. Jobbra nem mehetett, ott a fal áll. Hacsak közben magam is nem kerültem valamiként közelebb a falhoz.

Vöröskével most már kár tovább foglalkozni. Ő már nem sokat lendíthet a történetünkön. Valamikor talán megállhatott volna mellettünk, de ezt sohasem tette. Ha egykoron ő ültetett ide, amit kétlek, a szándékát már sohasem tudjuk meg. Mint egy üstökös, amely egy bolygó vonzásába kerül, más pályára állt. Az is lehet, hogy valahol a sötétségen túl, önmaga körül kering. És csikorog. Vagy nem is csikorog már. Valaki megelégette a csikorgást. Ha lyukba futott és fölborult, volt nála csipogó, és már indult is a felesége. A csipogó hangját sem hallok már.

Nem állíthatom biztosan, hogy én nem tolószékben ülök. Ha hintáztatom magam, a szék inkább inogni érződik, semmint hogy előre vagy hátra gurulna alattam. Már amennyiben elég erővel sikerül megmozdulnom, ami nem bizonyos. S amennyiben elfogadjuk, hogy ezeknek a szavaknak, előre és hátra, az esetemben van bármi jelentésük, amiben kételkedem. Egyvalami tűnik biztosabbnak, a fal, amelynek tégláit elérem a jobb karommal. Jegyezzük meg rögtön, hogy az, miszerint itt fal áll, csak föltételezés. Egyedül a téglát érzem. Ez így nem áll. Csak a téglá élet érzem, s csak a mutatóujjammal. Nem biztos, hogy ez téglá. Ugyanúgy feltételezhetném, hogy egyenesen Isten ujjá az, ami mutatóujjamat súrolja.

Meg nem mondhatom, hogy mikor nyújtottam ki a karom, kérdezhetik, hiába. Az is lehet, hogy a karom előbb nyúlt ki, semmint hogy az a téglá, pontosabban a téglá éle vagy Isten ujjá ott lett volna. Évmillióig nyúlhatott a semmi felé. Az is lehet, hogy ezt a kart, amely valahol a nyakam alatt érintkezik a testemmel, számomra láthatatlanul, valaki erővel mozdította el úgy, hogy egy téglá, egy lap, egy penge éléhez érjen. Szándékát nem tudhatjuk. Meglehet, még mindig itt áll mellettem. Csak éppen nem szól, nem szuszog, és nem mozgatja már a karomat, hogy köröket írjon le vele a levegőbe. Ahogy egykor az unokáim. Néha eljátszom a gondolattal, hogy a karom már a falhoz nőtt, a téglához, a téglá éléhez tartozik. Mit mond vajon egy téglá éle?

A lehetőségem tehát számlálhatatlan. Mindenekelőtt továbbra is feltételezhetem, hogy itt ücsörgök egy téglafal árnyékában. A fal egy szobához tartozik. Ez megmagyarázná azokat a hangokat, amelyek valaha távolról szűrődtek felém. Ez nem csikorgás volt, hanem kaparászás. Csakugyan nem tudnám meghatározni, hogy mikor szűnt meg a kaparászás a fal túloldalán. Feltételezem, hogy egerek lehettek. Persze nem vagyok meggyőződve arról, hogy maradtak-e utánunk egerek. Cincogást nem hallottam. Cincogás..., hogy jutott pont ez a szó az eszembe? Inkább egy név, mintha azt ismételtette volna valaki. S közben kaparászott. Piroszt az utolsó éveiben bezárták a szobába, bedeszkázták az ablakokat, meg ne szökjön. Ő kaparászott valahogy így a bedeszkázott ablakon. Drága lett volna az öregek otthona.

Pirossal sem kell már foglalkozni, a kaparászás megszűnt. Leélhetünk úgy egy teljes életet, hogy nem volt részünk harangszóban. Néha az jut az eszembe, hogy várnom kell valakire, azért ücsörgök itt. Nem okoz gondot, hogy, mint badar-

ságot, elhessegessem a gondolatot. Addigra már meglehet, nem látnám a hír hozóját. Vagy látnám, de nem hallanám az üzenetet. Esetleg se nem látnám, se nem hallanám. Akár már meg is érkezhetett, s akkor nem a fal áll mellettem, hanem a hír hozója. Valaha Enci hozta a híreket biciklin. Nekitámasztotta a kormányt a ház oldalának. Be nem állt a szája! Mondta csak, mondta. A hegynek fölfelé tolt a biciklit, kifulladt, úgy is mondta. Meglehet, ő is itt kering valahol a közelemben.

Mintha néha oszladozna körülöttem a sötétség. A távolban legalábbis úgy tűnik, ahogyan a sarkkörön képzelem a hajnalt. Ilyenkor alakok derengenek a távolban. Ez az a pont, amikor a bolygók, üstökösök és csillagok mozgása végleg megáll. Egy pillanatig még kívárnak a zuhanással.

A nyújtózás hiányzik csupán. Noha semmi sem fáj már, a hátamat szívesen kinyújtóztatnám. Egy kis vérkeringés a lábba, s talán akkor a karom is megmozdíthatnám. Apró fejkörzések. Csak hogy kiderüljön, a helyén van-e még. A csigolyák rég nem hallott ropogása. Zavarba ejtő lenne ráébredni, hogy tévesen feltételeztem, miszerint egy ültő helyben vagyok, s a fal, amelyet magam mellett tudtam, fölöttem magasodik! Így újra kellene gondolnom helyzetemet és az abból eredő konklúziót. Mindez igen fárasztó. Először is nem tudom, mit jelent az, hogy konklúzió. Időm, mindenesetre, van.

*

Pacsirták dróton

Az a hír járta, hogy kerítéssel veszik körbe a Szőlősort. Enci néni már a munkásokat is látta, akik a határban dolgoztak. Teherautóval érkeztek, lepakolták a betonoszlopokat, amelyek

magasabbak voltak, mint a ház oldala, így meséli. A munkások elkezdték ásni a lyukakat a földbe. Ilonka néni szerint itt fog húzódni a határ, ő látta a tévében, hogy szögesdrótot húznak föl. Mert a menekültek, mert a szír migránsok... Noha szír menekülteknek nyoma sincs, a boszniaiak pedig már régen berendezkedtek a Hajnal utcában, vagy már onnan is továbbálltak Svédországba és Ausztráliába, a hír mégis nyugtalanító volt. Ígértek már mindent, magasabb nyugdíjat, bűnbocsánatot, azt, hogy Varsandánék előtt kicserélik a rozoga villanypóznát, a kerítés mégis kézzelfogható közelségbe került. Ha Samu bácsi kiállt a második udvarra, láthatta, hogy a kert végében valóban betonoszlopokat ásnak, s hatalmas drótkerítés göngyöleget görgetnek a temető irányába. Az ilyen csakis magánbefektetés lehet, mert ha az államra kellene várni... Majd passzussal kell a halottakhoz is menni. Az Unió már itt van, nyugtázta Csabai néni. A határt már fölvásárolták az olaszok, a postás Berlinből hozza az unokák képeslapjait, már akinek kihozza a posta, Pérónál meg újra kapni Szerencsi kakaót. Picurka néni másként tudta az egész történetet. Ő úgy hallotta, hogy a Pacsirtatelep turisztikai attrakció lesz. Íme, hirdeti majd a tábla a kerítésen, ezek az öregek havi nyolcezerből is megélnék. A nyugati turisták majd házról házra járnak, s megcsodálják a szegénységünket. Ezen aztán töprengeni kellett, hogy sírjunk-e vagy nevéssünk.

Az építkezés gyorsan haladt. Délutánra már álltak a betonoszlopok, estére pedig drót hálózta be a határt. Vöröske egyre izgatottabban gurult végig tolószékében a Szőlősor utcán. Gumós botjával, amelyet a kocsija mellett tartott dárdaként, hol itt, hol ott zörgette meg a nagykaput. Addigra már bizonyossá vált, hogy nem gyümölcsöst telepítenek a Telep és a temető közé, s hogy másnap a Káplár tanyánál, holnapután pedig a Hajnal utca túlsó felén állítják föl a kerítést. Péro aggódhatott, hogy másnap reggel már nem jut el a piacra, a Szőlősorra rázárul a kerítés.

Jusztí néni úgy sejtette, hogy a betonoszlopok csak azok a pántok lesznek, amelyekre végül ráemelnek egy hatalmas üvegharangot. Így kerítik majd be a Pacsirtatelepet, ki tudja, milyen bűnök miatt. Világszenzáció lesz, megannyi újság és tévé tudósít majd rólunk. Ki tudja, talán még a *Magyar Szó* hasábjaira is rákerülünk! A kívül rekedtek a harang üvegfalához nyomják majd az újságot, úgy kell silabizálni a szöveget. Amikor pedig valaki megkondítja a harangot, minden remegni kezd. Táncolnak majd a poharak a szekrényekben, a víz a pohárban, a pohár az asztalon, az asztal a házban, a ház pedig táncolni kezd a földön.

Így történt.

A harangot délben kondították meg, s valóban remegés futott át a Szőlősoron. A kertek bozótsaiból madarak röppen-tek föl. Ekkor egy hang szólalt meg.

HANG: Pacsirták a dróton! Elérkezett a végítélet.

MÁSODIK PACSIRTA: Ideje volt már.

NEGYEDIK PACSIRTA: Miért csak mi?

ÖTÖDIK PACSIRTA: Velünk kezdődik?

HETEDIK PACSIRTA: Elkéstünk már azzal.

ELSŐ PACSIRTA: Nincs nekem időm ilyesmire.

NYOLCADIK PACSIRTA: Másokat ijesztgess ezzel!

HARMADIK PACSIRTA: Mire föl ez a nagy csinnadratta?!

Nem lehetne csöndesebben?

KILENCEDIK PACSIRTA: Ugyan, már!

TIZEDIK PACSIRTA: És a verebeket kihagynád, mi? A szarkák..., bezzeg a szarkák és a kócsagok ezt is megússzák!

TIZENHARMADIK PACSIRTA: A tizenkettediket faggasd majd. Ő tehet minderről!

TIZENEGYEDIK PACSIRTA: Ő már régen elhúzott innen.

TIZEDIK PACSIRTA: És a galambok... Velük kezdődött!
A DRÓT: Csak siess már! Mindjárt megszakadok alattuk!
NEGYEDIK PACSIRTA: Most bezzeg elhallgatott...
ÖTÖDIK PACSIRTA: Magunkra hagyott.
KILENCEDIK PACSIRTA: Ideje volt már.
MÁSODIK PACSIRTA: Majdcsak lesz valahogy...

Vöröske végül beszólt Picurkának, hogy hozza a drótvágót. Régen nem használták, berozsdásodott, Samu majd megolajozza. Picurka alighogy visszaért a fészerből, a kapunál már Csabai nénibe és Encibe ütközött.

A döntés végérvényesnek tűnt.

Máté bácsi, aki egy hideg délutánon egyszer csak elaludt a házuk elé állított székben, most, évekkel később, föleszmélt. Elnézte a ház falán futó repedést, majd a tekintete a bejáró előtti résre esett, onnan a Péroék háza előtt álló fenyőfára, a csillagokra, a holdra, amely most kelt keleten. A szőlősoriak házról házra jártak. Piros nénire rátörték a bedeszakázott ablakot. Péro járt elől, de sehogy sem találta Piros nénit. Már letettek róla, hogy valaha is meglesz, amikor Nina örömittasan fölkiáltott. Piros néni egészen kicsire zsugorodott, s az egyik takaróba csavarodva remegett. Juszti néniék begyújtották a kis traktort, s egy már rég elfeledett hang adott új erőt a megmozduláshoz. Juszti néniék kutyája csaholt föl, amikor a traktor motorháztetejére ugrott. Erre a hangra azután a Kendergyár és Hajnal utca házaiban is fölkapcsolták a világítást. Immár száznál is többen követték Vöröskét a határ felé. Tolókocsija, vagy ahogy viccelődtek vele, a fiákerje, nagyokat zötytyent a göröngyökön. A hold egyre kerekébb lett a keleti határon.

Dédnagyapám száz éve¹

Uhor István, ha 1916. december 16-án nem a Vajdaságban születik, lehetett volna kazánfűtő a Mississippi gőzösnén, jogi Indiában vagy rikkancs Párizsban. De Uhor István a Vajdaságban született, egy elszegényedett tisztviselő második fiaként, egy Drea környéki tanyán. Így hát béres lett a félfudális világban, akinek az élete nagyobbik részében nem adatott meg, hogy feltételes módú kötőszókkal bíbelődjék, ahogyan most kései dédunokája teheti.

Négy testvérével szolgált szerbnek is, magyarnak is, németnek is. Zsidónak csak azért nem, mert a falu távol feküdt. Drea úgy maradt meg a családi emlékezetünkben, mint ami a világ közepe. Mindentől ugyanolyan messzeségre esett. Disznók és tehének fölött aludtak az istállóban, fáztak és éhesek voltak. Amikor a gazda úgy látta jónak, enni adott nekik. Levest, főtt vagy sült tésztát egymásra szedett, hogy a falással se múljék túlságosan az idő.

Ha a gyerekem is úgy nevelkedett volna, mint mi, fogtam volna egy kötelet, s fölakasztom a csűr gerendájára. Amikor már megtehetette, s elővette a komorság, ilyeneket mondott egyetlen lányának, aki írni tanította. Kevésszer látta a lánya, az én nagymamám, dühösnek vagy csüggedtnek. Szótlan ember volt. Vastag betűkkel véste a papírra az ákombákomjait. Negyvenévesen már le tudta írni a nevét. Uhor István.

¹ A *Dédnagyapám száz éve* című írás 2016. december 16-án elhangzott Az állam- és posztoszocializmus kritikája nevű kolozsvári konferencián, s megjelent A szem internetes oldalon. Nyomtatva most olvasható először.

Oka és módja csak tizenhét évesen lett, hogy gyakrabban látogasson Kishegyesre. Valamely téli bál alkalmával ismerkedik meg a félárva lánnyal, aki a felesége lesz. A lány az Isonzó mellett vesztette el az apját, s később majd, a második világháború után, amikor már az ilyen kétes osztályú emberek is felférhetnek rá, s jelentősége már nem lesz, fel is kerül ennek a hallomásból is alig ismert ükapámnak a neve arra az emléktáblára, amely az első világháborúban elesetteknek állít emléket. Dédnagyanyám aligha tulajdonított ennek jelentőséget. Kiválóan megtanult szerbül, beszélt németül és oroszul, noha nem sok hasznát vette. A kilencvenes évek elején boldogan töltögettük a vizet egyik söröspalackból a másikba, amelyek kétségkívül még dédnagyapámtól maradtak vissza. Ez volt a legkedveltebb játékunk.

Uhor István huszonegy évesen hagyja el először a Vajdaságot, hogy Bihácson besorozzák, s hogy felképelje a főorvos a katonai kórházban, mert nem vette föl a folyosón a telefont. Kórházat, főorvost és telefont akkor látott először. Csöngjön, ahogy akar. Így volt vele. A pofonokat azonban már ismerte. Alig hogy hazaér, s látja megszületni a lányát, kitör a háború. A Dunánál az ellenségre lövöldöztetik, s talán embert is öl. Erről sem beszél később sokat, csak egy történetet ismétel a sógoráról, aki mellette fekszik a lövészárookban, és sokkot kap a gránátok tüzeiben. S hogy a németek előbb dinnyével teli csónakokat úsztatnak a Dunán, ők meg erre pazarolják a muníciójukat, hogy aztán az éberségüket veszelve immár géppuskákat hozzon lefelé a folyó. Visszavonuláskor a harcmezőn a megsérült öccsébe botlik, egyikük sem sejtette, hogy ugyanazon a fronton harcolnak. A hátán viszi a legközelebbi vöröskeresztes kocsihoz. A Dunához egy kései kudarc is kötődik, amikor pár évi sikeres méhészkedés után a folyó áradása elviszi a féltve őrzött családi kaptárokat, amelyektől a dédszülők némi mellék-

keresetet reméltek. Uhor István védőruha nélkül járt a méhek közt. Az állatokkal jobban kijött, mint az emberekkel.

A magyarok bevonulása után Uhor Istvánt fogolytáborba vetik, Csantavéren alkalma kínálkozik a szökésre, de habozik, elkísik vele. Vélhetőleg Bergen-Belsen érintésével jut a hannoveri gyűjtőtáborba, onnan pedig a Bad Fallingbostel-i Stalag XI-B munkatáborba. Míg ő a marhavagonban utazik, a feldühödött tömeg Kishegyesen kifosztja a Dóci zsidó boltját, szétverik a bútorokat, s amit nem képesek megenni és meginni, a falhoz verik. A felesége és a kislánya aznap új lábassal térnek haza, amelyet kétségkívül nem lett volna pénzük megvenni. Hónapokig nem kapnak hírt a férjről, az apáról. Barakkokban lakik, ahonnan minden reggel az appel idején tucattájjal hozzák ki hordágyon azokat, akik nem jelentek meg az aznapi létszámolvasáson. Fogva tartói abban lelik kedvüket, hogy egy kiszemelt fára mászatják százukat. A konyháról kihajított fagyott cukorrépa mellől puskatussal elverik. Később napközben kiengedik a táborból, hogy egy orvos földjén dolgozzék. Az első munkanap végén étellel kínálják, s ha az orvos felesége nem üti ki még időben a tányért a kezéből, a hosszú éhezés és a tartós legyengültség következtében az első kiadósabb vacsora megöli. A tábor felszabadítása után Budapest érintésével kerül haza. A határon leoldja karjáról a láncot, amelyen a sorszáma szerepelt, s kihajítja a vonat ablakán. Évekkel később levelet kap Németországból, amelyben az orvos külföldre hívja. A levéllel egy fénykép is érkezik a családról, rajta az orvos a kedves lován ülve, a felesége és a fiuk. Uhor István sohasem jár újra Bad Fallingbostelben. A tizenegyezer lakosú település neve újabban gyakran kerül bele az újságokba. A valamikori munkatábor helyén újabban Németország egyik legnagyobb menekülttábora áll.

Amint hazaér, újra katonának szólítják. Ezúttal a Vaskapunál kell őriznie a szőlőt szüretelő német kényszermunkásokat. Füttyül a munkára. Nekem nem volt velük semmi bajom, mondta. A felesége és a lánya egy alkalommal meglátogatják. A nagymamám ekkor látott először epilepsziás katonanőket, hadirokkantakat, akiket kosárban cipeltek a társaik, s lebombázott városokat. Miután leszolgált, Újvidékről tél idején mezítláb volt kénytelen hazagyalogolni. A kelésekkel élete végéig küzd.

A háború utáni földosztásból egy távoli, gazos föld jut neki osztályrésül. Húsz év alatt ezt a zsebkendőnyi földterületet sikerül megsokszoroznia. Dohányt természet, a szövetkezet dolgozója lesz, kutatás a szomszédok csodálatára, selyemhernyó-tenyésztésbe fog, és ehhez eperlevelet szed a határban kocsisámra, vályogot vet, kéményt emel, kubikol. Ért a műszaki eszközökhöz, villanyt vezet, autót javít. Kaszálásban párja nincsen. Szőlőt nevel, ezerféle növénybetegséget gyógyít, a veje műszaki folyóiratait betűzi. Gyárban csak azért nem dolgozik, mert nem várhat egy hónapot a fizetésére. Az egész falu beszél a hőstettéről, amikor egy kocsmában fél kézzel, cigarettával a szájában, a barátaival való beszélgetést meg sem szakítva kicsavarja a kocsmárost fenyegető vendég kezéből a marokra fogott, szilánkosra tört sörösüveget, az eltévelyedett embert pedig kipenderíti az utcára. A legfőbb szenvedélyét a lovai jelenti, akiktől semmilyen körülmények közt sem szabadul. Baba, Deres és Vitéz.

Mindahhoz ért, amihez e sorok írójának talentuma nincsen. Egyedül a nem csituló érdeklődést és a csontos kézfejét örökölte. Uhor István olyan korban élt, amikor egy rövid időre a fizikai és a szellemi munka kiegyenlítettnek, legalábbis a fizikai munka kevésbé lenézettnek számított. Becsületben részesült, amiért becsületet érdemelt. Uhor István távol élt a po-

litikától akkor is, amikor elszenvedője volt, s akkor is, amikor az osztálya (ő soha nem nevezte volna így) kevésbé sanyarú körülmények közt tengődött. Utolsó éveiben is szívesebben választotta a bokszmeccseket és a birkózást, mint a hírműsorokat és a pártpolitikai vetélkedőket.

Ha nem a Vajdaságban élte volna le élete jelentős részét, lehetett volna művezető a Ford-gyárban, kubikos Kelet-Berlinben vagy tevehajcsár Kamerunban. De ő a Vajdaságban élt még azelőtt, hogy a délszláv háborúk fölemésztették volna mindazt, amiért ő megdolgozott, s megszüntettek majdnem mindent, amiért megszenvedett, s kárpótlást nem kért.

Dédnagyapám 1983. december 23-án halt meg Kishegyesen. Pár hónappal előbb, már igen beteg, a násznép csodálataira táncra kérte rajongott unokáját az esküvőjén. Bárki megmondhatja, hogy remekül táncolt.

Losoncz Alpár

Az autonómia/heteronómia horizontja

A magyarok Vajdaságban: *a másságok mássága*. Ebben az értelemben, az eleve csekély nagyságrend, valamint a folytonos zsugorodás ellenére, intellektuálisan mindig izgalmasak maradunk: érdemes rólunk, többretegű identitásunkról gondolkodni, még ha ténylegesen hallgatnak is rólunk, szinte mindenütt.

Nyilván, amikor az identitást emlegetem, szem előtt tartok általános és szerkezeti jellegű megfontolásokat *is*: nincs olyan leírás, amely képes lenne kimeríteni *lényegtermelés* gyanánt az azonosság formáit, és megszelídítve kodifikálni az azonosság alakzatait egy koherenciával bíró rendben. Meg kell mutatni a konkrét történelmi hajtóerőket, amelyek megszabják a vajdasági magyarok eltéréseit az ismert képletekhez képest. A két orientáció nem tart szét szükségszerűen, a kérdés inkább az, hogyan lehet egybefogni őket. Mert ha egyoldalúan a szerkezeti determinációkat vesszük szemügyre, elsikkad a magyar sajátosság, és nem tudunk hozzáférközni az immáron nyolc évtizedes, válságokba is belebonyolódó vajdasági magyar önvizonyuláshoz, viszont, ha a magyar szituációt abszolút egyszeri esetként értjük, nem tudunk elérni a szerkezeti meghatározottságokhoz.

Mindenesetre hiábavalónak bizonyultak a törekvések, amelyek oly intenzitással folytak a múlt század nyolcvanas éveitől: nem lehet simára gyalulni az azonosságunkat, göcsörtös marad, kihívást intézve a szintetizáló elképzelésekhez. Igaz, errefelé nem nyílt lehetőség a diadalmámmorra a nyolcvanas évek végén, hiszen az egykori Jugoszlávia összeomlása kiterjedt erőszakexcesszushoz vezetett, de az említett időszakban

osztottunk a posztszocializmus ideológéáiban, az identitás üzemének fetisiztikus jelentéseiben, a megrögzött partikularitás állításáiban, azaz sodródtunk az árral: megannyi értelmező ismételte meg a másutt már hangoztatott elképzelést, miszerint végre-valahára hozzáférkőzhetünk a tőlünk elrabolt azonosság-lényeghez.

Így, *például*, a politikai földrajz, az etnikai-geopolitikai látásmód „a Délvidék” jelentésrendszerére utalt, amely arra volt hivatott, hogy hiánytalanul, egy autentikusnak és korábban tiltottnak minősített *név* révén elhelyezzen bennünket a táguló magyar univerzumban, kvázi geopolitikai konstellációban. Ha így van, akkor a térkonfiguráció áttetszővé teszi szituációnkat: ott a központ („Budapest”) a maga gravitációs erejével, itt pedig a „déli perem”, amely *eltérését* csupán a központhoz képest éli meg. Nem segített az a Budapestről felröppenő elképzelés sem, amely a kisebbségekben a kihelyezett, de mégis létező nemzeti lényeg helytartóját pillantotta meg, azaz úgy gondolkodott, hogy a kisebbség határhelyzetben, ráadásul még félháborús szituációban is él, ezért éppen az ő világa jelenti azt a toposzt, amelyben „tisztán lobog a láng”. Lehet persze úgy elmélkedni, hogy a kisebbségek még a természetben való beágyazottság ártatlan gyermekei, azaz esetükben nem különül el a természeti szubsztancia és a társadalmi szervezettség, tehát az egekbe kell emelni őket; lehet úgy gondolkodni, hogy a kisebbségi áldozati mivoltában, tragikus létezési formáiban „önnön”, de kivételes szenvedéstörténete tükröződik vissza; lehet közömbösséget gyakorolni a kisebbségi iránti viszonyban, a „nem avatkozok bele, hiszen csak kárt okozok” értelmében, lévén, hogy az adott kisebbségi mivolt mellékterméke a néhai magyar, ám egyúttal többnyelvű birodalmi létezés szükségyszerű megtisztulásának. Ám a felsorolt hozzáállások egyike sem képes megragadni a vajdasági magyar kisebbségit mint társadalmi és történelmi mozgásformák létrehozóját és eredmé-

nyét, azaz eredendő történelmi és társadalmi meghatározottságát, hanem rögzíti valamilyen predeterminált állapotban. Például, leegyszerűsíti a magyar nemzet kihelyezett részévé. Funkcionalizálja a kisebbségit, elhelyezi, beilleszti a saját kategóriarendszerébe. Így pedig túlonként leegyszerűsül az, ami nem redukálható. Az idevágó retorika nem érzékeli a kisebbségi „saját-létezését”, a kisebbségi értelemkeresések láthatatlanná válnak: ugyanis a kisebbségi *más*, pontosabban *másul*, ahogyan a két világháború között az akkor még szabadkai *Híd*-ben írta volt a kolozsvári Balogh Edgár.¹

Ezenkívül a visszaszerzett lényeg tanának ellentmond például a „vajdasági” magyarok ragaszkodása ahhoz a területi szelethez, amely regionálisan bekeretezi létezésüket, mármint Vajdasághoz: ne feledjük azokat a kutatásokat, amelyek persze csak igazolták a mindennapi tapasztalatot, a regionális miliőhöz való vonzódást. Történik ez annak ellenére, hogy ott van a történelmi faktum, miszerint Vajdaság, mint regionális entitás, egy hatalomtechnikai gesztusnak köszönheti létét a 19. században, és hogy politikai léte mindig is, ennél fogva a jugoszláviai szocializmusban is, magán viselte a változó hatalmi konfigurációk nyomait. Ma bizonyos, hogy a vajdasági autonómia szinonimája nemcsak a regionális önállóságnak, hanem a többnemzetiségű világok egybetömörülésének is, azaz, ezen autonómia afféle multikulturális keretnek bizonyul megannyi etnikai entitás számára. Világos, hogy azok, akik rá hivatkoznak, nem utolsósorban arra céloznak, hogy a regionális keretek meghaladják a szűk etnikai világokat, hogy általa lehetőségek nyílnak az etnikai önbezárulás korrekciójára. Ha mást nem, legalább azt kell látni, hogy milyen cikkcakkyszerű mozgás eredményezte a mai helyzetet, azaz, hogy milyen közvetítések hozták létre a most uralkodó képzeteket.

¹ Balogh Edgár: Erdély felfedezése. *Híd*, 1938. 1. 24.

Tekintsünk el a 19. századtól, és rögtön kezdjük az 1919 utáni állapottal. Voltaképpen arról van szó, hogy a vajdasági autonómia polgári elképzelése eredendően a vajdasági szerb középosztály felsőbb rétegeinek, valamint egyes szerb és bunyevác értelmiségieknek a koncepciójaként jelenik meg: a szerb középosztály módfelett nehezményezi, hogy az újfajta gazdaságpolitika hátrányos Vajdaságra nézve, hogy előnyben részesíti Szerbia más területeit, Vajdaság kárára, tehát azt hangoztatja, hogy a korábban megfogalmazott nemzetintegrációs elvárásokat megcáfolta a valóság dinamikája. Valójában a kommunista pártban fogant meg igazán a vajdasági együttlétezés gondolata mint normatív horizont, vagyis azon elképzelés, miszerint Vajdaság az ott élő etnikai közösségek közös otthona lehet. De ez csak azután jutott felszínre, miután a Jugoszláv Kommunista Párt ideológiája gyökeresen megváltozott, ugyanis a 30-as évek közepéig a kommunizmus nemzetközi irányadó intézménye, a Komintern, Jugoszláviát újfajta álságos képződménynek tartotta, amiből az következett, hogy Vajdaság területe egy esetleges területi újrendezés okán Magyarországhoz kerül (hovatovább, a jugoszláviai kommunisták egy része arra a kérdésre, hogy mi lesz a szerbekkel, ha Magyarországra kerülnek, azt válaszolta: majd asszimilálódnak). És még az állandóan alakulóban levő kommunista artikuláció sem tüntette el a tényt, hogy a regionális gazdasági érdekek és a többnemzetiségű együttlét kritériumai sohasem jártak automatikusan párban egymással.

Történik mindez, mármint a régió belüli rokonszenv kibontakozása/fenntartása, dacára annak, hogy mindeközben *a többség vált bizonytalanná, vagy vált újfajta regionális nihilizmus hordozójává* a posztszocializmus etnonacionalista hullámzásaiban, ráadásul a jelenleg regnáló szerbiai hatalom egyre inkább alárendeli a tartományt az uralmi törekvéseinek. És a vajdasági magyarok, akiket korábban meggondolatla-

nul és módfelett igazságtalanul kárhoztattak, mondván, hogy gyengeséget tanúsítanak a jugoszláviai konzumminták által gerjesztett asszimilációs tendenciákat illetően, azaz elcsábítják őket a nemzeten túlnőtt erők, voltaképpen nem vádolhatók azzal, hogy valamilyen élettelen, naiv és éretlen álmokat szövő regionalizmus (valamilyen édeskés, rózsaszínű vajdaságiság) ejtette volna rabul őket. Hiszen a vajdasági magyarok úgy adtak hangot regionális beállítottságuknak, hogy közben nemzetföltő, kisebbségóvó magatartást is gyakoroltak: így amikor megnyíltak a lehetőségek, akkor tömegesen, és akár stratégiai okokból is, a kisebbségi jellegű érdekvédelemre szavaztak – az időleges ingadozás ellenére sem gondolták, hogy a regionális elkötelezettség *eleve* ellentmond a kisebbségi azonosság védelmének. Ami nem azt jelenti, hogy megvalósult volna a regionális és a kisebbségi aspektusok közötti hézagatlan szintézis, hogy realizálódott volna a mindennapi tapasztalatrendszer és a politikai artikulációk közötti összhang. Ellenkezőleg, folyamatos feszültség volt és van a kettő között, de számunkra most pontosan a szintézis keresése, a *szűkülő identitáskeresetekből való kilépés igénye* fontos. A vajdasági magyarokban ott villódzott a posztjugoszláviai konstellációban is az igény, amely arra vonatkozik, hogy a kisebbségi *ne csak kisebbségi legyen, hogy ne égjen bele az eleve elrendelt kisebbségi szerepébe*. Ott vannak az ősminták is, a kultúrpolitikai-értelmiségi értelemben hangadó Szenteleky Kornél nyitottság-gesztusai, integrációs keresései a harmincas években (pl. az első világháborúban megtört költőt, Dušan Vasiljevet voltaképpen korábban affirmálja, mint a szerb irodalmi közvélemény, még hozzá egy valóságos szolidaritásantológiában²).

² Debreczeni József – Szenteleky Kornél: *Bazsalikom. Modern szerb költők antológiája*. Minerva R. T. Subotica, 1928 (reprint, Szabadka, 2010.). Erről a situációról Szenteleky kapcsán megpróbáltam többet

Kéretik a kisebbséget mindenképpen nagykorúnak, és nem csalárd folyamatok áldozatának tekinteni: ha a kisebbség kiskorúnak bizonyul, úgy e fejleményt, Kant közismert gondolatainak megfelelően, minősítsük a *maga* okozta kiskorúságnak, azaz ama „elhatározás hiányának”, hogy „mások vezetése nélkül éljen”. Amúgy is, amennyire bírálát érheti azt az etnonacionalista beállítottságot, amely ideologikusan a romlatlan nemzeti lényeghez való felemelkedést kínálja, ugyanúgy kijár a kritika azon regionalizmusnak is, amely valamilyen *őseredeti regionális szubsztanciát* feltételez, amelyet a történelem egy adott pillanatában úgymond megrontott a hatalomra került nemzeti elv. Márpedig Vajdaságban igencsak jegyezhetünk ilyen, vagyis *szubsztanciális* jellegű regionális képletek érvényesítésére vonatkozó törekvéseket. A regionális és a kisebbségi dimenziók közötti ellentmondások megannyi formát öltenek magukra, és számtalan módusban jutnak felszínre a különféle meghatározottságok – amint látni fogjuk, ezen ellentmondások magának a sajátos vajdasági/jugoszláviai történelemnek a megnyilatkozásai.

A jelzett komplexitás ténye magyarázza a néhai symposionisták próbálkozásait is, hogy fényt vessenek a többszólamú identitás dinamikájára és excesszusára, *szabályozhatatlan* mi-voltára: így születik meg a korlátozónak megtapasztalt illyé-si metaforát („ötágú síp”) bíráló és korrigáló fordulat, mint a „sokágú síp”, de így bukkannak a felszínre az olyan jelzetek, mint a „vajdasági többlet”, esetleg a sokat bírált „kettős kötődés”³ gondolata, amely egyes értelmezésekben a nemzeti el-

szólni, Dušan Vasiljev čitan kroz mađarsku prizmu. In Jovan Zivlak (szerk.): *Dušan Vasiljev čitan kroz prizmu rata*. Novi Sad, 2016.

³ A kettős azonosság gondolatát ugyan lehet bírálni, de a kérdést olyan gyorsan lesöpörtük az asztról, olyan könnyedén félretettük, mintha a fogalomban rejlő probléma egyszerűen semmissé tehető

fajzás minden kétséget kizáró bizonyítékként szerepelt. Aki többfelé néz, és nem összpontosít saját azonosságára, azt vagy becsapja a hamis fantázia, vagy öntagadóvá válik, ezt mondták: innen a vajdasági magyar, kozmopolitának mondott értelmiség bizonyos képviselőivel szemben gyakorolt ellenézés. És így folytatódik mindez: miközben ugyanezen értelmiségiek azt sugallják, hogy a vajdasági magyarok több áldásban részesültek jugoszláviai talajon, mint egyebütt, hogy haszonélvezői voltak egy olyan rezsimnek, amely – úgymond – előremutatónak bizonyult a többi szocialista országhoz, így a reálszocialista Magyarországhoz képest is, nem akarják meglátni a kisebbségi pusztulás óriási méreteit. És miközben az egykori Jugoszlávia magyar értelmiségei, nem utolsósorban éppen az imént szóba hozott kozmopolita ösvényeken bolyongó symposionisták, abba a naiv hitbe ringatták magukat, hogy a szocialista Jugoszláviában a vajdasági magyarok immáron megszűntek kisebbséginek lenni, szinte közömbösséget tanúsítottak a nagyon is „kisebbségi” létezés igencsak gyorsított és hatalmas vezérelt hanyatlása kapcsán. Így kristályosodik ki az érvelés.

Valóban, amennyiben a megnyilvánulások archívumában kutatunk, rálehetünk az imént említett kritikai véleményt alátámasztó állításokra. A következőket írja egy reprezentatív symposionista, Bosnyák István 1968-ban: „a »kisebbségi öntudat«, amely az anyanyelv és az anyanyelvű kultúra nagy fokú megbecsülését eredményezi, olyan társadalmakban válik erőteljes politikai és kulturális tényezővé, amelyekben a kisebbség politikailag csakugyan kisebbség, s létének, fennmaradásának egyetlen és utolsó mentsvára a szellemi élet. A jugoszláviai

lenne. Mintha ezzel megoldottunk volna minden kérdést, mintha ezzel beteljesítettünk volna valamilyen előírt nemzeti küldetést, és rögvest betántoroghatnánk az öröklétbe.

magyarság azonban a felszabadulás után – legalábbis elvileg, s más szocialista államok nemzetiségeihez viszonyítva: gyakorlatilag is – megszűnt kisebbségnek lenni...⁴

Amennyiben mérlegre helyeznénk e mondatokat, valóban találhatnánk anyagot a kritikai okfejtésre: mondjuk, ha a szöveg *tényleg* azt erősíti meg, hogy a vajdasági magyarok nem képeztek, másoktól eltérően, *politikai* kisebbséget, akkor *tényleg* tiltakozhatunk, méghozzá rögtön – hiszen *tudnunk kell*, a jugoszláviai konstrukció olyan alkotmányos megoldásokat *is* hitelesített, amelyek lényegében kiiktatták a nem szláv azonosságokat, beleértve a magyart is, a konstituáló pozíciók sorából. Ám, mielőtt túl gyorsan következtetnénk, figyeljük meg, hogyan működik a két szó, az „elvileg” és a „gyakorlatilag”, és hogy milyen jelentéseket görgetnek. Ráadásul, ha elolvassuk az egész szöveget, annak érdekében, hogy kontextualizáljuk az említett szavakat, akkor kitűnik, hogy a szerző szándéka egyáltalán nem apologetikus a *status quo*-ra nézve, nem azért íródtak az iménti szavak, hogy ünnepeljék a létező rezsimet. Hovatovább pergő kritikát mutatnak fel az akkor fennálló nemzetiségpolitika kapcsán. Csak hát Bosnyák nem akar lemondani arról a bizonyos feljebb már említett „többletről”, amely, számára, *mindennek ellenére*, mint egy transzcendentális érvényesség, létezik.

Valójában sok függ attól, hogy milyen módon értelmezzük az említett „*többletet*”, minthogy nagyon sok mítosz fűződik hozzá. És ha már lehorgonyoztunk az említett „*többletnél*”, akkor azonnal oszlassuk el a félreértéseket, amelyek azt a vádat zúdítják a jelzett kötődésformát hangoztatók nyakába, hogy itt egy konformisztikus, öncsaló azonosságképlet rajzolódna ki: az enigmatikus „*többség*” itt nem valamilyen kedélyes, házhoz

⁴ Baranyi B. István: *Az anyanyelvű műveltség nem kisebbségi luxus. In uő: Polémiák, hiábavaló polémiák.* Dotnet Kft., Budapest, 2009. 23.

szállított azonosságot fed, és nem a valósággal való kibékülést jeleníti meg.

Legyen világos: a „többlet” kategóriájának itt nem arra kell szolgálnia, hogy elködösítse a kisebbség helyzetét, és komótosan palástolja a hatalmi konfigurációt, a kisebbség szerkezetileg meghatározott hátrányait, ellenkezőleg. Nem nyugalmi állapotot jelent. Általa nem megérkezünk valahova, hanem elkezdünk vizsgálódni. Ezért ahelyett, hogy itt túl gyorsan a nemzetietlenség kifejeződését, a nemzeti elernyedést diagnosztizálnánk, vagy hogy a rendszerhű konformizmusra hivatkoznánk, inkább ugyanazt az identitáskeresést pillantsuk meg, amit már jeleztem az azonosság rögzíthetetlen és végtelen komplexitásával kapcsolatban. Mindazonáltal, a vajdasági magyar azonosság többterű és többidejű rétegeivel, az identitás szinkronikus és diakronikus aspektusaival való konfrontáció tárul fel előttünk. Aki a vajdasági magyarok azonosságának a nyomába ered, annak pontosan ezen egymásba épülő idő- és térvonatkozásokkal kell számolnia.

A *kisebbség*: mozgó történelmi konstelláció, amelyben sokféle meghatározottság sűrűsödik. Nem az egyértelmű definíciók helye. Ott vannak benne a munkamegosztás mechanizmusai, a lakosság mozgásformái, a kereszteződő kulturális kötődések, a gazdasági kényszerek, valamint a szolidaritás és az emancipáció sajátos dialektikája. Ott vannak benne a modernitás dilemmáncolatai, a nemzeti formációk és a kapitalizmus egybejátszásainak a kérdéskörei. De nem szabad felednünk, hogy a kisebbség emancipációja csak az általános, mindenkire vonatkozó emancipáció segítségével valósítható meg. A kisebbség nem válthatja meg önmagát, ha a megváltás nem terjed ki mindenkire. A kisebbségi kérdés tétje: *ott is lehetséges a méltóságteljeség, ahol nincs hatalom*. Középpontjában az önmeghatározás és a heteronómia viszonylatai, az autonómia és a tehetetlenség szövevényes relációi állnak. Mindez egyenesen filozófiai reflexióért kiált.

És ebben a kontextusban kell elhelyoznunk azt a – továbbra is zavarba ejtő – jelenségtömeget, amivel nem lehet könnyen elszámolni, ami, nevezetesen a szocialistának *nevezett* Jugoszláviát. Merthogy az a bizonyos többlet elszakíthatatlan Jugoszlávia lététől. Hogy nem sikerül szembenézni Jugoszlávia létezésével, az nyilván reflexiókiesést is jelent, a reflexió éleségének hiányát is, de ez nem elég. Találtatik valami a néhai Jugoszláviában továbbra is, ami ellenszegül a mának, amelynek segítségével kritikai distanciát tarthatunk a fennállóval, a létező pozitivitással, a későkapitalizmus és az etnicizmus különféle kombinációival szemben. Olyan indexet hordoz magán, amely, mindennek ellenére, *kritikai energiát* biztosíthat a kritika hiányában szenvedő jelennel szemben. Véres képeket festenek róla, nyilván joggal, hiszen az alakuló szocializmus a majdani kommunizmus jegyében *erőszak* révén mozgósította a jövőt, azaz az erőszak különféle formái jellemezték a kezdetteremtést.⁵

E szocializmusforma eredettörténetéhez mindenképpen hozzátartoznak a magyar kisebbséget illetően elkövetett erőszakosorozatok, az 1944 őszehez köthető vérengzések, amelyek félelemgerjesztőnek, és hosszú ideig fegyelmező erejűnek bizonyultak. (A rutinmunkások által működtetett antikommunista emlékezetpolitikát nem igazán érdeklik az ellentmondások; a történetek pontos konfigurációjáról sok mindent még nem tudunk, ami meggondolandó, ráadásul fennáll a veszély, hogy az akkori szituáció az utólagos ideológiai értelmezések zsákmányává válik, hiszen az irdatlan erőszakot – helyenként

⁵ A kommunista hatalomszerzés technikáiról, ha úgy tetszik, a jugoszláviai szalámitaktikáról, még mindig sokatmondó: Vojislav Koštunica – Kosta Čavoški: Stranački pluralizam ili monizam. *Letnik*, XXXVII.

*lincselést*⁶ – egy kisebbség ellen követték el, és mégiscsak a kommunizmus *nevében*, amelynek soraiban olyan mártír kommunisták voltak, mint Kiss Ernő, Papp Pál, Simokovics Rókus stb., s amely olyan erős baloldali folyóiratot működtetett, mint a háború előtti *Híd*. A tragédia: *valójában borzasztóbb/elkeserítőbb, mint mondják*. Az antikommunizmus ugyan lajstromozza az empíriát, de ehhez a tragédiához nem tud hozzáférni.) A kérdés emlegetését anatómia sújtotta, a kibeszélést illetően a magyarokba fojtották a szót, az áldozatok sötétben maradtak. Ennél fogva nem lehet lebecsülni a félelemnek azt a változatát, amely a magyarok létét övezte a szocialista Jugoszláviában.

A háttér: az erőhatalommal bíró, diadalmas háborút vezető kommunista párt zavartalanul építette az új társadalmat, majd 1948-ban konfliktusba került a sztálinista Szovjetunióval. Ami arra sarkallta a jugoszláviai rezsिम stratégiát, hogy belenyúljanak a társadalmi mélyszerkezetbe, és elkezdjenek kísérletezni az alulról jövő irányítás, az öngazgatás, a munkástanácsok gyakorlatával, amely az autonómiának a terelésben megvalósított lehetőségét, egyúttal az élet termelésének radikális újrafogalmazását ígérte. Egyúttal ott volt az élcsapat, a párt kivételezett pozíciója és az öngazgatás logikája közötti

⁶ Isa Jovanović lejjebb említett könyvében „Tito” a magyarok kapcsán az *odmazda* szót emlegeti, ami erősebb szó, mint a bosszú, a megtorlás valójában a bosszú mértéktelen formáját jelenti. A „bonyolult” életúttal rendelkező Lazar Brankov úgy nyilatkozott egyszer, hogy a magyarok kitoloncolását Edvard Kardelj szorgalmazta, Tito viszont ellenezte. Gilles Troude: *Yougoslavie, un pari impossible? La question nationale dans la République Fédérative Socialiste Yougoslave vue par les diplomates et experts français de 1944 à 1960*. L'Harmattan, Paris, 1998. 149–153. Žil Trud: *Etnički sukobi u Titovoj Jugoslaviji (1960–1980)*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci/Novi Sad, 2010. 209.

inkompatibilitás, amely megannyi esetben feszültséggé alakult át – sőt, végső soron folyton ez a feloldhatatlan feszültség jellemezte. Közben folyt a pótlólagos-utólagos, felülről szervezett-irányított, erőszakos modernizáció és az iparosítás meghonosítása az egyébként szerkezetileg „hiperperiferiális” jugoszláviai talajon, valamint a kommunista párt által igazgatót elsődleges felhalmozás, azaz a tőke elsődleges akkumulációja, amely nacionalizálta a privát tulajdont, gyárba kergette a parasztokat, és felpörgette az urbanizációt. Mindez azt ígérte, hogy – felülemelkedvén a kapitalista antagonizmusokon – a jövő emeltyűjévé teszi a munkásosztályt, amely az egalitarizmus logikája szerint szervezi az újfajta társadalmat.

A vajdasági magyarok részeseivé váltak a modernizációs dinamikának, az állandó folyamatosságnak, az újonnan mozgórendnek. Ám ők egy *megkettőzött* peremhelyzetből léptek elő, amelyben ott voltak az elszegényedett zsellérek és a deklasszálódott kisiparosok, az agrárproletárok, valamint a kizsákmányolt, polgári kilátások nélküli bérmunkások, és ott volt a burzsoázia hiánya: a két világháború közötti Jugoszlávia a nyomor, a szociális/etnikai marginalitás és prekaritás különféle formáiba taszította a vajdasági magyarokat. De ott van a szocializmus által vezérelt modernizáció okán kibomló mobilitás is: a magyarok részt vesznek a formálódó munkamegosztásban, a prekapitalista maradványok felszámolásában, a fordizmus által bekeretezett munka világában, szerepet vállalnak az új közigazgatásban, valamint az oktatás, a higiénia, a modern tudás terjesztésében, a szüntelen haladás érvényesítésében, noha nyilván az erőszak révén közvetített elsődleges tőkefelhalmozás, az iparosítás erőltetett üteme őket is sújtja.

A jugoszláviai szocializmus ügyintézői 1948-ban megakadályozzák a vertikális jellegű kisebbségi önszerveződést (1948-ban lényegében megszűnt a Vajdasági Magyar Kultúr-

szövetség⁷, majd később mikroszinten: Belgrádban 1954-ben bezárták a József Attila Kultúrotthont, más egyletek is eltűntek), a nacionalizmus pattogó szikráit látják benne, le is kerül végérvényesen a napirendről. De megteremtődik egy kisebbségi értelmiségi réteg, a marginális létből kikerült zsellérsarjak elindulnak a társadalmi mobilitás útjain, ott találjuk őket a különféle urbánus agglomerációkban, tehát az alakuló jugoszláviai szocialista rezsim talpra segít olyan alanyokat, elvégre az elnyomottak eszméjét hirdette, akik pusztulásra ítéltettek volna a kapitalizmusban – noha az említett réteg megannyi tagja, beleértve a két világháború bizonyos hangadó kommunistáit is, 1948-ban, a sztálinista antisztálinizmus kontextusában szinte rögtön tragikus jellegű választás elé kerül.

Képletesen: Tito *versus* Sztálin, miközben a rangelső szocialista Szovjetunió (még ha akkor már egyértelműen az internacionalizmus eszméjét megannyi módon taposó birodalom) sok kisebbségi kommunista számára nem (csak) az ortodoxia okán mutatkozott követendő példaként, hanem a kisebbségi lét szempontjából a *transzcendentális kezességet, a virtuális védőpajzsot, a megtestesült internacionalitást* jelentette. A kisebbségnek igazán az internacionalizmus⁸ nyújt védelmet, ez teremtette az illúziót.

Ezért is téves a szokványos diffamáció, amely e néhai kommunistáktól elvitatja a kisebbségfélést, mintha ők mindig csak a hatalmi gépezet parancsait teljesítették volna, vak engedelmességgel – része ez annak a mechanizmusnak, amely

⁷ Herceg János: A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. *Magyar Szó*, 1990. március, tematikai különszám, 16. Bori Imre: A jugoszláviai magyar kultúra ma (1969). In uó: *Identitáskeresőben*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000. 79–90.

⁸ Az internacionalizmus fogalmának dimenzióiról Perry Anderson: *Internationalism*. Breviary. *New Left Review*, 2002. March–April, 14.

el akarja fojtani a tényt, hogy a néhai kisebbségi kommunisták számára *nem volt ellentmondás a kisebbségfeltés és a kommunizmus konkrét utópiája között*, a kettő konvergált számukra: a kommunizmus azt jelentette, hogy mindenki, jelesül a *kisebbségi is*, megigazul...

Térjünk vissza a történelemhez, a vajdasági kultúrában még mindig feldolgozatlan/reflektálatlan, és még lényegében agyonhallgatott *kisebbségi* 1948-hoz, a Goli otok szindrómájához, amely hozzájárult jó néhány edzett, kivételes intellektuális erővel rendelkező, a két világháború között kiérlelődő magyar kommunista végleges elnémulásához⁹, s amely legalább részleges magyarázatot adhat arra, hogy miért tévedtek sok esetben a vajdasági magyar értelmiségiek a *többlletlojalítás* pályájára.

A kisebbségi értelmiségi vívódások, a külső impulzusokra való félelemközvetített reflektálások csak kivételülései a *kisebbségi autonómia és a heteronómia* között ismételtlen újraíródó relációknak. Miként sajátítja el az ideológiai közvetítődéseket a kisebbségi színtér, hogyan kapnak „fordítást” az egyebütt keringő jelentések, feltételezve, hogy mindig egyfajta fordítás révén vonulnak be a különféle ideológiai és nem ideológiai állítások? Mindez arra a szükségre utal, hogy látsszon, milyen közvetítéseken keresztül jönnek létre bizonyos késztetések a kisebbségi világokban, hogy az autonómia és a heteronómia,

⁹ Tipikus példa az intellektuálisan rendkívül érdekes, vibráló elme, Steinfeld Sándor, aki egyébként a jugoszlávai kommunista mozgalom legjelentékenyebb alakjaival volt együtt a börtönben (Moša Pijadának orvosa is volt), de 1948-ban tudatosan elhallgatott, megkerülve az alternatívát (Tito/Sztálin). És szóba kell itt hozni egy szabadkai vonatkozást is, amely magyarázó erővel bír: itt 90 tagot zártak ki a pártból ugyanebben az évben, ebből 56 magyar volt, s ez félelemkeltő lehetett. Slobodan Bjelica: *Sporovi oko autonomije Vojvodine. 1961–1974*. Službeni glasnik, Beograd, 2015. 38.

a szabadságok és a kényszerek viszonylatának legalább egy vonatkozását ecseteljem. Bárhogyan legyen is, az bizonyos, hogy amennyiben Jugoszlávia csupán a heteronómia különféle variációit kínálta volna, ahogy azt az értelmiségi doxa jelentékeny része ezt ma explicit vagy implicit módon állítja, akkor teljesen értelmetlen volna itt jugoszláviai/vajdasági *többletről* beszélni. Vagyis, ha minden mozzanat mögül a rejtőző heteronómia hangjait halljuk ki, ha minden moccanás mögött azt gyanítjuk, hogy általa a kisebbségre előre kiszabott valóság nyilatkozik meg, úgy valóban letehetünk arról, hogy Jugoszláviát szóba hozzuk. *Az etnicista módon artikulált áldozati státus felől nem látható az a tét, amely Jugoszlávia létezésében megbújik.*

Tény, hogy a jugoszláviai pártvezetés, *nem tervezett, nem szándékolt módon*, de fölvette a kesztyűt, amellyel a történelem kihívta őt, és olyan tartalmakat vitt bele a történelmileg létező szocializmusba, amelyek életben tartották a transzcendencia *lehetőségét* a reális szocializmussal szemben. Hogy meghaladható az az állapot, amelyet az idegen munka elsajátítása, valamint a termelők és a termelőeszközök közötti elválasztás, egy szóval mindaz, amit a hierarchikus hatalomkoncentrációt feltételező kapitalizmuson értünk. Vigyázat, ez nem nosztalgia, vagy elérzékenyülő szentimentalizmus, amely naiv módon fordul vissza a múlthoz, hiszen ez nem valamilyen azonosítható *tartalom* visszaperlése. Hanem a *formális lehetőségre* való vonatkozódás: ama többlet lehetőségének a fenntartása. A valóságnál magasabban áll a lehetőség, ezt tanúsíthatja a néhai Jugoszláviára utaló kritikai reflexió. És érdemes e lehetőséget ébren tartani.

Jugoszlávia az „ellentmondások trágóját” képezte, vagy, amint Predrag Vranicki, az egykori praxis-gondolkodó kifejtette, *szükségszerű* ellentmondások ivódtak bele szöveteinkbe – tudtuk ezt valójában, *lehetett, kellett* ezt tudni. Öngazgatás *versus* állam, öngazgatás *versus* bolsevik pecséttel ellátott párt, és

sorolhatnám tovább az ellentmondásokat. Igaz, a rezsim stratégiái azt remélték, hogy még csak a kezdetén vagyunk a dolgoknak, hogy mindez egy átmenetinek bizonyuló kor sajátja, az ellentmondások nem robbantják szét az építményt, hanem belesimulnak a célirányosan előlegezett haladás menetébe, a kommunizmus afféle *causa finalis*. Ki kell tartani, ameddig csak lehet, az ellentmondások taglalásában/felvállalásában, ellenkező esetben nem fogunk érteni semmit. Gyanítható, hogy azon diskurzus, amely képtelen értelmezni az ellentmondásokat a koherenciaigény folytán, feladja a küzdelmet.

Nyilván, mi sem könnyebb, mint a jugoszláviai empiriát visszatekintő távlatból leleplezni, és diadalittasan pálcát törni a szocialista fogantatású jugoszláviai történelem felett: ne felejtjük, hogy már a nyolcvanas évek intenzívvé váló válságfolyamataiban, az agonizálás közepette történő delegitimálódás folyamán is sokfajta *demisztifikáló* tudást be lehetett szerezni, amely pellengérré állította akár a jugoszláviai másságot (a néhai pártközpontok folyóirataiban, mint a *Socijalizam* vagy a *Naše teme*, több kritikai jelentés volt olvasható, mint a legtöbb mai folyóiratban: ezek messzemenően radikálisabbak voltak, mint a mai bírálatok, mert mélyre, a politikai-gazdasági szerkezetbe nyúltak). Akkorra már a jugoszláviai másság előremenetele erősen megtorpant, a hatalom jogcíme pedig megroppant, a legitimációs nehézségek egyre inkább napvilágra kerültek. És rivaldafénybe került 1948, fény vetült a le nem küzdött sztálinista potenciálokra, a resztalinizáció különféle formáira, a lesüllyedés változataira, és a nemzeti neheztelés hangjait lehetett hallani mindenütt: lásd a heideggerizáló szlovén nemzeti teoretikusokat, mint Dušan Pirjevecet (a majdani jugoszláviai köztársasági elnök és nemzetideológus, Dobrica Ćosić egykori vitapartnerét) vagy Ivan Urbančićot, aki a legmagasabbrendű modern valóságkivetülést a nemzetben vélte megpillantani.

Még a magyar áldozatokkal járó 1944-es vérengzés tényét is meg *lehetett* ismerni a nyolcvanas évek vége felé, noha ennek szélesebb recepciója nélkül. Isa Jovanović, aki a vajdasági kommunista nomenklatúra második embere volt a második világháború alatt, 1987-ben megjelent (persze igencsak megkésétt) vallomásszerű könyvében egy 1944 őszéhez köthető szituációt jelenít meg egyértelműen, s ebből olyan tartalmak voltak kihámozhatók, amelyeket egyébiránt a földalatti vajdasági magyar orális hagyomány és az elnyomott kritikai emlékezetdiskurzus is vallott a magyar áldozatok megrendítő szenvedéseivel összefüggésben. Aki akarta, *mindezt (meg) tudhatta*: persze nem felejtjük el a fontos, elhanyagolhatatlan tény, mármint a tudás és a hatalom tekervényes viszonyait. A neheztelések, az áldozatiság felizzott versenyében, a viktimizáció világában mindig a kisebbségek húzzák a rövidebbet.

És a reálisan létező Jugoszlávia? Vajon csak a vigasztalan romokat tapasztalhatjuk?

Volt hivatalosan ösztönzött szabadságkeresés és kritikai gyakorlat, de megéltük az ideológiai protokolltételek hatalomtól átítatott sulykolását is, amely a fennálló cáfolhatatlan értelmezését közvetítette; volt el nem kötelezettség mint valamiféle harmadik út keresése a bipoláris világrendben; akár egy évtizedig tartott a mérvadó nemzetközi szervek által is rögzített félelmetes és töretlen gazdasági növekedés; volt egy meghirdetett, és nem csak mímelt nyitottság a Nyugat iránt, ami nagy-szabású kulturális rendezvények megszervezésében mutatkozott meg, hovatovább, az urbanus központok felső rétegeit temérdek szál kötötte a Nyugathoz, így a valamikor radikális punkzenét errefelé a párhierarchia privilégiumokat birtokló tagjainak gyermekei játszották, nem is rosszul; ugyanakkor volt alkalomadtán ideológiai dörgedelem/represszió a túlzottnak vélt nyugati hatások okán; volt aztán ideológiailag ösztön-

zött, intézményesített antisztálinizmus,¹⁰ de amikor, mondjuk, Dušan Makavejev *W. R., avagy az organizmus misztériuma* (1971) című híres filmjét, amely a szexualitás/politika/forradalom hármasszerkezetét vizsgálta, politikailag inkrimináltak, felszínre kerültek olyan érvek, hogy a „film sérti Sztálin emlékét”; és volt a posztulált heroikus nép háborús alanyiságát idéző militarizmus, amely a partizánharc ideológiai-idealizáló értelmezéséből táplálkozott.

Álljunk meg egy pillanatra, érdemes. Jugoszláviában nyilván ideologizált történetírás érvényesült, amely a partizánok emberfeletti képességeit, és világraszóló győzelmeit ünnepelte. Majd a 20. század 80-as éveiben elkezdődött a történelmi revízió, amely a királypárti, hagyományosan sűrű szakállal ábrázolt, és a partizánok által kegyetlenül irtott csetnikeket helyezte piederasztárra. Ők voltak az elnyomott, nem kommunista szabadságharc hordozói, a partizánok pedig lassan a kommunista okkupáció és a barbár kegyetlenség képviselőivé silányodtak. Miközben – és e tény borzasztóan fontos! – a partizánok esetében nem elhanyagolható ténynek bizonyult, hogy ők „nem is szerbek voltak”, a partizánmozgalom vezére, mármint a „szerbgyűlölő” Tito pedig horvát–szlovén nemzetiségű volt.

Lehet persze kérdezni: és a vajdasági magyarokkal szembeni retorziók okán nem kellene végleg leszámolni minden ilyen kínlódással? Azaz, nem kellene közömbösséget tanúsítanunk

¹⁰ Alkalomadtán függött ez a politikai széljárástól is, így pl. Karlo Štajner nevezetes könyve, amely dokumentarista módon írta le a sztálini koncentrációs táborok fenomenológiáját, 12 évig (1970-ig) várt kiadásra, s állítólag Tito kérte meg az író, hogy tekintettel a pozitív módon alakuló szovjet–jugoszláv viszonyokra, legyen türelmemmel – máskor viszont Tito látszólag elfogadta a Trockij könyvének kiadása okán protestáló szovjetek érvelését, és közben maga rendelte el, hogy hat hónapos várakozás után napvilágot lásson a könyv.

a csetnik–partizán kérdés iránt? Nem az lenne a legcélszerűbb, ha nem foglalkoznánk mások „zavarásával”? Csakhogy van valami, ami ma is rányomja bélyegét a vajdasági magyarok történelmi rehabilitációjára: az egykori, kisebbséget sújtó, a második világháború menetére alapozó, kollektív bűnösséget felszámoló rendeletsorozaton rést üt a tény, hogy együtt járt az etnikai tisztaságot ideologikusan megcélzó és anti-antifasiszta csetnikek rehabilitációjával, akik hiperbolikus erőszakgyakorlatukkal, vágóhidak alkalmazásával tanúbizonyságot tettek arról is, hogy miként képzelik megvalósítani céljukat. Úgy fogadtuk el a néhai vajdasági magyar megkínzott/kivégzett áldozatok rehabilitációját, hogy akarva-akaratlanul igent mondtunk a csetnikek etnikailag purifikált koncepciójára (amelyet amúgy erőteljesen formált a kommunista Krleža néhai barátja, a kommunistákat is védő ügyvéd, Dragiša Vasić). Akárhogyan is szólunk erről, nem lehetséges elrejtetni a hamis vonatkozásokat, nem lehet kiiktatni, hogy közben rossz helyre (is) tévedtünk.

És korántsem mellékes vagy pusztán véletlenszerű tényre bukkanunk itt, amelyet mint a múlt továtűnő faktumát könyvelhetjük el: a történelem cseleihez tartozik, hogy például a Milošević-rezsim rohamszerű nemzeti térfoglalása, a távirányított nemzeti fantáziákat evokáló tömeg lázadása, a vajdasági politikai tér bekebelezése 1987–88-ban szintűgy magával vonta a kisebbségek „rehabilitációját”, így például a magyar nyelvűvelő egyesület korábbi inkriminációját ezen rezsim szüntette meg, amely egyébként közismerten az etnonacionalizmus jegyeit viselte magán. Ezt nem befolyásolja még az az esetleges észrevétel sem, hogy Milošević és együttese saját hatalma megerősítése érdekében *instrumentalizált* egy állapotot. Nem téveszthetjük ugyanis szem elől azt, hogy Milošević fellépése megszakította a vajdasági kommunista képviselők korábbi gyakorlatát, egy meghatározott interregnumban „nagyobb

jogokat”, „a kollektivitás kinyilvánításának lehetőségeit”, a korábbi represszív gyakorlat átértékelését kínálva a kisebbségeknek.¹¹ Semmit sem változtat ezen az ellentmondáson az a tény sem, hogy rá lehet mutatni a közvéleményben a plebiszitáris manipulációkhoz vezető rövid útra, ami Szerbia alkotmányának meghozatalát eredményezte (1990), amely komoly szeparatív tartalmakat foglalt magában. Itt az a lényeges, hogy a „demokratizáció” (amely Miloševićhez kötődik) paradigmátikusan a „nemzeti védjegyhez” kapcsolódik.

Minden eleddig létező, kisebbségi jellegű rehabilitáció/kárpótlás, megbékélés fonákja ez: lehetetlen elképzelni meghatározott hatalmi konfiguráció nélkül, lehetetlen nyélbe ütni bizonyos vám fizetése nélkül. És ne felejtjük el, hogy minden kisebbségi rehabilitáció eredendően nem neutrális jellegű. *A kisebbségi antinómia: a kisebbséget meg kell védeni a védelmezéstől.*

Visszatérve: Jugoszlávia kommunista jellegű tanítógépezetében, amely a felvilágosodás pedagógiai eszközeit vetette latba, hogy meggyökereztesse a tudást, volt stratégiai-kulturális sokoldalúság is – pusztá *posztkommunista* mítosz, hogy a duzzadó könyvtermelés, a szisztematikusan irányított, és a nyitottságot megtestesíteni hivatott fordításüzem csak a baloldal, esetleg a szakadár baloldaliak felé nézett, sokféleképpen lehetett ugyanis lélegzetet venni, legalább a nemzetközi jobboldal reprezentatív teljesítményei is hozzáférhetőek voltak.

¹¹ És ha már háborúról és demokráciáról esik szó, megemlítem, hogy különösen Michael Mann bírálta a „demokratikus béke iskoláját”, amely szerint a demokrácia és a háború között szakadék tátong, s ennek kapcsán *expressis verbis* összehasonlította a titói korszaknak és Milošević posztkommunista időszakának autoritárius helyzetét: Michael Mann: The dark side of democracy: The modern tradition of ethnic and political cleansing. *New Left Review*, 1999. May–June, 235.

A felvilágosodás tudáseszmenye, minden híresztelés ellenére, lényeges eleme volt a jugoszláviai szocializmusnak – úgy képzelték, hogy a felvilágosodás úrrá lesz a múlt felett, hiszen a modernitás keretei között a kritika önnön ítélőszéke elé vonja a premodernitás „közvetítetlen uralma” által celebrált mércéket, varázstalanító ereje folytán áthatol az alanyiságra testált rend kikezdzhetetlennek tűnő burkán, továbbá felbecsülhetetlen igazolást hoz a létezővel szembeni kritikai tevékenység, a szabadság és az ész összefonódottságának elve számára; a szétterjeszkedő árutermelés okán volt kultúripar, amely közvetítette az áru-védjegyekkel ellátott ingereket, és „csábította” címzettjeit – *Jugoszlávia valójában: a felvilágosodásra irányuló intenció tragédiája, a tudás és a hatalom sajátos relációinak gyűjtőhelye.*

Volt szocialista kis- és nyárspolgárság, amely konformisztikusan habzsolta a fogyasztás áruit, volt felülről irányított, gondosan ellenőrzött nemzetpolitika, afféle multikulturalizmus *ante litteram*, amely elsődlegesen a délszlávok – korábban csődöt mondott és vérontásba torkolló – együttléte kérdéseinek kívánt keretet adni, azt állítva, hogy Jugoszlávia léte csak a szocializmus által válik lehetségessé (ezt a múlt század hetvenes éveiben kibontakozó úgynevezett szerb liberalizmus, Latinka Perović, Mirko Tepavac és Marko Nikezić irányvonala tagadta, mondván, hogy a szocializmus csak egy *kontingens* összetevő a délszláv szövetségben, és nem a szükségszerű kohéziós erő – a piac spontán racionalizmusára való liberális támaszkodás azonban nem számolt azzal, hogy a jugoszláviai téren belüli intenzív cserekapcsolatok, a tőkeformák és a tőke nagyságrendjének nemzetileg közvetített különbsége nem csillapítja a makacsul reprodukálódó egyenlőtlenségeket). Több volt Jugoszlávia, mint szövetség, még ha keveredett is a kommunizmus nevében fenntartott jugoszláviai birodalmiság elemeivel.

Volt közben hatalmi jellegű egyensúlyozás a széthajló nemzetpolitikai érdekek között, sőt mi több, ott volt az afirmatív nemzetteremtés is: Jugoszlávia, mint a Szovjetunió, afféle inkubátornak is bizonyult a nemzetteremtés tekintetében, és kereste a nemzetben megbúvó progresszív erőkkel való szövetséget, tudott arról, hogy a nemzet nem biológiai közösség, hanem forradalmi tényező is a történelemben, és a legjobb pillanataiban tudott az etnicizmus és a demokratikus komponenseket magában foglaló nacionalizmus közötti különbségekről. (A szociológus Rehák László, akinek nemzetiségkönyve széles körökben ismert volt a múlt század hatvanas éveiben a magyar nyelvterületeken, nem véletlenül volt vérbő leninista, ezt még véletlenül sem lehetett értelmezni a kierőszakolt lojalitás jeleként; a leninizmust pontosan azért választotta irányadóként, mert látnia kellett a hidakat a kommunista elgondolások és a meghatározott nemzeti/kisebbségi beállítottságok között. Nem mellőzhető az sem, hogy nem sokkal a háború után Újvidéken Leninnek pontosan az a könyve jelent meg, amely a nemzeti önrendelkezéssel foglalkozott, és amelyben ilyen mondatok voltak olvashatók: „mindenki számára elismerjük az elszakadás jogát: az elszakadás körül felmerülő minden konkrét kérdést abból a szempontból vizsgáljuk meg, amely kizár minden egyenlőtlenséget...”¹² Maga Rehák Lenintől vezette le annak az ideológiai gyakorlatnak a bírálását, amely a szerb nacionalizmust kevésbé tartotta veszélyesnek a kisebbségi nacionalizmusnál, minthogy állítólag az előbbi nacionalizmusforma államteremtő lenne, lásd Rehák felszólalásait a Tartományi Pártbizottság ülésein:¹³ más kérdés, hogy a jugoszláviai rezsim

¹² Lenin: *A nemzetek önrendelkezési jogáról*. Bratsztvo-Jedinsztvo Kiadóvállalat, Noviszád, 1949. 28.

¹³ Slobodan Bjelica: *Sporovi oko autonomije Vojvodine. 1961–1974*. Službeni glasnik, Beograd, 2015. 48.

sokszor, *túl sokszor*, nem tudott a lenini szintre emelkedni,¹⁴ mint ahogy az sem volt lényegtelen, hogy Rehákot ellenfelei nacionalistának vélték.) Működött a nemzetmegnyilvánulások görcsös-paranoiás ellenőrzése, a félelem a retrográd nacionalizmustól, és volt meglovagolt nemzetellenes kampány az ideologikusan artikulált jugoszláviai univerzalizmus csillagzata alatt, megrendszabályozásokkal egybekötve.

Mindez otthagytá a kézjegyt a vajdasági magyarok identitásán, amely mindig egyfajta konfiguráció, azaz tendenciák, meghasonlások sűrítődése – törékeny konstelláció.

Voltak olyan „nemzetiségpolitikai” (hiszen, tudjuk, a közjog nem ismerte a „kisebbség” fogalmát;¹⁵ jugoszláviai örökség, hogy ma a vajdasági magyarok nem elhanyagolható része nem akar „kisebbség” lenni) lépések az egyenjogúság irányában, amelyeket külföldi szakértők folytonosan csodáltak¹⁶, és mintaként elemezték egyetemi szemináriumokon. *Nem véletlenül*, mert nem lehet e gyakorlatot a „vizet prédikáltak, de bort ittak” szimpla sémája alapján magyarázni: a politikában beszédmodok vannak, amelyek diskurzív korlátokat szabnak, nem lehet tetszőlegesen játszani, a nyilvánosan kimondott diskurzus kötelez, hajt, bekeretez, fogva tart, korlátoz, minden valamirevaló politikaelmélet tudja ezt. A szisztematikus és erőhatalmilag aládúcolt gyanú is fennállt a nemzetiségi megnyilvánulások, vagy az „anyaországgal” fenntartott relációk, a támaszkeresés kapcsán; voltak represzsiós gyakorlatok, amelyeket az egyenlőséget célzóan kiosztott

¹⁴ Másutt próbálkoztam a kérdés részletesebb feldolgozásával Skócia kapcsán. Alpar Losoncz: Karl Marks u vreme (ne)nezavisnosti škotske, odnosno, dvostruka uloga proletarijata. *Stvar*, 2014.

¹⁵ Stevan Majstorović: Nemzeti kisebbségek. *Symposion*, 1963. február 7.

¹⁶ Pedro Ramet (ed.): *Yugoslavia in the 1980s*. Westview, 1985.

megrendszabályozások és az éberség egalitarizmusa nevében juttattak érvényre *mind* a „nemzetiségek”, *mind* a „nemzetek” összefüggésében (az *Új Symposion* harmadik nemzedékét ért megrendszabályozás egyik háttértényezőjét láthatjuk itt); voltak olyan irányulások, amelyek a metanacionális „jugoszláv-ság” elképzelt kereteibe oltották volna bele a „nemzetiség” érzületét (a jelentős Otto Bauer is „jugoszláv népről” beszélt), voltak azonban, ne feledjük, olyan orientációk is, amelyek a jugoszláv egyetemesség és a „kisebbségi” partikularitás gyümölcsöző kölcsönhatását elemezték, tehát azt fontolgatták, hogy a kisebbségek hozzájárulása nélkül nincs jugoszláv vonatkozásrendszer sem; volt végül is elvándorlás, kisebbségi beolvadást mozgató intencionális és nem intencionális intézkedéssorozat, volt szétszóródás, vendégmunkás lét, asszimiláció okán bekövetkező létszámcsökkenés, azaz sorjázó veszteségtapasztalatokat élhettünk meg.

Az idevágó elemzés, amely kellőképpen türelmes lenne az ellentmondásokat illetően, még mindig várat magára. *De azt kijelenthetjük, hogy nincs lehetőség az ellentmondások megszelídítésére, csak az ideologizáció árán.* Valójában a jugoszláviai dinamika megtorpanásának ott vannak a félreismerhetetlen tünetei már a hatvanas években: tombolnak a gazdasági nacionalizmusok, a korábbi világszintű gazdasági növekedést megszakítják a válság kérlelhetetlen, sötétlő tendenciái, és ezek a jelek ott vibrálnak/kulminálnak majd 1968 lázadásában is, különösen ott, ahol a rebellis munkások és diákok felhánytorgatják a munkanélküliség fokozódását, az egyenlőtlenség eszkalációját, és azt állítják Saint-Just-vel szólva, hogy „megfagyott a forradalom”. Megnyílt a szakadék, amelyet nem lehetett egyszerűen betömni.

Ha a végeredmény felől nézzük az események alakulását, akkor azt láthatjuk, hogy Jugoszlávia a politikai-gazdasági kényszermechanizmusok közvetítésével egyre inkább beil-

leszkezik, belesodródik a kései kapitalizmus egyenlőtlenségi rendjébe, és menthetetlenül visszajut a peremhelyzetbe: a valamikori függetlenségkeresés az egyre intenzívebbé váló alárendeltségbe csap át. Viszont nem érdemes túlbuzgó módon csatlakozni a szerb, horvát stb. jellegű nemzeti neheztelés azon képviselőihez, akik azt harsogják, hogy a jugoszláviai vég, mármint a vércsíkokat húzó szétesés előre kódolva volt, s hogy a jugoszláviai elbeszélés csak a folytonosan elodázott végkifejlet fényében személhető: a történelem megannyi véletlenszerűséget fogad magába, ráadásul még a nyolcvanas években is ott csillámlott megannyi esély is a kitörésre.¹⁷

Sok itt a hamis értelmezés. Amikor társulunk a jugoszláviai egyetemességi projektum feletti ideologikus gúnyolódás kórusához, látszólag megtakarítjuk magunknak a reflexiót, de voltaképpen elsikkasztjuk *a kisebbségi heteronómia szerkezeti meghatározottságaival való kíméletlen szembenézést, és a reflexió helyébe a pótkielégülést ígérő klisé lép*. Hiszen nem lehetséges reflektálni a beolvadás és a lélekszám alakulása közötti bonyolult viszonylatokra, a kisebbségi heteronómia felújuló formáira, az említett veszteségalakzatokra a szocializmusban, amennyiben a szerkezeti jellegű tendenciákat úgy intézzük el, ahogy azt az uralkodó vélelem teszi, amely, minden csúrés-csavarás ellenére, ott köt ki, hogy a többségi jellegű, vérszomjas, nacionalizmustól fűtött és – *a kulturalizmus-orientalizmus logikájával élve* – egyúttal balkáninak mondott elitektől származtatja a finomíthatatlan kint.

Nekünk frissebb levegőt kellene szippantani, amely nélküli az ideológia mérgét.

¹⁷ Tettem egy kísérletet ennek átgondolására. Alpar Losonczi: *Inviting Violence and Fragile Management Opportunities*. In Miroslav Hadžić (ed.): *The violent Dissolution of Yugoslavia: Causes, Dynamics and Effect*. Centre for Civil-Military Relations, Belgrade, 2004. 53–65.

Hogy a „nacionalizmus” uralta a terepet, ezt teljesen felesleges bizonygatni, *factum brutum*, hogy maga az egykori jugoszláviai rendszer, akár szertartásszerűen, akár a felismert veszélyérzettől mozgatva, de agyontárgyalta a problémát: más kérdés, hogy az ideológiai vakfolt okán nem láthatott bizonyos lényeges összetevőket. Hogy fennállt a nemzeti elitek közötti pusztító konkurencia, hogy ez kiiktathatatlan tényezőt jelentett, amely a félresiklást előlegezte – egy percig sem vitás. A megkésett jugoszláviai modernizáció valójában megannyi vonatkozásban *mimetikusan* viszonyult az európai modernizáció folyamataihoz, betagolódása a világrendbe nem is volt másképpen elképzelhető: keveredtek benne a „nemzetállami” kizárólagossági logikák a partikularizmust ellentételező egyetemességgel, az önbezáruló magatartásminták a különbségek közötti kapcsolatkereséssel, a tarkaság igenlésével.

Az egymásnak feszülő, minden szolidaritást felszámoló gazdasági nacionalizmus térhódítása azonban nem önkényes-szubjektív fejlemény volt, hanem a szerkezeti determinációk egymásra hatásának folyományaként jelentkezett. Ennek tudatosításához elengedhetetlen, hogy a lángoló nemzeti konfliktusokat, amelyek, amint a mérleg mutatja, *mindig veszteséggel jártak a védtelen, kiszolgáltatott kisebbségre nézve*, a kapitalizmus strukturális logikájából vezessük le. A kapitalizmus antagonizmusait egyre kevésbé maga alá gyűrő Jugoszlávia példája, az etnonacionalizmus partikularizmusainak túltengésével, az egyre inkább táguló áruterelés konfliktuscsiholó mechanizmusaival, a kapitalizmus és az etnikai/nemzeti dimenziók közötti nem egyenesvonalú, de *mindig strukturális jellegű* összefüggéseket állítja elénk.

Ezt a konstellációt még véletlenül sem lehet megragadni az olyan, már szóba hozott, „orientalista”, lenéző képzetekkel, amelyek azt a gondolatot szorgalmazzák, hogy „ezek úgyis beleragadnak a balkáni mocsárba”. A strukturális szintek

melletti síkra szállás nem kíván amnesztiát adni a történelem szereplőinek, a jugoszláviai eset stratégiáinak, az etnonacionalizmus irányítóinak, az etnonacionalista üzem hangadóinak, de az idetartozó kisebbségi „eliteknek” sem, azáltal, hogy az őket meghaladó anonim, szerkezeti jellegű kényszereket hozza előtérbe. *Csak arról nem mond le, hogy figyelembe vegye a tényt, miszerint az etnonacionalista dimenziókon keresztül objektív erők, objektív meghatározottságok működnek közre, hogy az etnonacionalista szubjektivitás úgy közvetített, hogy általa a társadalmi antagonizmusok kifejeződését kell tetten érniük.*

Ezért kell a következőképpen szólni: *létezik – hol manifeszt, hol lappangó – feszültség a kisebbségi egzisztencia és a kapitalizmus személytelen törvényszerűségei között.* Ez kegyetlen ellentmondás: a kapitalizmus dinamikája egyszerre teremt és zilálja szét, feszíti szét a kisebbségeket. Egyszerre redistribuálja a társadalmi szituációkat a kisebbség–többség láncolatai szerint, és zsugorítja a kisebbség nagyságrendjét. Bizonyos kisebbségi veszteségeket az egykori Jugoszláviában más módon nem is érthetünk meg, és nincs olyan kisebbségi tapasztalat, amely nélkülözhetné az ezen ellentmondással való kíméletlen találkozást. Amúgy persze, hogy tudjuk: a szerkezeti logika és a különféle szubjektivitások közötti relációk elemzés után kiáltanak, a vita pedig messzire vezet.¹⁸

*

Jugoszlávia esete több távlatból is megszólított bennünket. Nem régiségtárgyat jelent. És nem kell eltékoznia e tapasztalat tanulságait, szembe kell nézni velük.

¹⁸ Például Julian Bierwirth: Henne und Ei. Der Wert als Einheit von Handlung und Struktur. *Krisis – Kritik der Warengesellschaft*, 2015. 1.

Azt a tényt forgattam, hogy a vajdasági magyar azonosság gyűródéseit negyedszázad után sem lehet megérteni a jugoszláviai eset nélkül. Ez a történelmiség kifejeződése. Valójában, ha lehántjuk a szokványos ideológiai héjat, akkor be kell látnunk, hogy a vajdasági magyarok azonossága *konstitutív* módon vonatkozik Jugoszláviára, pontosabban ez az aspektus sokkalta erősebb, mint általában hiszik – ugyanakkor nem azt jelenti, hogy valaki hamis dicsfényt akarna hozzárendelni egy bukott, eltűnt országhoz és az úgymond elvetélt paradicsomi ígérekhez.

És bonyolultabb képletek jönnek itt létre ahhoz a szokványos elképzeléshez képest, hogy a vajdasági magyarok beleszúrtak az utópikus elképzelésekbe, vagy hogy a vajdasági magyar értelmiségiek az opportunizmus okán, vagy az eltűzött lojalitás miatt bedőltek a nemzetfelettség csalárd ígéreteinek. A *vajdasági* magyarok genealógiája először is elképzelhetlen Jugoszlávia nélkül, és létezésükbe beíródik Jugoszlávia eltűnése a történelem színteréről, ahogy ezt a posztjugoszláviai szituáció ecseteli: a balsikeres nemzetfelettséget követő, etnonacionalista állami keretekbe való integráció nehézségei szembeszökők. Továbbá: még a jelenlegi kisebbségi politikai irányulások – vagyis az az igény, hogy a kisebbség az autonómia révén birtokba vegye önmagát – is értelmezhetetlenek anélkül, hogy figyelembe vennénk az ambivalens jugoszláviai horizontot: az önrendelkezés jelentései és az ausztriai marxizmusban feltoluló elképzelések (amelyek keretein belül persze erőteljes különbségek merültek fel, lásd a Karl Renner és az Otto Bauer közötti divergenciákat, nem utolsósorban éppen a jugoszláviai eset kapcsán¹⁹) közötti feszültségek, azaz az önrendelkezés és az autonómia (perszonális vagy területi elv, vagy a kettő kom-

¹⁹ Erről meglehetősen kimerítően ír egy régebbi szerző, Enver Redžić: *Austromarksizam i jugoslovensko pitanje*, Beograd, 1977. 140.

binációja, a *Nationalrath* rendszere, ahogy ezt már Renner fejtegette) közötti komplex viszonylatok is csak a jugoszláviai tapasztalatok szűrőin keresztül tolmácsolhatóak. Hovatovább, az autonómia ismételen újrafogalmazott igénye 1991 után is csak a posztjugoszláviai térben juthatott kifejezésre, még ha maga a második világháború után kialakult jugoszláviai rendszer konceptuálisan el is vetette az autonómia alakzatát. Még a hagyomány híján való létezés „lidércével” való kisebbségi kínlódás is csak jugoszláviai távlatból értelmezhető.

És mozgósíthatók *bizonyos* jugoszláviai tapasztalatok a közben kioltott transzcendencia hiánya által meghatározott korral szemben is. A neoliberalizmus és az etnonacionalizmus ma uralkodó elegyét illetően idézhetők fel ezek a tapasztalatok. És emlékeztetnek arra is, hogy *a kisebbség mindig több mint kisebbség*, hogy foszforeszkál benne az emancipáció vágya is, és egyúttal emlékeztetnek arra, hogy a kisebbségi szükségletekben univerzalista igények szólnak meg. Nyilván e tapasztalatok nem jelentenek kényelmes anyagot, a kényelmetlen aspektus szervesen hozzájuk tartozik. A történelmi *plusz*, amelyet megkíséreltem körbejárni Jugoszlávia kapcsán, mégpedig a kapitalizmus és az etnonacionalizmus összefüggéseiben, azaz, a kapitalizmus kritikai elemzésének, a kisebbségi önmeghaladásnak a lehetőségei kapcsán, *belefolyik a mába*. Amint láttuk, a *többlet* alatt nem azt értettük, hogy visszahúzódunk a „szép régi dolgok” által körülvelt menhelyre, hogy visszavágyódunk egy megszépített valamikori világba, hanem azt a lehetőséget, hogy minél kevesebb illúzióval taglaljuk a máát, és az egyenesvonalú és egyidejű folyamatok helyett a sokterű, sokidejű folyamatokat tartjuk szem előtt.

A történelmi töréspontok, közegetörések igénybe veszik az azonosságot, sőt, e váltások emlékeztetnek az azonosságok (személyesek és kollektívek) variábilis voltára. A Jugoszláviára vonatkozó emlékezetpolitika kapcsán említtem: Nietzsche kri-

tikával illeti a történelmet az örökkévalóság szintjére helyező, lényegében megmerevítő magatartást, vagyis az eleve stabilizált, eleve jelentésekkel bíró történelemképzetet vonja kritika alá. Így a „történelem betegsége” az életbénító tendenciákra vonatkozik – a „nemzet” képtelenné válik arra, hogy felismerje a rá szabott lehetőségeket. Úgy gondolja, hogy a társadalom elveszítette érzékenységét saját instabilitásával, bevégzetlenségével, tünékenységével kapcsolatban, nem feledve a fluidumok halálát; ezért olvassuk nála, hogy az említett érzékenység eltűnése egyúttal annak az életnek a feledése is, amely a történelem teremtésének alapfeltétele. És Nietzsche eszmefuttatása alapján a lehető legerőteljesebben helyezhetjük bíráló alá azt a történelemfelfogást, amely megelégszik a „hogyan volt valójában”-féle beállítottsággal. Ezen kívül kritikának vethetjük alá azt a beállítottságot is, amely egy múltbéli eseményben csak a mi jelenünk készülődését látja. Mert az iménti okfejtés azt sugallja, hogy a jövőre vonatkozó nyitottság csak akkor nyer értelmet, ha *megváltoztatjuk a múltat*. Nyilvánvaló, hogy ez a változtatás nem az aktuálisan létező múlt transzformációját jelenti, mert nem hozható kapcsolatba valamilyen önkényes és fantazmagórikus visszafordulással. A jövő megváltozása nem lehetséges a múlt lehetőségeinek átalakítása nélkül, a múlt nem pusztán a jelen előzetese, hanem lehetőségtartomány. Aligha kell külön ecsetelni, hogy ez a gondolat mennyire ellentételezi a szokványos múltképzetet, amely a visszafordíthatatlanságot csatolja a múlt eseményeihez. Ugyanakkor éppen ez a nietzschei gondolat derít fényt az emlékezet retroaktív-konstitutív szerepére.²⁰ A múlt nem az elmúlt, hanem az eltékozolt lehető-

²⁰ Hadd utaljak az emlékezetnek a Frankfurti Iskolában tetten érhető kimagasló szerepére. „Az emlékezet annak módja, hogy eltávolodjunk a tényektől, a közvetítés módusza, amely – igaz, rövid pillanatokra, de – megszakítja a tények hatalmát”. Herbert Marcuse: *Der eindimensionale Mensch*, Deutscher Taschenbuch Verlag, Neuwied

ségek, az elmulasztott esélyek terepe: Jugoszlávia pontosan ebben a kontextusban merül fel elemezendő tárgyként. Ez adja különleges helyi értékét az emancipációs kísérletek történetében. A vajdasági magyarok a maguk kisebbségi létével szerves részei e kísérletnek.

Mindez azonban csak akkor ér valamit, ha útbaigazítónak bizonyul. *Hiszen ma elkerülhetetlenül újra kell tárgyalni a heteronómia és az autonómia viszonyait, amelyek kapcsán a jugoszláviai látóhatárt nem lehet mellőzni.* Velőkéig ható csapások ott vannak, ahol megtaláljuk a kényszerekről való gondolkodás intencióját.

A 90-es évek elején a heteronómia feltételeit az etnikai polgárháború, a kényszermozgósítások elől való menekülés, a hullámokban érkező egzisztenciális fenyegetettség változatai szabták meg. Ugyanakkor az ideologikusan tált átmenet, a majdani jobb állapot olyan anticipációja, amely segédkezet nyújt a jelen *hatalmi jellegű* átalakításához (függetlenül attól, hogy az akkori Szerbia idioszinkratikus önértelmezéssel élt a többi posztszocialista országhoz képest), mégiscsak folyt: ott volt ismét az elsődleges tökefelhalmozás, csakhogy ezúttal a népiértékek környezetében, és összefonódott a csupasz elnyomásba hulló premodern kényszerekkel. A szervezett rablógyilkosok, akik fosztogatni mentek, a nemzet szentségéről szavaltak, a fejedelmek meg pénzért üldöztek embere-

und Berlin, 1967. 117. De idézhetem Adornót is, aki meg volt győződve arról, hogy a demokrácia a múltra vonatkozó kritikái önreflexiót igényli. *Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit?, Bericht über die Erzieherkonferenz am 6 und 7. November in Wiesbaden.* Frankfurt/M, 1959. 15. Minderről a Frankfurter Iskola kései követője, aki szerint korunkban nem sikerült kinyitni a „múlt zárját”: Dettlev Claussen: *Grenzen der Aufklärung. Die gesellschaftliche Genese des modernen Antisemitismus.* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt/M, 1994.

ket: Adorno és Horkheimer ezt nevezte, nem kevés iróniával, „dinamikus idealizmusnak”. Egyszerre tobzódtak a vágyak, és állandósultak a félelmek. A posztmodern kakofónia, a szövevényes ziláltság különös tapasztalata alakult ki: lehetett fecsegve, fennhangon szidalmazni a rendszert az általánossá váló viszonylagosítás kontextusában, a vélelmek amúgy is felváltották az igazságot, az objektív határok folyékonyak voltak. A rettenet szele az erőszak különféle formáit helyezte kilátásba, és azzal fenyegetett, hogy a pusztulásba ránt bennünket. Hogy mindeközben, alkalomadtán, szívós vajdasági magyar ellenállás is létezett a kényszersorozásokkal és egyáltalán a fennállóval szemben, és nem is csupán a kivonulás/távozás formájában, e tényt mintha elfelejtettük volna: *hovatovább, úgy tűnik, hogy elkallódott az egykoron felgyülemlett energia.*

Hozzá tartozott a miloševići rezsím kakofóniájához, a sokesélyű konstellációhoz, hogy ugyanebben a korban, mindennek ellenére, helyenként kiélezett ellenséges környezetben, azaz inszINUÁCIÓKKAL, gyanúsítgatásokkal, kioktatásokkal övezve, de a kisebbségi politika alanyai továbbra is hangsúlyozták a korábban már a nyilvánosságba emelt kisebbségi autonómiaigényeket. Még olyan megnyilvánulás is akadt, amely úgy érvelt, hogy karnyújtásnyira van tőlünk a végcél, ami: *a minden, vagyis, a kisebbségi autonómia.*

Amikor viszont 2000-ben kimúlt a 80-as évek második felében hatalomra jutott rezsím, elkezdődött a jogkiterjesztés korszaka, amely bizalomteli pillanatokot is eredményezett. De nem mulaszthatjuk el, hogy alaposabban körülnézzünk. A jogkiterjesztés nyilván nem számolta fel *a kényszereket*: egy pillanatban amúgy is világossá kellett válnia, hogy a végéhez közeledett a kisebbségi jogkiterjesztés, legalábbis egy bizonyos korszaka. Vagyis tudatosítani kellett volna, hogy a keretek jogi meghatározása lassan befejeződött, és a nemzetközi közösség megfelelő szervei, amelyek korábban sok helyütt serényen

gyakorolták a külső nyomást, vagy éppenséggel a figyelmeztető értékelés eszközeivel éltek, nem fognak interveniálni, és eszük ágában sincs, hogy döntőbíróként lépjenek fel esetleges konfliktusok okán. Márpedig ez a szituáció újfajta stratégiát igényelt volna – minthogy a szituáció még véletlenül sem azt jelezte, hogy a kisebbség kiküzdötte magát a bajból. A kisebbségi politikai stratégiák, illetve az idevágó értelmiségi diskurzusok soha nem voltak annak a gondolatnak a híján, hogy a durva, etnonacionálisan szított, asszimiláció/elnyomás elleni védekezésnek kell jelentenie a vezérelvet. Ez eredményezte az azonossága érdekében áldozatot hozó kisebbség alakzatát, amelytől sohasem állt távol az áldozatiságába belemerevedő, örökösen meggyötört kisebbségi képe. Ez teremtette meg továbbá az affektív-patetikus vonásokkal tűzdelt, analitikus igényeket nélkülöző kisebbségpolitikát. Csakhogy a későkapitalizmus szerbiai környezetében nem a brutális beolvasztó, kisebbségellenességgel jellemezhető politika jelenti a kihívást, hanem a felpuhított, a durva kényszereket szublimáló kisebbségpolitika, amely a mindennapok szegleteiben munkál, és a kapitalizmusnak az emberi szándékokon túlmutató mechanizmusait működteti. *A nehézség abból adódik, hogy sohasem tisztázódott eléggé, miben rejlenek a kisebbségeket sújtó kényszerek.*

És a kérdés valójában nem változott: mit jelent az önmagát transzcendáló kisebbség, amely képes a szerkezet által szabott korlátok áttörésére? Rendelkezik-e a kisebbség azzal az erővel, amely a helyzet megváltoztatásához szükséges?

Miközben az immáron jól berendezkedett, szerbiai regionális peremkapitalizmus szerkezeti determinációival is számolni kell, amelyek félreérthetetlenek, és átjárják a kisebbségi világok minden pórusát. Az egykori jugoszláviai – történetileg nézve – szétzúzott függetlenségorientáció helyett ott vannak a jelenlegi hatalmi alanyok, akik élen járnak az agresszivizmus (lefelé) és a szervilizmus (felfelé) ötvözésében.

A kiszolgáltatottság a mindeközben dezindusztralizált, tehát az ipari létesítményeit meggondolatlanul felszámoló, az erőltetett megszorítások különféle formáit érvényesítő, a rugalmas munkaerőpiacot folytonosan érvényre juttató Szerbiában csak átalakult, még véletlenül sem tűnt el. A peremlétezés a világkapitalizmus szerkezeti meghatározottságaiból következik, a 90-es évek polgárháborús kora csak hozzáadta a magáét.

Ráadásul: a vajdasági magyarok olyan – a felzárkózást hajszoló – ország lakói, amely az előrejelzések szerint csak meglehetősen hosszú idő és istápolás után kerülhetne vissza arra a gazdasági szintre, amelyet a 80-as évek végén még birtokolt. De a veszteségek valójában visszafordíthatatlanok. A regresszió figyelemre méltó, nem lehet szemet hunyni felette. A reményvesztettek társadalmá bontakozik ki előttünk, amelyben a többség és a kisebbség beáll a végtelennek tűnő migráció versenyébe (noha, mint mindig, aszimmetrikus következményekkel). És ez nem valamilyen gyatra *taedium vitae*, avagy későkapitalista *spleen*: kézenfekvő, hogy Bibó Istvánhoz kellene itt fordulni, és a „közösségért való egzisztenciális félelmet” kellene idézni, amit Bibó ismert módon a „kisállamok nyomorúságával” kapcsolatban elemzett. Valójában, amennyiben az új érvényre jutása veszteségtapasztalattal is párosul, miként a vajdasági magyarok esetében, úgy elkerülhetetlen, hogy a régiről való leválást hanyatlásként, nem akaratos elválásként tapasztaljuk meg.

A korszakváltást övező határozatlan jövő kibontakozása bizonytalanná teszi a töréspont tapasztalatát. Kérdés tehát, hogy mennyire valósul meg a régítől való „elbúcsúzás”²¹, ami révén

²¹ A régítől való elbúcsúzásról: „...amikor tudatosodik bennünk, hogy egy új korszak kezdődik, vagy a történelmi tapasztalat segítségével visszamenőleg úgy ítélünk meg egy eseményt, akkor ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy a régít elfelejtjük, és az újat üdvözöljük, amíg az új ismét régivé nem válik, és az elfelejtett régi meg nem újul. Amikor új korszak támad, sokkal inkább arról van

„a régi mint elbúcsúztatott, mint levált, önmagában láthatóvá válik”, és hogy mennyire történik valóban „felismerés” ennek kapcsán. Hiszen hogyan valósulhat meg ez a felismerésre vonatkozó igény, ha a régi és az új szétválasztása veszteségtapasztalatot is mozgat, mint a vajdasági magyarok esetében?

Lehet szociálisan dilettánsnak minősíteni azt, aki Jugoszlávia kapcsán bőségszarut emleget, lehet csúfot üzni a prekaptalista kisebbségi páriálét jugoszláviai meghaladásából, ám figyelemre méltóak a számadatok: szakadék tátong az egykori, erősen korlátozott, a kumulálódó adósság alapján pénzelt jugoszláviai jóléti rezsim és a jelen lepusztultsága között. Igaz, vannak olyan reakciók, amelyek a vázolt összefüggést – mint kényelmetlent és haszontalant – visszautasítják. A jugoszláviai szocializmust lehet ugyan a tökéletesedett bűnösség világaként lefesteni, de meggondolandó, hogy éppen annyi dilemma kínozz bennünket a 90-es évek eleje óta, tehát amióta úgy *tűnik*, hogy szétzúztuk a rácsokat, mint korábban. *Az etnicizmus felé való fordulás nem megváltást hozott, inkább szembeszökő korrelációkat a tömeges elvándorlás, az általános szétzilálódás és az etnikai zárványosodás között.*

A vajdasági magyarok a szocializmusnak mondott kor le-tűnése óta ki vannak feszítve a voluntarizmus és a fatalizmus lehetőségei közé.

Ezek nem afféle szubjektív pszichológiai kivetülések, hanem az adott konstelláció objektív kifejeződései, *maga az*

szó, hogy búcsút veszünk a régitől. Ez nem felejtés, hanem inkább felismerés. Hiszen a búcsúban mindig megismerés történik”. Hans-Georg Gadamer: Az üres és betöltött időről. In uő: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994. 103. A kérdés: milyen megismerésre kerül itt sor? A veszteségtapasztalat említése azonban félreérthető lehet, akár az elsuhanó, tűnékeny múlttal kapcsolatos nosztalgiát is hitelesítheti. Holott itt szó sincs valamilyen érzelgős állásponttól a múlttal kapcsolatban.

objektivitás differenciálódik ilyen módon: hiábavaló lenne azt állítani, hogy egy varázspálca suhintásával felfüggeszthetők ezek a polárisnak tűnő, ám valójában egymást támogató lehetőségek.

Az *első* a visszaszerzett akarat mindenhatóságát hirdeti, azt sugallja, hogy a szabaddá váló kisebbségi önszerveződés átszakíthat minden gátat, hogy végre akadálytalanul megvalósulhat a kollektív szubjektivitás – azt állítja, hogy az erősen összefogók akaratán múlik, hogy megforduljanak a kedvezőtlen tendenciák; a *második* a tehetetlenségi nyomatékot hangsúlyozza, miközben az elvándorlás és létszámcsökkenés kegyetlen folyamatait, és az ezekből adódó kiúttalanság-tapasztalatot lajstromozza.

Az *első* figyelmen kívül hagyja, vagyis félreteresi a tényt, hogy a kisebbségi társadalom pályáiba belejátszik a kapitalizmus *személytelen* rendszere, és feloldja a kapitalizmus törvényszerűségeit a vállalkozás, a tulajdonlás, a menedzselés haszonelvű világában; teszi ezt nem utolsósorban azért, mert abból indul ki, hogy a kisebbségi hatalom eleve korlátozott a tőke dinamika konfigurációját illetően. Feltételezi, hogy a tőkevilág létezése etnikailag nem neutrális, de itt minden kisebbségi hatalom megtörik: ennél fogva nem érdemes iparkodni, hiszen nem kínálkozik itt semmi ellenszer gyanánt, összpontosítsunk tehát a politikai szubjektivitás kiteljésére. Ugyanezen irányulás abban reménykedik, hogy Szerbiában nem a kapitalizmus mint olyan, hanem egyfajta balkáni posztoszocialista *vad* kapitalizmus uralkodik: várjunk, amíg megszeli, és levetkezi magáról elkorcsosult jellegét. A *másik* legfeljebb kontemplatív és dermedt módon lamentál az életvesztettség és a vele szembeálló túlerő okán, leverten fordul magába, és ráhagyatkozik a fennállóra. Számára a jelen a sors arcát ölti, legfeljebb valamilyen homályos elkötelezetlenség keretei között látja magát: ennél fogva könnyedén meggyőzi magát, céljait úgysem tudja

elérni. A kisebbség úgysis alulmarad a történelem dinamikájával szemben.

Amint tudjuk, 1989 végén a vajdasági magyarok meghatározott rétege szinte azon nyomban felvette a fonalat, azaz gyorsan reagált a jugoszláviai szocializmus alkonyán kibontakozó helyzetre, létrehozva az újfajta kisebbségi érdekvédelmet. Azért megnyilatkozott mindebben, mármint a kisebbségi közvetítettségű kezdetteremtésben, *az ellentmondásos, sokfelé mutató jugoszláviai örökség* is. Közrejátszott például, hogy a felszínre lépő szereplők korábbi tudásformákat, habitualizációkat hoztak magukkal. Sőt, jeleznünk kell, hogy elhamarkodott az a gyakorta hangoztatott ítélet, amely az említett szereplőkbe az érdekmeghatározott alkalmazkodás gesztusát vetíti bele, vagyis azt sugallja, hogy e szereplők csupán elébe mentek a változásoknak, megneszelve a megváltozott hatalmi konfigurációt.

Vagyis találkozunk olyan véleményekkel, miszerint foltot hagy a kezdet alanyain, hogy az egykori, úgymond metanacionális jugoszláviai rezsím pilléreit képezték. Ám akik így gondolkodnak, voltaképpen azt kénytelenek állítani, hogy ama kezdetteremtés afféle történelmi nullpontot jelentett. Mármost közhely, hogy a tehetetlenség leküzdésére külső nyomás készíti az embereket: mégis meg kell ismételnünk. A szóba hozott kezdethez minden bizonnyal meghatározott konverzió is szükségeltetett, de mindez nem volt előzmények, korábbi feltételek nélkül: elég lenne csak személyes példákat idézni, amelyek bizonyítanák, hogy olyan szereplőkről is kell itt beszélni, akik a szocialista Jugoszláviában is nem szűnő érdeklődést tanúsítottak a kisebbségi kérdés iránt. Mégsem bizonyult annyira idegenszerűnek a kisebbségi kezdetformálás a jugoszláviai hagyományhoz képest, akkor sem, ha a kezdeményező, előreszaladó, eltökélt kisebbség eme változata megszakítást, hangsúlyeltolódást is jelentett az önszerveződés ver-

tikális módozatát akadályozó/tiltó tradícióval szemben. Mint ahogyan látnunk kell azokat a szálakat is, amelyek összekötik az autonómia intézményrendszerét sürgető/mérlegelő *offenzív kisebbségi irányulást* az egyes jugoszláviai tendenciákkal: azért nem lehet ama tényeket, miszerint a posztjugoszláviai térségben jönnek létre először a kulturális autonómia alapjai, és hogy Szerbiában tör a felszínre a hárompillérű autonómia gondolata, csupán a külső presszióval, tehát az eufemisztikusan nemzetközi közösségnek nevezett entitás beavatkozásával magyarázni. Van ebben valami az önmaga ügyét kézben tartó kisebbség önértelmezéséből, önképéből is.

Mindez érvényes, *dacára annak*, hogy a kisebbségi autonómia igényét nemcsak a szerbiai hatalom képviselői kísérték gyanúval, hanem gyakorta azok a hangadó szerbiai értelmiségiek is elutasították, akik hangsúlyozottan szembeszálltak az etnonacionalizmussal, és éppen az egykori, még ideologikusan is támogatót, jugoszlávsággal kapcsolatos utóvédharcaikat vívták. Úgy vélték, hogy a kisebbségi autonómia az akkortájt felfedezett multikulturalizmussal kistafírozva elpusztítja a jugoszlávságból még átmenthető polgári dimenziókat, amelyek opponálják a szűk nemzeti látóhatárt. Szerintük a kisebbségi kielégületlenség politikai feloldásának ezen formája az etnikai elkülönülés veszedelmekkel teli útját egyengeti.

Mármost, aki a kérdés által kibontott terepen mozog, mint ha aknamezőn járna, mérget lehet venni rá, hogy félremagyarázzák. Nemzedékem, az *Új Symposion* harmadik nemzedéke számára a 80-as években a „gettósodás” polemikus fogalmat testesített meg. Ha Belgrádban, Zágrábban, *bárhol* Jugoszláviában keretfeszítő kérdéseket tesznek fel, úgy a kisebbség is jogosult ugyanilyen irányú kérdések feltevésére. Ha amott nyilvánosan gondolkodnak és kritikai igényű reflexiókba fognak, úgy itt a kisebbség is részt vehet a bíráló jellegű önértelmezés gyakorlásában. Ez a politikai közösség minimuma.

Ez akkor beleütközött a kvázi feudálisan felosztott hatalmi területek gondolatába, innen adódott, hogy az akkori politikai elitek egyetértően bölintottak rá az *Új Symposion* megrendezésére. A gettósodás fogalmát azonban csúszkáló jelentések övezik. Amikor a 80-as és a 90-es években átíródott a hatalmi konfiguráció, akkor a gettósodás is másfajta jelentést kapott. Voltaképpen belekerült az etnikai igények reprezentációjának problémakörébe.

De továbbra is így szól a kérdés: begubózik-e a kisebbség, önmagába fordul-e annak érdekében, hogy önmaga legyen, önmagába süpped-e annak érdekében, hogy afféle kisebbségi *conatus*ként megőrizze magát? Elszakítja-e azokat a szálakat, amelyek a többséghez kötik, merthogy csak ez a radikális szakítás biztosítja integritását? Pajzsot tart-e a kisebbség maga előtt annak érdekében, hogy csak a *kiszűrt hatások* érhessék? És valójában nem kellene-e áttörni a megmerevedett kereteket, a megrögzült határvonalakat? *Vagy zárványokkal alkalmazkodunk a fennállóhoz, amely a neoliberalizált későkapitalizmus és az etnicizmus különféle ötvözeit jeleníti meg?*

Losoncz Márk

Merre tartasz, vajdasági magyar?¹

„Állampolgár voltam, álompolgár lettem,
Piszkosszürke égbolt szétfoszlik fölöttem,
Sorra magadra hagynak szökő híveid –

Haza. Én azért jöttem haza, mert nem
Bírtam ki tovább. Már nem véhettem
Többet. Ki érti a hontalan keserveit?”
(Jung Károly: *Dal a hazáról*)

„A távoli szemlélők észre sem veszik a fő útvonalaktól távol eső úttalan utakon menetelő kaotikus, anarchikus áradatot, amelyről az sem tudható, pontosan hová tart, miért kanyarog oly kitarítóan.

Itt minden bizonytalan. Felülnézetből emberáradat látható, de ha megközelítjük ezeket az utakat, akkor egymástól elszigetelt csoportokkal, magányos vándorokkal találkozunk. (...) A mellékösvényeken másmilyen az élet. Ott nincsenek gondosan kiállított, védett tárgyak, minden képért, szóért, látványért szenvedni kell.”
(Végel László: *Kisebbségi elégia*)

Igen, a címben szereplő kérdést akár szó szerint is érthetjük: merre mész, hová fogsz kivándorolni, vajdasági magyar? Németországba? Londonba? Kanadába? Ausztráliába? Ahol vagyunk, onnan mások is elvándorolnak, és vannak, akik rajtunk keresztül vándorolnak tovább. Megtörténik, hogy kockázatvállalóan elmegyünk valahová, pedig onnan is tömegével

¹ Az írás eredetileg a Pressburger Csaba által szerkesztett *Autonómia* (hu.autonomija.info) portálon jelent meg 2015 őszén.

mennek el. Aztán talán onnan is továbbállunk. Különös, átmeneti sorsközösségek ezek, rövid együvé tartozások, annak szétesése közepette, ami közös. Talán osztozunk valamiben, amíg a vonaton vagy a repülőn összevetjük az élettörténeteket, majd minden szertefoszlik. „Te is elmész?” „Én is.” Miközben végig bennünk a kétely: vajon létezik olyan hely, ahonnan nem vágyódnánk el, még vissza, azaz haza sem?

A kivonulás is politikai megnyilvánulás, a híres hirschmanni hármás (*loyalty, voice, exit*) egyike. Ugyanakkor Hirschmann igyekezett nyitva hagyni a kérdést, hogy a kivonulás egyértelműen a lázadásról való lemondást jelenti-e, ami voltaképpen kedvez a mindenkori hatalomnak, vagy lehetséges olyan tandem, amelyben a kivonulók és a „börtönlázadók”, a tiltakozók együttműködnek. Mi tegyük hozzá: van, amikor maga a kivonulás a leginkább hatékony tiltakozás (lásd *secessio plebis*). Vajon lehetséges, hogy egyszer, amikor valakit megkérdezzük, hogy merre tart, a válasz újra ez lesz: „tüntetésre”? És vajon a ma elvándorlók közül hánynak jut eszébe a politikai képviselőt kiténtetett helyei, a Nemanjina vagy a Mihajlo Pupin sugárút (netalán az Ago Mamuzić utca)?

Mintha a jövőnek nem lenne jövője. A reményért – ismét – keményen meg kell dolgozni. Mi történt a történelmi VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) egykori jel-szavával? Mintha a „Talpraálltunk, megmaradunk!” szenvedélyét egyre nehezebb lenne megismételni. Megkezdődött, „1912, 1923, 1967 és 1991 után”², az itteni magyarság ötödik nagy *exodus*a. Mindannyian sejtjük, csak nem szívesen mond-

² Dévavári Zoltán: *Eljött az idő*. (<http://www.vajma.info/cikk/tukor/6348/Eljott-az-ido.html>) Lásd még Csillik Blanka – Laskovity J. Ervin: *Mindenhol jó, de a legjobb külföldön?* (<http://www.press-szo.com/mindenhol-jo-de-legjobb-kulfoldon/>) Az újabb diaszpóralétnek immár szépirodalma is van: Kocsis Árpád: *Dolgozz gyorsabban – az melegeket ad*. (<http://www.press-szo.com/berlin/>)

juk ki, hogy voltaképpen 200 000-nél is kevesebben maradtunk, a jövőre vonatkozó becslések pedig még elkeserítőbbek. Soha ne felejtjük el hozzátenni, hogy egyúttal megindult sok ezernyi szerb és más nemzetiségű, hogy bizonyos kivételektől (goranacok, oroszok stb.) eltekintve mindenkire érvényes a létszám rohamos csökkenése, s az előrejelzések szerint Szerbiának 2050-re már csupán 5 millió lakosa lesz. A kincstári optimisták és a vészharangok rutinos kongatói sem gondolták, hogy ez fog történni, ekkora nagyságrendekben. Eljött az idő, hogy szembenézzünk – nem, nem a múlttal, hanem: – a jövővel.

Ám napjainkban az állandósult rendkívüli állapot, az egzisztenciális fenyegetettség valami egészen mást jelent, mint utoljára, a 90-es években, amikor az elvakult háborúkra, a képmutató kényszersorozásokra, a számunkra idegen álmokat kergető állam (és paraállam) okozta bajokra lehetett hivatkozni (amikor voltak, akik, mint Varga Zoltán írta, „a lábukkal szavaztak a háború ellen”³). Ma közömbösebb, másként hideg struktúrákkal állunk szemben: kényszerpályán mozgunk, osztozunk a kései, neoliberais kapitalizmus peremvidékeinek sorsában. Vegyük sorra a tüneteket: az országot még kiszolgáltatottabbá tevő piaci dereguláció (mint a vámok megszűntetése az EU-ból érkező áruk döntő többségét illetően, illetve 2017-től a termőföldek példátlan kiárusítása a külföldiek számára⁴), a közjavak (NIS, EPS, Telekom stb.) teljes vagy részleges magánosítása, kíméletlen megszorítások a fizetések és

³ Idézi Csorba Béla: *Miért nem tettem eleget a behívóparancsnak?* (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/miert-nem-tettem-eleget-a-behivoparancsnak>)

⁴ Hogy mi várható, abban a földharácsolás romániai példája is segíthet. Lásd Sipos Zoltán: *Földharácsolás Romániában. Sokszor azt sem lehet tudni, ki a befektető.* (<http://erdely.atlatszo.hu/2015/08/10/foldharacsolas-romaniaban-sokszor-azt-sem-tudni-ki-a-befekteto/>)

a nyugdíjak jelentős megkurtításával, tömeges elbocsátások a közsférában (jellemzően a represszív apparátusok, így a kommunális rendőrség létszámának megnövelése mellett), a kisminkelt adatok szerint is rendkívül magas munkanélküliség (a fiataloké 50 százalék körül mozog), az IMF⁵ és az Európai Unió fokozódó nyomásgyakorlása, a munkajog radikális átalakítása révén a munkások még védtelenebbé tétele, az ellenállóképes szakszervezetek semlegesítése (és a Jugoremedijához hasonló alternatív kísérletek letérése), az államadóság rohamos növekedése (és egyáltalán: az államháztartás folyamatosan csőd közeli állapota). Amit Jugoszlávia piacosító intézkedéseivel és a 90-es évek visszafogott tempójában csak felemásan valósítottak meg, azt sikerült elérni az október 5-e utáni Szerbiával. *Welcome to the desert of post-socialism*. Imár másképpen érezhetjük magunkat tehetetleneknek.

Ám tehetetlenségünket a beszűkült kritikai szemlélet is tükrözi. A kelet-európai országok között húzódo – alig túlzunk – kulturális és politikai vasfüggöny, illetve az egyes országokon belül fennálló párhuzamos etnikai világok miatt hajlamosak vagyunk alapvető gondjainkat kizárólag a magunkéinak tartani, sőt, bajainkért önmagunkat okolni (ezekhez még kulturális autorasszizmus, álkritikai önmegvetés is párosul, amikor „lustáknak”, „államfüggőknek” vagy elegánsabban „versenyképteleneknek” mondjuk magunkat). Mindez kifejezetten groteszk formát ölt, amikor a kisebbségekhez tartozók még országos „környezetükről” sem hajlandók tudomást venni, pláne nem a változtatás szándékával. Hiába a rendszerszintű válságállapot és az általános peremvidéki melankólia, hiába a nemzeti és felekezeti hovatartozástól lényegében független össznyomorú-

⁵ Erről magyarul is olvasható Vladimír Simović: *Számok és érzések: bajok az IMF-fel* (Kocsis Árpád fordítása). (http://dinamo.blog.hu/2015/06/08/szamok_es_erzesek_bajok_az_imf-fel)

ság és tömeges elvándorlás: „mindenki söprögessen először a maga háza táján”, az etnikai mikroverzumok határait lehetőleg tisztelni kell, a szűkös, csalóka felszínen túlmutató bajok megtárgyalását pedig egyelőre el kell napolni. És még mindig nem tűnt fel a horizonton olyan vajdasági magyar kezdeményezés, amelynek a tetteiben is megnyilvánulna, hogy alapvető problémáink azonosak a velünk élők, a tartomány, Szerbia és Kelet-Európa alapvető problémáival. Föld hívja a belső ügyeibe temetkezett vajdasági magyarságot: itt vagy még?! Még nem sikerült leráznunk a perspektivikus tévedéseinket.

Mégis. Nem takaríthatjuk meg azon közös dolgaink megtárgyalását, amelyek mindenekelőtt ránk, vajdasági magyarokra tartoznak. Vannak kényszerképzetek, amelyek a sajátjaink, és vannak ránk szabott eszközök, amelyek révén (talán) enyhíthetünk a gondjainkon. Közös útkeresés, a túlélési lehetőségek madártávlatos, terapeutikus-dialogikus átgondolása és marasztalás gyanánt. Lényeglátó realistákkal, ön- és közáltalás helyett.

Rossz közérzet a kisebbségben, honpolgári némaság

A kisebbségi mindenekelőtt hangoskodik. Bergsonnak van egy eszmefuttatása a figyelem filozófiájáról, amelyben azt állítja, hogy akinek a nyelvét nem értjük, azt eleve hangosnak találjuk, mert „szavai értelmi csendben pattognak el”. Csakugyan, a – minőségi, nem mennyiségi értelemben vett, a társadalmi uralom szempontjából – kisebbségek sorát mutatják be fecsegőként, hangoskodóként az uralkodó reprezentációs rezsimekben: a bajszuk alatt mormogó barbárokat (a *barbaros* hangutánzó szóként eleve az idegenek értelmetlen beszédét jelentette), a locsogó-kajbáló nőket, a rizsázó sárgákat, a társaságba verődve dumáló feketéket... És az elitek évezredek gondolata, hogy a köznép túl sokat beszél, így használta például Donoso Cortés

a „fecsegő osztályok” (*clases discutidoras*) kifejezést. A hangsúly nem azon van, hogy a kisebbségek a beszéd gazdaságtalan alakzataival élnek, hanem azon, hogy képtelenek az artikulált, érvelő közbeszédre, azaz: a politikára. A megvetésre érdemes kisebbségek hangoskodnak, és semmi több.

Mi lehet az oka, hogy a vajdasági magyart mégis „hallgatóként”, „csendesként” éljük meg? Sokan láttunk már suttozó magyarokat az újvidéki városi buszon. Minden vajdasági magyar nemzedéknek akadt legalább egy nem eléggé kibeszélt kérdése: kinek 1944–45, kinek az *Új Symposion* sorsa, kinek a történelmi VMDK felszámolódása. Jusson itt eszünkbe, hogy a VMDK 1991-ben kiadott évkönyvének ez volt a címe: *Sokáig éltünk némaságban*. De vajon mára sokkal beszédesebbek, hangosabbak lettünk?

Tesztnek kiváló: hány magyar jelentett ki olyat az elmúlt tizenöt év során, ami elérte a szerbiai (vagy a magyarországi) nyilvánosság ingerküszöbét? Hány vajdasági magyart tartanak számon releváns, „véleményformáló” közszereplőként? A legnagyobb nemzeti kisebbség tagjaiként is kettős hallgatás övez bennünket – hallgatnak rólunk és mi is hajlamosak vagyunk némák lenni. Alapjában véve nem alulreprezentáltak vagyunk, hanem nem létezők. Sem a közbeszéd alanyaként, sem a közbeszéd tárgyaként. Ez az érem másik oldala: ahogyan a pusztán fecsegőnek tekintett kisebbségi megmarad politikamentesnek, úgy a hallgató is. A közbeszéd helyén közhallgatás van. Úgy lettünk kettős állampolgárok, választók és megválaszthatók, hogy honpolgároként, a magunkét hangoztató *citoyennekként* kétszeresen észrevétlenné váltunk. Ennek nyelvi tünetei (és nem pusztán zsurnalisztikus fordulatok), amikor meghatározó politikai kérdésekkel kapcsolatban így fejezzük ki magunkat: „Belgrád azt válaszolta, hogy...” (vagy etnicizáló változatában: a „szerb pártok”), „Budapest véleménye szerint...” – a közigazgatási székhelyek afféle ellenségességi együttthatókként jelen-

nek meg, vagy idegen helyekként, amelyekkel „nem árt jóban lenni”. Ezzel összhangban a szociológiai kutatások szerint a vajdasági magyarok fele *egyáltalán nem* érzi Szerbiához tartozónak magát, s a többi megkérdezett is csak kevéssé.⁶ Ennek fényében nem meglepő, hogy az elmúlt évek legjelentősebb emancipatorikus törekvéseiről, a diákmozgalmaktól a tétova szakszervezeti újjáéledésen át a *Levi samit Srbijéig*, nem vetünk tudomást. *Heavy Fog on the Danube, Serbia Cut Off*.

„Az etnicizmusnak a megvesztegetően egyszerű alaptétele így hangzik: különböző kultúrájú, eredetű, hagyományú honpolgári közösségek nem élhetnek együtt – ez természet ellen való. (...) Az olyan racionális konstrukciók, mint a »német«, az »olasz«, a »román«, a »jugoszláv«, a »csehszlovák«, ma egyszerűen nem lehetségesek. (...) Etnikailag semleges nemzetállami patriotizmus nincs (...). Az asszimiláció helyett az elkülönülés az uralkodó politikai technika...”⁷ – írja Tamás Gáspár Miklós. Egykoron a jugoszláv hatóságok a nemzetiségi öngettősités vesztélyére hivatkozva lehetetlenítettek el magyar önszerveződési törekvéseket, s okkal panaszolhattuk azt is, hogy a gettók falait elsősorban kívülről szokás rakni. De vajon nem veszünk-e részt immár mi is serényen a falak építésében? Elkülönülünk és elkülönítünk. Márpedig aki nem honpolgárként, hanem elszigetelten és észrevétlenül cselekszik, azt nem is kezelhetik akként.

Némely tanárok arról számolnak be, hogy a diákjaik esetében „a szerb nyelv elsajátítása kapcsán is nagyon erős ellenál-

⁶ Lásd Gábrity Molnár Irén: A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta, 2008. 316.

⁷ Tamás Gáspár Miklós: *Nacionalizmus kontra etnicizmus*. (<http://magyarnarancs.hu/publicisztika/nacionalizmus-kontra-etnicizmus-87321>)

lás észlelhető”⁸, míg egy szociológiai felmérés szerint „minden csoport tagjaiból elemi erővel tört ki, hogy szükségük lenne a szerb nyelv hatékonyabb elsajátításának lehetőségére is, hiszen elismerték, hiába tanultak éveken át szerbül, a nyelvtudásuk katasztrofális szinten van.”⁹ Akármint is van, a kórmegállapítás a lényegét tekintve azonos: – többek között – az egyoldalú etnicista öntudat sulykolása következtében az újabb nemzedékek súlyos integrációs válsággal küzdenek. Arra a kérdésünkre, hogy miért hallgat honpolgárként a vajdasági magyar, egyebek mellett ez a válasz. Miközben „magyar szellemiségű” oktatásról és médiáról, valamint a beolvadásról beszéltünk (kétségtelen, különösen a szerémségiek és a dél-bánátiak esetében joggal), sikerült megfeledeznünk az ellentétes irányú veszélyekről. Vannak, akik számára a magyar az nosztalgianyelv, de legalább ugyanekkora számban vannak azok, akiknek a szerb még csak nem is nosztalgianyelv. Miközben elfog bennünket a veszélyeztetettség érzés, miközben attól félünk, hogy a herderi jóslat – legalábbis ránk nézve – beteljesedik, elfelejtettük tudatosítani, hogy az asszimiláció léptékét akár meg is haladhatja a disszimiláció, az integráció elmulasztásán múló önfeladás. (Azt az elsőre kontraintuitívnek tűnő eretnek gondolatot, hogy a vajdasági magyarság lélekszáma akkor nőtt a leginkább, amikor a beolvadás a legmagasabb volt, halasszuk későbbre.) Véletlen-e, hogy a Magyar Remény Mozgalom (amelynek hírportálja egy alkalommal így fogalmazott: „miért érdeklí egy délvidéki magyar pártot az, hogy milyen Szerbia? Lehet akármilyen, ha az itteni magyarság jo-

⁸ Halápi Dóra: *Ballag már a vén diák. Egy tanár gondolatai.* (<http://www.csaladikor.com/hu/201528/elkom/1319/halapi.htm>)

⁹ Palusek Erik: *Mi kellene ahhoz, hogy a fiatalok itthon maradjanak?* (<http://www.magyarso.com/hu/2623/hetvege/122592/Mi-kellene-ahhoz-hogy-a-fiatalok-itthon-maradjanak.htm>)

gait tiszteletben tartja”¹⁰) úgy szűnt meg, hogy a tagjai áttelepültek Magyarországra vagy nyugatabbra vándoroltak?¹¹ Hát nem arról van szó, hogy minél inkább az etnikai kizárólagosság jegyében gondolkodunk, életünk honpolgári, regionális és kultúraközi mozzanataitól eloldódva, annál könnyebben adjuk fel vajdasági létünket? A sokak számára kedves jelszóból, az „önfeladás nélküli integrációból” így lesz önfeladás, integráció nélkül. Így vagyunk hontalanokká téve.

És az integráció nem csupán a szerb nyelv minőségesebb tankönyvein vagy az átgondoltabb tanterveken múlik. Míg a legfelsőbb állami szinteken és a vegyesbizottságokban a „szerb–magyar történelmi megbékélés” zajlik, az integráló harmadik identitásokért, a közös terek és idők élményanyagáért, a mindennapi interkulturalizmus intézményesítéséért, a vajdaságiság mint közös alap minél több tartalommal való kitöltéséért szinte semmilyen erőfeszítést nem teszünk. Hát-terbe szorulnak azok a szellemi teljesítmények, amelyekkel módosíthatnánk etnicista szemüvegünkön (mint Jung Károly rendkívüli kiterjedésű összehasonlító folklorisztikai életműve, amelynek alapvető tanulsága a délszláv és magyar népi kultúra

¹⁰ Fekete Lehel: *Feltárta választási programját a VMSZ; aki ennek láttán rászavaz, megérdemli a sorsát?* (<http://www.delhir.info/delvidek/magyarsag-koezelet/20774-2014-02-12-03-51-53>)

¹¹ Erről még: „azt is megkockáztatta Setyerov, hogy éppen a Magyarországra áttelepültek vagy a Nyugatra kivándoroltak közt akad számos Jobbik-szimpatizáns, illetve, akik az itteni nemzeti radilálisokra voksolnának.” Szerbhorváth György: *Egy kicsit nagyon tönkrement. Magyar nemzeti radikálisok a Vajdaságban II.* (<http://atlatszo.hu/2014/08/22/egy-kicsit-nagyon-tonkreverte-magyar-nemzeti-radikalisok-a-vajdasagban-ii/>) Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a Magyar Remény Mozgalomhoz közel álló portál olykor intenzíven követte a szerbiai szintű történéseket (így például tiltakozott a munka törvénykönyvével szemben).

lényegi rokonsága, tejttestvérisége). Egy gyermekkönyv kiadásához azért nem sikerült támogatót találni, mert Vajdaság összes népeinek meséit tartalmazta, nem csupán a magyarokéit. Csorba Béla szavai, melyek szerint „olyan keveset tudunk, és még annál is kevesebbet beszélünk közös múltunk pozitív örökségéről”,¹² ma is érvényesek. Ennyiben nem másokkal, hanem mások mellett élünk. Mintha nem tudnánk Szerbiában, Vajdaságban élő magyarok lenni anélkül, hogy ne úgy állnánk frusztráltan az identitásaink között, mint Buridán számára. Különös módon a háborús-vérfürdős etnonacionalizmusok és a tomboló etnikai türelmetlenség szünetében a távolságok nagyobbak lettek, mint valaha. S mivel a helyzet olyan-amilyen, fölösleges megkérdezni, hány szerb értelmiségi szolidarizálna a temerini múzeumi sztrájkjal, hogy a másfél ezernyi emberből hány lenne szerb és más nemzetiségű, ha ma kerülne rá sor. Pedig végre belefoghatnánk közös dolgaink megbeszélésébe. És nem tehetnénk-e így könnyebben rokonszenvesebbé a követeléseinket?

„Újvidéken több magyar él, mint – egy-két kivétellel – a tömbmagyarság településein, mégis az újvidéki szórványmagyar, mert nincs lehetőség a »magyar hatalom« megszerzésére.”¹³ Afféle retorikai kérdésként tegyük fel: vajon mi lett volna, ha a vajdasági magyar politikai fősodor nem szorgalmazza a módszeres újvidéktelenítést? Vajon ilyen mértékben küzde-

¹² Csorba Béla: Kortársunk: Mocsáry Lajos. In uő: *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995. 48.

¹³ Annyiban kiigazításra szorul az idézet, hogy valójában 6-7 településen van több magyar, mint Újvidéken, ugyanakkor a népszámlálási adatok nem tartalmaznak arra vonatkozó információkat, hogy hányan vannak életvitelszerűen Újvidéken. Bálint István: *Van-e vajdasági-délvidéki identitás?* (<http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf>)

nénk az integráció problémájával, ha nem kezdi meg már a 90-es években az „elfajzott kozmopolita-jugoliberális-avantgárd” Újvidék elleni rögeszmés küzdelmét? Vajon – mondjuk – ugyanekkora számban mennének középiskolásokkal teli buszok a szegedi és a budapesti egyetemi tájékoztatókra és felvételikre, ha a hosszú távú szempontokat is figyelembe véve az egyik tehetséggondozó gimnáziumot Újvidék vonzáskörében teremtik meg? Ennyiben az elmúlt évek legnagyobb teljesítménye az újvidéki Európa Kollégium, fontos fordulat. Szorítsunk azokért, akiken az is múlik, hogy integratív szerepét minél jobban be tudja tölteni. Hasonlóképpen üdvözölni lehet Temerin jelentőségének a felismerését.

A magyarok többsége (sajátos kivételektől eltekintve, mint részben az UJDI-hoz közel állók vagy később a Reformistákhoz kötődők) úgy vélekedett, hogy a magyarok „ne avatkozzanak bele a délszlávok történelmi vitájába”, mára pedig már hozzászoktunk ahhoz, ami a 90-es években önvédelmi kényszerpályának tűnhetett: hogy a lényegi kérdésekhez nem szólunk hozzá. Ám nem csupán szokás dolga ez, hanem hatalomtechnikai kérdés is: mivel az „érdekérvényesítésnek” kormányoktól függetlennek „kell” lennie, és nincsenek „természetes szövetségesek”, a meghatározó közvitákban jobb minél óvatosabbnak lenni.

Ez a viszonyulásmód egyúttal a szociális követelésekről való lemondást is jelenti, s egészen bizarr eseteket produkál. Legutóbb, a részarányos foglalkoztatás dolgában való összetűzéskor a VMSZ-frakció és a belső kritikusa egyetértett abban, hogy az elbocsátások szükségszerűek („a leépítések elkerülhetlenségét kétségbe vonni demagógia lenne, nyilvánvaló, hogy országosan több tízezres munkaerő-felesleg van a közsférában” – írta Varga László a facebook-profilján). Tehát a legjelentősebb vitahelyzetre pontosan akkor került sor, amikor a lényegét illetően nem volt nézeteltérés. A nemzetiségek

szerinti részarányos foglalkoztatás feltételének formális-jogi kiküzdését így akkor kezdték el ünnepelni, amikor az valójában a nemzetiségek szerinti részarányos elbocsátásokat jelentette. Míg ezidáig az volt a kérdés, miként lehetne elérni, hogy a magyarokat nagyobb számban vegyék fel dolgozni a közszférába, mostantól az a kérdés, miként lehet elérni, hogy kisebb számban legyenek elbocsátva. Az etnikai belviszályok közepette a neoliberális intézkedések háborítatlanul, megkérdőjelezetlenül folytatják diadalútjukat, holott fel lehetne vetni, hogy a túlságosan kiterjedt, ezért túlköltekező állam képzete nem közönséges ideológéma-e ebben az esetben.¹⁴ És ki gondolná, hogy egykoron a szociális követelések a vajdasági magyarság alapvető követelései közé tartoztak? Európa-szerte van példa arra, hogy annál hangosabbak a kisebbségek vagy az alárendelt helyzetben levő nemzetek szociális követelései, és annál inkább *establishment*-ellenesek, minél öntudatosabbak az autonomista/regionalista törekvéseik: a *Scottish National Party*-tól a baszkokig és a sok milliós kurdokig. Mi beletörődünk volna az osztársadalmi nyomorúságba? Mi önlefozón csakis etnicista vágyálmokat tudunk dédelgetni? Mint-ha kizárólag a többségi hegemónia ellen, az etnikumok közti

¹⁴ Szerepeljen itt néhány alternatív írás balról, liberálisoktól és jobbról. Vuk Vuković: *Javni sektor u Srbiji: između mita i stvarnosti*. (<http://www.bilten.org/?p=1032>) Továbbá Goran Nikolić: *Da li su visoka javna potrošnja i veliki javni sektor u Srbiji glavni uzročnici lošeg stanja javnih finansija?* (<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/da-li-su-visoka-javna-potrosnja-i-veliki-javni-sektor-u-srbiji-uzrocnici-loseg-stanja-javnih-finansija.html?alphabet=1>) A felsőoktatásban illetve a kutatóintézetekben zajló leépítésekről sok írás szólt a *Peščanikon*, így például Mario Reljanović: *Racionalizacija*. (<http://pescanik.net/racionalizacija/>) Dejan Ilić: *Šest i po odsto*. (<http://pescanik.net/sest-i-po-odsto/>) Vesna Pešić: *Džeziranje na isto temu*. (<http://pescanik.net/dzeziranje-na-istu-temu/>)

hatékony egyenlőségért kellene küzdeni. Mintha „elsőrendű” polgárként nem lehetne megalázottnak lenni.

Terméketlen típusaink

Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelmében* írta le a modernitás két terméketlen emberfajtaját, amelyek a 19. század eleje óta viselkedési sémákká lettek: a reakcióst és a hivatásos forradalmárt.¹⁵ Ennek távoli analógiájaként beszélhetünk mi is terméketlen típusainkról, az érdekérvényesítő politikusról és a függetlennek mondott értelmiségiről. Mindenekelőtt korlátolt attitűdökről van szó, nem beazonosítható emberekről.

Fényképek, bejátszások jelennek meg az érdekérvényesítő politikusról, amint heroikusan, tűzön-vízen keresztülviszi, amit a vajdasági magyarság legsajátabb óhajának vél. Hogy közpénzek kerülnek a közösséghez, úgy mutatja be, mint amit „sikertől kijárnia”. Míg hatalom nélküli vetélytársai patyolat-tiszta elvekkal mérik az érdekérvényesítést, ő az érdekérvényesítéshez igazítja az elveket. A szavazógépezet működését vitathatatlan népszerűségének véli, s meghökken, amikor porszem kerül bele. Mint Jourdain úr, aki rádöbrent, hogy egész életében prózában beszélt, úgy döbben rá ő is, hogy olyan társadalomban politizál, amelynek része a nyilvánosság is, s az még kritikai nyilvánosság is képes lenni, „fék és ellensúly”. Az érdekérvényesítő politikus a saját csapdájába esik: mivel a sikereket önnön erényeinek bizonyítékaiként foghatja fel, a bírálatot csakis saját maga ellen irányuló támadásként értelmezheti, és annál inkább érezheti úgy, hogy máris eljött az ellentámadás

¹⁵ Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In uő: *Válogatott tanulmányok III*. Magvető, Budapest, 1986. 42–43. (Illetve: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/698.html>)

ideje (de azért éjszakánként méltányos kritikáról álmodik). Görcsös félelemből végül módszeres ellenségkeresés lesz. Belül bomlasztókat lát, kívül árokásokat. Odasúghatnánk neki, hogy az igazán jó politikus egyenesen örül a – belső és külső – nyilvánosság kontrolljának, mindhiába. Inkább gondosan kerül azokat a médiumokat, amelyekben nem rutinszerű kérdéseket tennének fel. Az ő szemüvegén keresztül megjelenő világban a véleménypluralizmus az egységes érdekérvényesítéssel szembeni offenzíva, a rendszeresen művelt kritika az egységesen érdekérvényesítő valóságtól elrugaszkodott fantáziavilág. Akkor van egység vagy nincs? Másként, mondja, nem lehetne cselekedni a vajdasági magyarságért. Vajon nem jár jobban, ha nyitottabban politizál?

A függetlennek mondott értelmiségi az érdekérvényesítő politikus kiegészítője, mit több, a tükörképe. Hajlamosak vagyunk megfélemlkezni arról, hogy ő is a felhalmozott tőkénének újratermelésén dolgozik, csak az nem feltétlenül politikai, hanem szimbolikus természetű. Ezt olykor úgy hangsúlyozza ki, hogy „szakpolitikusnak” mondja magát, azaz hatalmat akar hatalom nélkül (*coffee without caffeine, chocolate without sugar*), s bízik benne, hogy lesz, aki ezt elhiszi neki. Ő a G17+ kései örököse. Fellépésével azt sugallja, hogy erkölcsi és politikai preferenciák, megvitatható dilemmák nincsenek, csak jogtechnikai kihívások és gazdasági mutatók. Ha nincs politikai legitimitása, akkor a szakértelmére hivatkozhat – ha szakmai hibát vét, a mögötte álló hatalomra támaszkodhat. Így mindig talál kibúvót. Néha azonban más fényben tűnik fel, a mindenkori bíráló képében. Kritikai attitűdje visszhangtalan kinyilatkoztató pózzá merevedik, lázadásából pedig kényelmesen túl-méretezett frázisok lesznek. Ez a szerepminta is privilegizált, a kiváltságos beszédhelyzetre épít. Hogy mi érdeklí a legjobban, nem a „rossz gazdasági helyzet” miatt való lamentálásából derül ki, hanem abból, hogy milyen ügyekben tiltakozott

a leghevesebben az elmúlt években: egy főszerkesztő leváltásakor és két színházigazgatói poszt ügyében. Legkedvesebb terepe tehát az elitista, értelmiségi rétegharc és -szolidaritás, a kulturális „intézményi hierarchiák csúcsával kapcsolatos személypolitika”¹⁶, de természetesen biztonságos távolságból. Felmerül a kérdés: vajon nem azért tűnik tisztának a keze, mert – közösségi szempontból – már régóta nem tett semmit? Amikor bírál, a függetlennek mondott értelmiségi semmit nem kockáztat, hiszen közösségi szerepvállalása nincs. A részvétele hiányából igyekszik erényt kovácsolni. Olykor moralizálóan megrója a fiatal nemzedékeket, amiért nem tűntetnek eléggé hangosan – tettek volna szert ők is olyan kedvező pozícióra, kényelmes karosszékre, amelyből ezt megtehetik. Miközben a lelkiismeret etikájához ragaszkodik, a felelősség etikájáról megfélemedezik, s így elmulaszt konkrét ellenjavaslatokat tenni. „Mást, jobbat azonban nem nyújt. Akciókat nem kezdeményez, s a fáradság, nemtörődomség zsibbasztó jelei mutatkoznak rajta”¹⁷ – írta a vajdasági magyarság első igazi szociológusa, Csuka János 1940-ben erről a típusról.

Első benyomásra azt hinnénk, hogy ezek egymással szemben álló típusok: az érdekérvényesítő politikus bosszankodik a hibákat folyton felróó értelmiségin, a „szakpolitikus” lenézi a kritikai értelmiségi elnagyolt, hatástalan beszédmódját és így tovább. Azonban – funkcionálisan – ugyanahhoz járulnak hozzá: a tartalmas, valódi alternatívákat felkínáló közbeszéd ellehetetlenítéséhez. Van, akinek az felel meg, hogy soha nem kell szembenéznie konkrét ellenjavaslatokkal – van, akinek az,

¹⁶ Erről részletesebben Losoncz Márk: *Ki beszél(het), ki beszéljen a nyilvánosságban?*

(<http://naplo.org/index.php?p=hir&modul=minaplo&hir=5589>)

¹⁷ Csuka János: *Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság húsz éve (1920–1940)*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1996. 70.

hogy soha nem kell konkrét ellenjavaslatokat tennie. Van, akinek az felel meg, ha „szakpolitikusként” vagy kritikai értelmiségiként kiváltság és felhalmozott tőke nélkülinek tűnik – van, akinek az, ha mindenki az érdekérvényesítő hatalmához igazodik. Van, akinek az felel meg, ha biztos, fényévnyi távolságból bírál – van, akinek az, ha soha nem kerül ki a legfelsőbb politikai gépezetből. Ezek a magatartási modellek a hatalmon levőké, a hatalomért küzdőké és a bírálóké... – egy és ugyanazon probléma különböző vetületei. Az előttünk álló évek feladata, hogy más, demokratikusabb szerepminták érvényesüljenek.

A célok válsága vagy az illúziók zsákutcája?

A vajdasági magyarság ugyanazon nehézségekkel került szembe a sorsfordító pillanataiban: háborús impériumváltás, a teljes vagy részleges kitelepítés veszélye, az etnikai arányok erőszakos megbontása betelepítésekkel, (para)állami veszélyeztetettség, az értelmiség és a szakmunkásság tömeges elvándorlása, gazdasági leépülés, az alapvető jogok megcsorbítása. Nem véletlenül érezhették úgy az újabb nemzedékek, hogy szinte a semmiből, rendkívüli erőfeszítéseket téve kell építkezniük, önszerveződéssel alulról vagy a hivatalos lehetőségekhez alkalmazkodva. Mégis, mindegyik nemzedék megadta eredeti vagy kevésbé eredeti válaszát korának kihívásaira. A vajdasági magyarok, akiknek elődei a 18–19. századi idekerülésükkor nem nélkülözték az újrakezds szenvedélyét, az új vidék iránt táplált messianisztikus reményeket, nem is tehetek másként. Trianoni tragédiájukból is lehetőséget formáltak, s éppen a váratlan körülmények között teremtették meg önálló rendszeres és magaskultúrájukat. És, mint a kelet-európai kisebbségek általában, a vajdasági magyarság is azon volt, hogy a beolvadás, a gettósodás, egy másik (már létező vagy létrehozandó) állam iránti vágy és a radikális forradalmiság

alternatívája mellett megteremtse az integratív önkormányzatiság különböző formáit.

Vajon ma mi a helyzet? Milyen jövőképünk, milyen hosszútávú elbeszéléseink vannak? Egészen bizonyos, hogy nem a semmiből kell építkeznünk. Ugyanakkor az elmúlt negyed évszázad alapvető célkitűzései torz formában vagy nem kielégtően valósultak meg, ha megvalósultak egyáltalán. Ezek: magyar autonómia, kettős állampolgárság, EU-integráció. Mi lett belőlük?

Autonómia helyett heteronómia?

A vajdasági magyarság autonómiakoncepciója mindenekelőtt két jelentős örökségre, két – korántsem problémátlan, különböző módon – multikulturális-szövetségi államalakulat hagyományaira támaszkodhatott: az Osztrák–Magyar Monarchiára és Jugoszláviára.

Először, méríteni lehetett a monarchiabeli eszmékből, a gyakran magányos Mocsáry küzdelmeiből vagy a Monarchia nemzetiségi/ausztroszláv törekvéseiből. „Büszke vagyok rá, hogy már 1990 legelején – Mocsáry Lajos gondolatait is felhasználva – papírra került a személyi elvű kisebbségi önkormányzatra vonatkozó elgondolásom, amely később, 1992-ben, már egy kidolgozottabb formában, része lett a vajdasági magyarság első autonómiakoncepciójának”¹⁸ – írta Ágoston András az aktív politizálástól való visszavonulásakor. Korábban például Dettre János számára hivatkozási alapként szolgálhattak a szerbek monarchiabeli követelései és kulturális

¹⁸ Ágoston András bejelentette visszavonulását az aktív politizálástól. (<http://www.magyardat.com/vajdasag-agoston-andras-szomoruan-de-nem-elcsuggedve-latom-hogy-a-karpat-medenceben-elo-magyarok-autonomiakovetelese-imaig-nem-jartak-eredmennyel/>)

jogai, a pravoszláv egyházi autonómiától az önálló oktatási rendszerig és a lokális szintű fenntartott képviselői helyekig. Nem kevésbé fontosak a posztmonarchikus minták, így az első magyar párt, az 1922-ben Zentán létrejött Országos Magyar Párt, amelyben meghatározó szerepet vállalt a Jászi Oszkár (így részben Kossuth és az osztrák szociáldemokrácia¹⁹) föderalista és autonomista gondolatait – óvatosan – folytató polgári radikális, októbrista emigráció (és jelentős részben a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság száműzöttjei). Várady Tibor szerint „a nemzeti tanácsok megalakításának ötlete már 1919-ben felvetődött”.²⁰ Némi hezitálás után maga Jászi is a személyi elvű autonómia délvidéki megvalósulását ösztökölte. Nyilvánvaló az is, hogy amikor Gyöngyösi Dezső 1937-ben, a jugoszláv királyi diktatúra idején „magyar munkaközösségről”²¹ beszélt, nem pusztán a Magyar Párt pótlékára gondolt.

Másodszor, noha kudarcot vallott a magyarság alkotmányjogi emancipációs kísérlete, hogy társnemzetté váljon, meghatározó a szocialista Jugoszlávia, hiszen megannyi módszerrel igyekezett megteremteni a nemzetek és a nemzetiségek közti egyensúlyt.²² A 80-as évek végének politikai fordulata új típusú tendenciózus egyoldalúságot eredményezett Jugoszlávia tekintetében: míg korábban a rendszer kritikátlan tömjénezése

¹⁹ Lásd Csorba Béla: Kossuth és a kisebbségi autonómia eszméje. In uő: *Puskalövés nélkül. Glosszák, naplók, levelek, kisesszék*. Magánkiadás, Temerin, 2009. 128–148.

²⁰ Várady Tibor *akadémikus nyílt levele a nyilvánossághoz*. (<http://www.vmsz.org.rs/hirek/tortenesek/varady-tibor-akademikus-nyilt-levele-nyilvanossaghoz>)

²¹ Gyöngyösi Dezső: *Sorsproblémák*. Kisebbségi Könyvtár, Zombor, 1937. 48.

²² Jugoszláviáról más szempontból Losonc Márk: *Mi lesz veled, posztjugoszláv világ?* (http://dinamo.blog.hu/2015/01/23/mi_lesz_vedel_posztjugoszlav_vilag)

uralkodott, addig az újabb értelmezések kizárólag Jugoszláviának a magyarokra nézve negatív aspektusait hangsúlyozták (és a megváltozott körülmények közepette megvetően emlegették a „politikai jugoszlávizmust” vagy a „jugoszláv orientáltságot”). Vitathatatlan, hogy Jugoszlávia történetéből sohasem szabad kihagyni 1944–45 vérengzéseit, a beolvasást serkentő intézkedéseket és a magyar kulturális önszerveződés gyakori ellehetetlenítését. Ugyanakkor elsikkadt mindaz, ami miatt Jugoszlávia tapasztalata kétértelmű. Ez az államalakulat az etnikai kulcsrendszerével, közigazgatási kétnyelvűségével Vajdaságon belül, „kisebbségek” helyett a „nemzetiségek” jogi terminusával vagy a nemzetiségi szimbólumok használatával olyan környezetet jelentett, amely felszabadító volt az SZHSZ Királyság és a királyi Jugoszlávia represszív gyakorlatai ellenében, s az előnye még inkább látszanak a miloševići rendszerrel összehasonlítva (amely az etnikai arányok megbontása érdekében alakította ki a nagykikindai körzet máig érvényes összetételét, megszüntette az etnikai kvótákat a részarányos foglalkoztatást illetően, kizorította a latin betűs írásmódot a hivatalos nyelvhasználatból stb.). Összegezve: noha a szocialista Jugoszláviában nem merülhetett fel a magyarság kulturális vagy politikai autonómiájának lehetősége, a jugoszláv tapasztalat a nemzetek és nemzetiségek közti egyensúly, a testvériség-egység ideológiájával és gyakorlatával sorsdöntő. Csupán ezek ismeretében magyarázhatjuk meg, hogy a legújabb kori történelemben miért a posztjugoszláv államokban *jöhetett létre* először a magyar kulturális autonómia intézménye: Szlovéniában, majd Szerbiában. Minél inkább lerázzuk előítéleteinket, annál nyilvánvalóbb lesz, hogy nem csupán a Monarchia, hanem Jugoszlávia tapasztalata is lényeges. Kulcsfontosságú, hogy a jugoszláv rendszer kommunista ideológiája – minden ellenkező híreszteléssel ellentétben – nem volt „nemzetetlen” vagy „nemzetellenes”. „Az a nemzet, amely el-

nyom egy másik nemzetet, megfelelkezik önnön láncairól” – írta Marx, s ez a belátás Kelet-Európa esetében is alkalmazható volt a bolsevikok számára. Hiszen egyfelől remélni lehetett, hogy a domináns nemzetek elitjei rohamosan gyengülni fognak az elnyomott nemzetek önállósodásával, másfelől pedig abban is lehetett bízni, hogy az egykoron elnyomott nemzetek néptömegei az elnyomó idegenek helyett immár más irányba fogják fordítani haragjukat. A nacionalizusból így elfogadhatták azt, ami haladónak tetszett belőle. Korántsem véletlen hát, hogy az antikapitalizmus oly gyakran a nemzeti, etnikai, őshonos önazonosságon keresztül fejtette ki hatását, és hogy a baloldal nem csupán legyintett e szökésvonalra, hanem igyekezett kihasználni a benne rejlő kohéziós erőt. A kulturális, korporatív, személyi autonómia renneri-baueri modelljétől, illetve Rosa Luxemburg és mások dogmatikus antinacionalizmusától eltérően Lenin a politikai harcok relatív önállóságát, a nemzeti mozgalmakkal való kritikai szövetséget, a népek önrendelkezési jogát, a nemzeti és nyelvi egyenjogúságot hangsúlyozta és ösztökölte. Mindez Rehák László vagy a jugoszláviai magyarságról nyilatkozó Illyés Gyula számára evidencia volt. A közvélekedéssel ellentétben a Szovjetunió a nacionalizmusok, az erőszakos nemzetteremtés, a *nacionalnoje sztroityelsztvo* lendületes térnyerését jelentette. Így az oroszul beszélő ukránokat vagy az ukránul beszélő moldávokat arra kényszerítették, hogy az etnikai hovatartozásuknak megfelelő nyelvet beszéljék, ahogyan az agresszív „jiddisizációt” vagy a „belorusszifikációt” is minden áron erőltették (Jugoszláviában ugyanez történt, nem véletlen hát, hogy a szerb etnonacionalizmus azt rója fel Jugoszláviának, hogy nemzetet teremtett a macedónokból, a bosnyákokból és a montenegróiakból). Az inter-nacionalizmus csakugyan nemzet-köziséget jelentett.²³

²³ Minderről részletesebben Losoncz Márk: A kisebbségek forradalma. In uő: *Vakító gépezetek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013. 162–175.

Csakis ezek fényében érthető meg, hogy a kárpát-medencei magyar közösségek közül miért a kárpátaljai *követelte* először az autonómiát, amikor 1988 nyarán a Szovjetunió Kommunista Pártja moszkvai irodájának küldött memorandumában a Magyar Autonóm Körzet megalakítását kérte, Beregszász központtal²⁴ – mindössze egy elterjedt, évtizedes gyakorlathoz igazodott. A kommunizmus és a magyar küzdelmek összefonódását illetően az erdélyi MADOSZ, illetve a Magyar Népi Szövetség is fontos példa („egy ideig Erdélyben a »baloldali« magyart, a »jobboldali« románt jelentett»²⁵), ahogyan a vajdasági *Híd* folyóirat mozgalmi korszaka vagy a csehszlovákiai *Sarló* is. A romániai magyarok sem ok nélkül reménykedtek a Komintern beavatkozásában: a Magyar Autonóm Tartomány (átalakítása után: Maros–Magyar Autonóm Tartomány) szintén szovjet nyomásra jött létre. *Summa summarum*, a magyarok páriaszocializmusa kétfajta reményt táplált: hogy a feudálkapitalista világtól megszabadulva jobbra fordul a paraszti és munkástömegeinek sorsa, és hogy a kommunista világrendben megszűnik a kelet-európai kisebbségek nyomorúsága.

Végül, a vajdasági magyar önkormányzatiságnak liberális forrásai is lehetnek: „a nemzeti önkormányzat eme gondolata a legnagyobb magyarországi liberális ellenzéki párt, az SZDSZ kisebbségi szervezeti koncepcióján is nyugszik»²⁶ – írta Csor-

²⁴ Erről lásd Botlik József: *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998)*. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2015. 7.

²⁵ Tamás Gáspár Miklós: Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő. In uő: *Másvilág. Új Mandátum*, Budapest, 1994. 34.

²⁶ Csorba Béla: Álmodik a nyomor. In uő: *Ceruza vagy cenzúra. Publicisztikai írások*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995. 124. Érdekeséggéppen lásd Tamás Gáspár Miklós: *Csorba Béla bátorsága*. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/csorba-bela-batorsaga>) Itt az első képen a történelmi VMDK elnöke, Ágoston András látható az SZDSZ küldöttgyűlésén: http://nol.hu/galeria/szdsz_v

ba Béla az 1991-es VMDK-s *Hírmondó*ban Bódis Gáborral, a *Napló* szerkesztőjével való vitája során. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy korábban az úgynevezett demokratikus ellenzék szamizdatja, a *Beszélő*, meghatározó szerepet játszott a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések dolgában, s így a Kis–Kőszeg–Solt-féle *Társadalmi szerződés* leszögezte, hogy „kisebbségi sorban élő emberek nem lehetnek államuk egyenrangú polgárai, ha nem élveznek kollektív jogokat”²⁷. Köztudomású továbbá, hogy a demokratikus ellenzék tagjai közül többen rendszeresen publikáltak az *Új Symposion*ban és a *Híd*ban (ahogyan például Csorba is a *Beszélő*ben).

Talán mondanunk sem kell: önkormányzatiságunk polgári radikális, kommunista és liberális forrásait kollektív amnézia sújtja.²⁸ És ahogyan megfeledkeztünk sokszínű politikai múltunkról, úgy tűntek el a nem pusztán etnikai jellegű követelések és elköteleződések.

De nem sokkal jobb a helyzet a 90-es évek autonómia-követeléseiivel kapcsolatban sem. Vajon hányan emlékeznek rá, hogy az önkormányzatiságunkat követelő gyűléseket rohamrendőrök és helikopterek kísérték, lincselésveszélynek („Adjátok ki Ágostont!” – üvöltötték a Harcosszervezetek Temerinben), hecckampányoknak, paramilitáris alakulatok fenyegetésének és titkosszolgálati provokatőröknek az árnyékában, miközben a skupštinában a magyarok kitelepítésére is javaslatot tettek, a békemozgalmárokat pedig őrizetbe vették? Ami egykoron rendkívüli kockázattal járt, mára száműzték a feledés homályába. Hozzászoktunk a Magyar Nemzeti Tanács mindennapjainak prózájához.

²⁷ Kis János–Kőszeg Ferenc–Solt Ottilia: *Társadalmi szerződés*. (<http://beszelo.c3.hu/cikkrovatok/836>)

²⁸ A fontos kivételek egyike Dévavári Zoltán könyve, amely a polgári radikálisok szerepére mutat rá. Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. VMMI, Zenta, 2014.

Noha az elmúlt negyed évszázadban a vélt vagy valós centrifugális mozgalmak ellen – diplomáciai vagy erőszakos eszközökkel – harcoló szerb etnonacionalizmus újra és újra szeparatizmussal vádolta²⁹ (és elkerülhetetlenek voltak a kozsovói képzettársítások), a vajdasági magyarság Jugoszlávia szétesésének legválságosabb napjaiban sem az elszakadásért, hanem az ország területi integritását nem sértő önkormányzatiságért küzdött, mindig szelíd eszközökkel. A történelmi

²⁹ Ennek bizonyítékeként szerepeljen itt néhány felvétel, amelyeken a magyarokat szeparatizmussal vádolják. Vuk Drašković 1990-ben: <https://www.youtube.com/watch?v=sbumrH09M8I&t=47m>. Kosta Čavoški nemrégiben: <https://www.youtube.com/watch?v=jYD4aZqrrNA&t=1h42m30s>. Slobodan Milošević 2000 októberében: <https://www.youtube.com/watch?v=9rc7yo7TrRo&t=4m35s>. Vojislav Šešelj 2000-ben Milan Panić kapcsán: https://www.youtube.com/watch?v=_3q9Cf9e4QM&t=13m30s. Mihalj Kertes így reagált 1990-ben, amikor a történelmi VMDK levelet intézett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához az 1944-es vérengzésekkel kapcsolatban: „mindez Szerbia egysége ellen irányul.” Lásd Domonkos László: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 189. Az amerikai viszonyulással kapcsolatban: „Another strategy under consideration by U.S. leaders, heard recently in Yugoslavia, is to turn over the northern Serbian province of Vojvodina to Hungary. Vojvodina has some twenty-six nationalities including several hundred thousand persons of Hungarian descent who, on the whole show no signs of wanting to secede, and who certainly are better treated than the larger Hungarian minorities in Rumania and Slovakia.” Parenti, Michael: *The Rational Destruction of Yugoslavia*. (<http://www.michaelparenti.org/yugoslavia.html>) A magyarországi képzeltéssel kapcsolatban a MIÉP követelésein kívül lásd még Raffay Ernő visszaemlékezését: <https://internetfigyelo.wordpress.com/2013/07/02/visszacsatolhattak-volna-delvideket-a-90-es-evekben-interju-raffay-erno-volt-honvedelmi-allamtitkarral>.

VMDK úgynevezett hárompilléres autonómiakonceptiója a területi, a személyi elvű és a helyi szintű önkormányzatiság követelését jelentette. A szubregionális-területi modell követelése fokozatosan elhalványult vagy elvetették. Lehetőségként még feltűnik 2008-ban a VMSZ-ből, a VMDP-ből és a VMDK-ból álló Magyar Koalíció koncepciójában, sajátos oximoron („magyar többségű multikulturális régió”) alakjában,³⁰ ma azonban csak tényleges politikai befolyás nélküli pártok vagy szervezetek emlegetik.³¹ A kulturális-perszonális önkormányzatiságot megtestesítő Magyar Nemzeti Tanács állami felhatalmazások nélkül már 1999-ben létezett Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács néven. A Magyar Nemzeti Tanács képviselőit elektori gyűlések révén választották meg 2002-ben, immár közjogilag beágyazottan, majd 2010-ben és 2014-ben immár közvetlen módon. Az MNT az állam által ráruházott közhatalmi feladatokat lát el (érdekképviselői, döntéshozatali, javaslattevő és egyetértési hatáskörökkel), mindenekelőtt az oktatás, a nyelvhasználat, a tájékoztatás és a művelődés területén. Nem területi jellegű lévén, azaz mivel nem csupán az észak-bácskai tömbmagyarságot foglalja magába, ez az önkormányzati modell lehet az, amelyik a széttöredezettiségünknek a leginkább megfelel.

„Az elszigetelés, a kisebbségi harcok »kommunitarizációja«, mint a különbségeket figyelembe vevő integráció állami stratégiája (...) lehetővé teszi, hogy az állam a követeléseket elkülöníthesse a magánszférába, mint olyan problémákat, amelyek egyéni jellegűek”³² – írja Guillaume Sibertin-Blanc. Az elmúlt

³⁰ http://www.vajma.info/docs/MK_autonomiakonceptio_2008_03_17.pdf

³¹ Lásd például http://www.peticio.com/peticio_a_vajdasagi_magyar_kozosseg_azonossaganak_megrzeseert

³² Saját fordítás innen Losoncz Márk: A kisebbségek forradalma. In uő: *Vakító gépezetek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013. 157.

évek tapasztalatai azt mutatják, hogy pontosan ez a veszély le-
selkedik az MNT-re is. A nemzeti tanácsokra vonatkozó jogi
szabályozások körüli 2001/02-es illetve 2009-es viták is észre-
vétel nélkül teltek el, az átlagos szerb polgár pedig mit sem tud ar-
ról, hogy Szerbiában mintegy félmillió ember része a nemzeti
tanácsi választási rendszernek. Mi több, „a nemzeti tanácsokat
továbbra sem fogadja és ismeri el komoly partnerként minden
szerbiai hatóság”,³³ a szerbiai kormány és a minisztériumok
gyakran figyelmen kívül hagyják, a Köztársasági Kisebbségügyi
Tanács mintha csak mostanában kezdene el éledezni.³⁴ Sokat el-
mond az is, hogy az MNT költségvetésében kevés olyan elemet
találunk, amely a magyar kultúra más nemzetiségűek számára
való reprezentálását szolgálná. Noha a kritikusok több ízben
felrótták az MNT-nek, hogy minimális mennyiségű szöveg ta-
lálható meg a honlapján szerb vagy más nyelven,³⁵ a mostani
MNT egyenesen megszüntettette a szerb honlapváltozatot.
A nemzeti tanácsok megteremtése körüli viták, a hatáskörök bő-
vítésével kapcsolatosak és a hatáskörök visszanyesésére vonat-
kozóak³⁶ is megmaradtak – bizonyos kivételektől eltekintve – a

³³ Korhecz, Tamás: National Minority Councils in Serbia. In Tove
H. Malloy–Alexander Osipov–Balázs Vizi (ed.): *Managing Diversity
Through Non-Territorial Autonomy*. Oxford University Press, 2015.
90.

³⁴ Bozóki Antal: *A magyar közösség Szerbiában*. VMMI, Zenta, 2013.
274–277. A legutóbbi üléséről lásd [http://www.savetceha.rs/
page_id_11_08072015](http://www.savetceha.rs/page_id_11_08072015).

³⁵ Lásd a *Centar za regionalizam* jelentéseit: [http://www.
centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/monitoring/Monitoring_
transparentnosti_u_radu_nacionalnih_saveta_nacionalnih_
manjina.pdf](http://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/monitoring/Monitoring_transparentnosti_u_radu_nacionalnih_saveta_nacionalnih_manjina.pdf). Illetve: [http://www.centarzaregionalizam.org.rs/
prilozi/Evaluacija-rada-pet-nacionalnih-saveta-u-Srbiji.pdf](http://www.centarzaregionalizam.org.rs/prilozi/Evaluacija-rada-pet-nacionalnih-saveta-u-Srbiji.pdf).

³⁶ Ezekkel kapcsolatban lásd Korhecz Tamás: *Szerbiában a
kisebbségvédelem területén is az „egy lépés előre – egy lépés hátra”*

párhuzamos etnikai mikroverzumok és a szerbiai törvényhozás közti belterjes, a nyilvánosság számára kevésbé átlátható problémáknak. A nemzeti tanácsok körüli viták így nagy mértékben a magyar jogászok informális befolyásának eredményességén múltak.³⁷ A Magyar Nemzeti Tanács ennyiben megmaradt zárt, elszigetelt világnak, amelynek működése kevésbé átlátható például más nemzeti tanácsok tagjai számára is. Az ombudsmani jelentések,³⁸ illetve a Centar za regionalizam ajánlásai is jelentős részben az önggettősítással kapcsolatosak.

Noha az MNT-nek újra és újra a túlpolitizáltságot róják fel, ennek inkább az ellenkezője igaz, amennyiben politikán a közügyek megtárgyalását (is) értjük. Ugyanis (a képviseleti rendszer globális válságával összhangban) a gyűlések a döntések bemutatására szolgálnak, a szavazásból pedig formáság lett. Ennyiben a hangsúly azon van, hogy az alapjában véve osztatlan hatalom procedurális szempontból zökkenőmentesen működjék, s a morzsányi ellenzék alapvető kifogásai is megle-

gyakorlat érvényesül. (<http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/16598/Korhecz-Szerbiaban-a-kisebbssegvedelem-teruleten-is-az-8222egy-lepes-elore-8211-egy-lepes-hatra8221-gyakorlat-ervenyesul.html>) Várady Tibor: *Hol tartunk?* (<http://www.magjarszo.com/hu/2237/hetvege/107110/Hol-tartunk.htm>) Varady, Tibor: *Mišljenje o ustavnopravnim pitanjima koja se postavljaju povodom osporenih odredaba zakona o nacionalnim savetima.* (http://pravnofakultet.rs/images/2014/zapisi-2-2013/Pravni_zapisi_2013-02_07_Varady.pdf) Bozóki Antal: *Gondolatok Várady Tibor írása kapcsán.* (http://www.delhir.info/cimlap/friss-hireink/20345-2014-02-03-11-09-17#_ftn1)

³⁷ Erről Ifj. Korhecz Tamás: Magyar autonómiaépítés a Vajdaságban. In uő: *Otthonteremtőben a szülőföldön.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2009. 54.

³⁸ http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/1436/4%20god_nac_saveta_final_site.pdf

pő százalékban nem tartalmi, hanem eljárásjogi-jogtechnikai jellegűek. Rajtunk is kitört a választott szervek túlhatalmának és a *voter fatigue*-nek a kórsága.

Etnikai buborékvilágunkba zárva nem csupán a parlamenti választásokkal szemben lettünk közömbösebbek (ráadásul a részvételi arányunk kisebb, mint a többségi nemzeté), hanem önkormányzatiságunk szintjén is: a legutóbbi MNT-s választásokon a szavazók száma a kisvárosnyi 76 287-ről a nagyfalunyi 55 673-ra csökkent. Noha szerkezeti-globális tendenciákról van szó, és az MNT szűkös hatáskörei is magyarázatként szolgálhatnak, az átláthatóság hiánya sem hagyható ki a felsorolásból. Így például a kritikusok szerint a pénzek odaítélése gyakran kritériumhiányos, illetve hiányzik a döntések indoklása, a dolgozók értékelése sokszor önkényes, és elmarad a polgárokkal való nyilvános kommunikáció. A nemzeti tanácsi választásokon szavazók jelentős része azzal sincs tisztában, hogy mire szavaz egyáltalán.³⁹

A számonkérhetőség hiánya különösen az MNT-stratégiák tekintetében szembeűnő: tünetértékű, hogy az MNT legradikálisabb bírálói sem vállalkoztak annak átgondolására, hogy mi valósult meg és mi nem. Egyes stratégiák ráadásul ellentmondásosak. Így a Népesedési Akcióterv (amelyet a szabadkai színésztársulat és a Tanyaszínház is parodizált már), miután a bevezetőjében leszögezi, hogy a lélekszámcsökkenés oka nem a szegénység vagy a munkanélküliség, és a „hagyományos értékek” válságát jelöli meg döntő okként, a szöveg későbbi részében mégis arra jut, hogy a fiatalok gyermekvállalási kedve magas.

³⁹ Lásd a CDCS dokumentumát: *Iza oglekala – o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, izborima 2014. i još ponečemu.* (http://cdcs.org.rs/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=13&Itemid=60)

Végül különböző módokon lehet megítélni a lokális intézmények ellenállását az MNT-vel szemben. Nem egyszer megesett, hogy az önkormányzatok, valamint az oktatási és művelődési intézmények úgy érezték, hogy az MNT rájuk kívánja erőszakolni az illetékességét.⁴⁰ Miközben leginkább a szűkös hatáskörökre panaszkodunk, megfélemlünk a fékek és ellensúlyok kérdéséről, és arról, hogy miként kell megtartani a helyi szintű önvédelmi mechanizmusokat. Hiszen az autonómista és a demokratikus törekvések nem szükségszerűen járnak együtt.

Autonómia helyett heteronómia? A Magyar Nemzeti Tanács két tűz között van: egyfelől Magyarországnak kiszolgáltatott pénzügyi szempontból, másfelől a szerbiai törvényhozás önkényének van kitéve. A hatáskörök (alkotmányellenes) megkurtítása tanúbizonyság volt arra, hogy nem adottságokról van szó, hanem „szerzett jogokról”, olyan „kollektív különjogokról”, amelyeket el lehet veszíteni és amelyekért folyamatosan küzdeni kell. Ám a radikálisabb követelések nem csupán a visszametszett jogokkal kapcsolatosak: az állami szervekre nézve kényszerítő erővel bíró döntéshozatali jogra, a törvényhozói hatalomra vagy a megfelelő finanszírozásra vonatkoznak, illetve arra, hogy a nemzeti tanácsok a parlamenti, illetve a tartományi képviseleti rendszer szerves részei legyenek. Noha helyzetünket a horvátországi vagy a koszovói szerbek jogköveteléseivel összehasonlítva nem lehetünk elégedettek, egyértelmű, hogy a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács a magyar autonómiatörekvések tekintetében előőrsnek bizonyult és rendkívül fontos eredményeket mutatott fel (elsősorban az

⁴⁰ Korhecz Tamás Újvidéket, Adát és Szabadkát említi meg példaként. Korhecz, Tamás: *National Minority Councils in Serbia*. 84. Az erőszakos viszonyulással, a hatáskör túllépésével és a perekkel kapcsolatban Bozóki Antal: *Perben az MNT-vel*. (<http://bozokiantal.blogspot.com/2011/12/perben-az-mnt-vel.html>)

oktatás és a művelődés területén). A vajdasági magyar kritikai nyilvánosság feladata, hogy egyszerre legyen önkormányzati rendszerének fékje és ellensúlya, illetve kreatív kiegészítője.

Kettős állampolgárság, nulla honpolgárság?

„Boldog vagyok, hogy végre Bolíviában lehetek!” – mondta Ronald Reagan a braziloknak Rio de Janeiróban. Ennek sanyarú Duna menti változata: „Kedves összegyűlt moravicaiak!” – üdvözölte a magyarországi nagykövet a székelykeveieket.⁴¹ A magyarországi állami funkcionáriusok és a vajdasági magyarok közti viszony sohasem volt felhőtlen. Már az első világháborút követően is kétértelmű volt a helyzet: egyfelől Magyarország-ellenes propagandával is vádolták a Szerbia részévé vált magyarokat, másfelől, ha lehetett, igyekeztek lélegeztetőgépen tartani őket. „A Délvidék visszatérését” az utóbbi időben tisztán ünnepi eseménysorozat gyanánt szokás bemutatni, holott a magyar hatóságok (az „anyások”) nem egyszer gyarmatosító felsőbbrendűséggel viszonyultak az itteni magyarokhoz. Nem véletlenül írhatott Balogh Ányos 1943-ban arról, hogy az itteni magyarság „duzzadó erővel követeli (...) az anyaországi réteg térfoglalásának csökkentését, mintha a külön élő testrész életét akarná tovább élni.”⁴² A délvidéki-ség akkoriban homlokegyenest mást is jelentett a magyarság számára, mint manapság: regionalizmust, a „központtól” való óvatos távolságtartást. Mint a *Kalangyának* a Délvidéki Szépírók Céhéről való tudósításában olvashatjuk: „decentralizációs törekvésekkel (...) meg akarja teremteni a táji irodalmat és a

⁴¹ Csubela Ferenc: *Naplóm*. Logos, Tóthfalu, 1997. 26.

⁴² Balogh Ányos: A délvidéki szellem kialakulásának tényezői. *Délvidéki Szemle*, 1943. 8. sz. 358.

táji képzőművészet”.⁴³ Csuka Zoltán 1944-ben így fogalmazott a *Délvidéki Szemlében*: „épp a nemzetek egyetemének érdekében ügyelniük kell arra, hogy sajátos értékeik is kibontakozhassanak, a délvidéki magyar szellem helyi gyökerei minél inkább a talajba mélyedjenek és megerősödjenek”.⁴⁴ Később, a 90-es évek elvándorlási hullámai idején a magyarországi „hatóságok nemcsak az úgynevezett igazi külföldiekkel szemben voltak ellenségesek, hanem a határon túli magyarokkal is. (...) [A] határon túli magyar addig határon túli magyar, amíg ténylegesen túl van a határon”⁴⁵ – nyilatkozott Kőszeg Ferenc, a Magyar Helsinki Bizottság alapítója, majd elnöke. Azt beszélte, állami berkekben a határon túli magyarokat ma is törzsiessen „hatumáknak” becézik.

Az illetéktelen magyarországi állami beavatkozás sorsdöntőnek bizonyult a 90-es évek közepén a történelmi VMDK válságpillanataiban, s ez a gyakorlat máig sem szűnt meg. Sajátos, tervezett kakofónia szemtanúi lehetünk. Egykoron Erdélyben történt meg, hogy míg Németh Zsolt és Kövér László egyértelműen állást foglalt az egyik párt mellett (Orbán Viktor pedig egy másik mellett), addig Martonyi János úgy nyilatkozott, hogy Magyarország nem avatkozik bele az erdélyi magyar pártok versengésébe. Hasonlóképpen esik meg ma is, hogy míg Potápi Árpád János a nemzetpolitikáért felelős államtitkárként a Vajdasági Magyar Szövetség mellett kardos-

⁴³ B. Szabó György: Jegyzetek a Délvidéki Szépmíves Céh első budapesti tárlatáról. In uő: *Élmény, szerep, hivatás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 93.

⁴⁴ Csuka Zoltán: A délvidéki magyar irodalom és közművelődés. *Délvidéki Szemle*, 1944. 8. sz. 357.

⁴⁵ Mink András–Neményi László: „Ez mind régmúlt, abszolút passzé dolgok”. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Eez-mind-regmult-abszolot-passze-dolgok%E2%80%9D>)

codik, Wetzsel Tamás a nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkárként elmondja, hogy „helytelen lenne, ha a magyar kormány próbálna igazságot tenni a külhoni magyar közösségek képviselői között”.⁴⁶ Így mindig van, aki a turáni átok ellen való harc jegyében szólít fel az egységre, és olyan is, aki a semleges szerepét játssza el. Vajon az ilyen illetéktelen beavatkozások nem sértik az önkormányzatiságunkat? Vajon az autonómiánkért való küzdelemnek nem kellene kétirányúnak lennie? A szlovákiai és a romániai példa világosan mutatja, hogy a magyarországi állami szerepvállalás rosszul is elsülhet. A vajdasági magyar politikai főszodort évekig a magyarországi pártokhoz való pragmatikus viszonyulás jellemezte, az elmúlt időszakban azonban sor került több szerencsétlen és fölösleges ideológéma (a közmunkaprogram, a – melleleg morzsányi – „balliberálisok” elleni *Kulturkampf*, a szerb–magyar kerítés igenlése) importjára is.

Az elmúlt negyed évszázad magyar–magyar tárgyalásain meghatározó szerepet töltött be a 2010-ben megvalósult kettős állampolgárság. Az érte folytatott politikai küzdelmet legkorábban Ágoston András kezdte el (a történelmi VMDK, majd a VMDP elnökeként), igaz, megelőzte őt „Konrád György és Végel László újvidéki író közös javaslata 1993-ban, de akkor még egységesen lehurrogták ezt a liberálisnak mondott ötletet, amely úgymond csak elvándorlásra ösztönözné a határon túliakat. Aztán jóval később, a liberálisból kvázikonzervatívává vált, a jobboldalra átvándorló Fidesz magáévá tette az ötletet.”⁴⁷ Vajon az alanyi jogon járó kettős állampolgárság csak-

⁴⁶ „Együtt erő vagyunk, szerteszt gyöngeség”. (<http://mno.hu/hatarontul/egyutt-ero-vagyunk-szerteszet-gyongeseg-1294860>)

⁴⁷ Szerbhorváth György: *Megosztanak, uralnák. A magyar politikum és a határon túli lelkek*. (<http://egyenlito.eu/szerbhorvath-gyorgy-megosztanak-uralnak-a-magyar-politikum-es-a-hataron-tuli-lelkek/>)

ugyan „a határokon átívelő nemzetegyesítést” eredményezte volna? Valójában nem, sem politikai, sem kulturális tekintetben. A 2014-es magyarországi választások idején leadott 17 521 érvényes vajdasági szavazat mindenről árulkodik, csak arról nem, hogy az itteniek „az egységes politikai nemzet” szerves részének tartanák magukat. Az általunk ismert utolsó adatok szerint a vajdasági magyarok fele *egyáltalán nem* tartja magát Magyarországhoz tartozónak, 17,9% nemigen, 18,4 pedig közepesen.⁴⁸ A magyarországi közbeszéd „véleményformálóiaként” minimálisan létezőnk, s a kulturális jelenlétünket ellehetetlenítő bürokratikus akadályok (így a könyvterjesztéssel kapcsolatos nehézségek) ellen Magyarország hosszú évek óta semmit sem tesz.⁴⁹ Politikailag egyenlőtlenek, kulturálisan inferiorikusak maradtunk. És miközben az „egyesítés” a mindennapi-szimbolikus síkon üres maradt, a kettős állampolgárság vajdasági magyarok ezreinek a kivándorlását könnyíti meg. Egykoron abban lehetett reménykedni, hogy a kétlakíságot fogja ösztönözni, mára azonban Magyarország a legtöbbszámára csupán tranzitállomás. Amikor pedig a nemzetpoli-

⁴⁸ Kérdés, hogy ezeken az arányokon a kettős állampolgárság intézménye milyen mértékben változtatott. A választási adatok szerint nem túlzottan. Gábrity Molnár Irén: A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta, 2008. 316.

⁴⁹ A könyvterjesztés gondjaival kapcsolatban lásd Virág Gáborral, a Forum Könyvkiadó igazgatójával készült interjúkat. Kultúrharc és gettóveszély. *Népszabadság Online*. 2014. január 7. (http://nol.hu/kultura/20140107-kulturharc_es_gettoveszely-1436277). Illetve: Jó úton haladunk. *Litera*. 2015. április 13. (<http://www.litera.hu/hirek/virag-gabor-jo-uton-haladunk>). Továbbá: Kettős stratégiát kell kialakítanunk. *Litera*. 2014. január 9. (<http://www.litera.hu/hirek/virag-gabor-kettos-strategiat-kell-kialakitunk>)

tikáért felelős államtitkár úgy nyilatkozik, hogy „a tömeges elvándorlás már a 90-es években, a háborúk időszakában megkezdődött a Vajdaságban, és az ottani mobilitásnak komoly hagyományai vannak, a jugoszláv időkben is sok magyar ment Nyugatra”,⁵⁰ felvetődhet bennünk a kérdés: vajon nem mondtak le rólunk már réges-régen? Vagy alkalmasak leszünk a negatív nemzetszaporulat ellensúlyozására?

Igazságtalan lenne a magyarországi–vajdasági magyar kapcsolatok leírása, ha az együttműködés legfontosabb hozadékát, a pénzügyi támogatást kihagynánk. Kétségtelen, hogy a vajdasági magyar kultúra mintegy 70–80%-ban magyarországi lélegeztetőgépen él. Megannyi olyan kulturális intézmény, amely negyed évszázaddal ezelőtt kényelmesen megélt a szerbiai vagy tartományi költségvetési forrásokból, ma már a pályázatok és projektek – támogatáspolitikai önkénnytől nem mentes – rendszerének a túsza. Tehát miközben a vajdasági magyar kultúra outputként minimálisan létezik magyarországi szempontból, a magyarországi juttatások nélkül pillanatok alatt összeomlana. Van, aki ezt egyenesen úgy fogalmazta meg, hogy „a segélyektől függés folytán kialakuló kolduslelkület nem egyszerűen szolgálalkúség, mert a koldus meg is gyűlöli azt, akinek könyöradományára szorul.”⁵¹ Vajon csakugyan meggyűlöli, inkább közömbös marad iránta, hálás lesz neki vagy esetleg idomulni akar hozzá?

⁵⁰ A kettős állampolgárság veszélyezteti a fennmaradást. *Nép-szabadság Online*. 2015. március 20. (<http://nol.hu/belfold/tul-a-hataron-1523117>)

⁵¹ Bálint István: *Van-e vajdasági-délvidéki identitás?* (<http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2011/2/balint.pdf>)

Az EU kihunytt csillagai?

A csillagok kellő távolságból még akkor is fényleni látszanak, amikor maguk az égitestek már kihunytak – kellő gyanúval tekintsünk hát a jelenlegi EU csillagaira. Az Európai Unió régóta hangoztatott problémái mellett (a demokratikus deficitől és a legitimációs válságtól a világgazdasági erőtlenségig) a számunkra legfontosabb szerepét sem töltötte be, jelesül, a peremvidéki országoknak a központiakhoz való „felzárkóztatását”. Ellenkezőleg: az egyenlőtlen csere, a termelési erők közti radikális különbségek, a munkajogok leépítése, a megszorító intézkedések, az olcsó (a centrumba távozó vagy a peremvidéken tengődő) munkaerő kizsákmányolása és a képzett munkaerő elszívása (a legtöbbször bizarr módon a Délel és a Kelettel szembeni intézményesített rasszizmussal karöltve), az adósrabszolgaság és társaik tovább súlyosbították a helyzetet.

Amint a Gerusija elméleti-politikai kollektíva tagjaiként fogalmaztunk az eurooptimizmussal kapcsolatban: „[a]z uralkodó ideológia szerint a jobbulás Szerbiának az Európai Unióhoz való csatlakozásával jön el: a piac liberalizációjával, a versenyképesebb munkaerővel, az állami vállalatok privatizálásával és a külföldi befektetések idevonzásával, a »tőkevonzó képességre« való odafigyeléssel (mindez az ún. reformcsomag részét képezi). Azonban ha megvizsgáljuk, hogy ezek a pontok mit jelentenek, láthatjuk, hogy olyan gazdasági és politikai intézkedésekről van szó, amelyek valójában sokkal rosszabbul festenek, mint ahogyan általában bemutatják őket. A piaci liberalizáció a külföldi termékekre vonatkozó vámok csökkentését jelenti és megakadályozza a hazai termékek kibontakozását, amelyeket nem leszünk képesek olcsón kínálni. Annak kísérlete, hogy a hazai munkaerőt versenyképesebbé tegyünk a munkaerő-világpiacon, azt is jelenti, hogy az *olcsó árával* varázsoljuk vonzóvá a külföldi befektetők számára, s elsősorban az éhbére

miatt fog dolgozni, nem a magas képzettségének előnyei okán. Végül, a privatizáció megszünteti a hazai (egykoron társadalmi tulajdonban levő) vállalatokat, amelyek az ország legszélesebb rétegeinek társadalmi szükségleteit elégítették ki – azaz külföldi, profitorientált befektetőkhez juttatják őket. Ahelyett, hogy vég nélkül ismételnénk annak imperatívuszát, hogy Szerbia csatlakozzon az Európai Unióhoz, szembesülnünk kellene azzal, hogy az EU nem garanciája a gazdasági és társadalmi helyzet javulásának, hanem olyan útról van szó, amelyen Szerbia számára már előre leosztották a lapokat. Ugyanis Szerbia már most az EU perifériális országa! (...) Egy ilyen peremvidéki országra, mint Szerbia, ugyanaz a sors vár, mint általában az ilyen országokra: alacsony bérek és magas munkanélküliség, féltermékek és mezőgazdasági termékek kivitele, és annak kényszere, hogy drága árukat vásároljon a centrum országaitól. Ez eredendően asszimmetrikus viszony, függőség.”⁵² És bizonyos bajokat még ki is hagytunk. Például amiről Branko Milanović beszélt: hogy Szerbia EU-csatlakozásával az ország úgy fog kiürülni, mint Detroit.⁵³

Csakugyan: nincsen átmenet („tranzíció”⁵⁴), mert már régen megérkeztünk, mert egy helyben toporgunk, a kései eurókapitalizmus perifériájaként, teljes nyomorúságunkkal. Van Európai Unió, csak nem a számunkra, mondogatjuk karkai melankóliával, holott olyanok vagyunk külső partnerekként,

⁵² Gerusija: *Uvodna reč za Stvar br. 6.* (<http://gerusija.com/uvodna-rec-za-stvar-br-6/>) Az EU-ról részletesebben: *Čija je Evropska unija?* (<http://gerusija.com/cija-je-evropska-unija-2/>)

⁵³ *Kaznena ekspedicija Evropske unije.* (<http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1317973>)

⁵⁴ Erről részletesebben: *Tranzicioni procesi u zemljama bivše Jugoslavije.* (<http://gerusija.com/tranzicioni-procesi-u-zemljama-bivse-jugoslavije/>)

amilyenek belül is leszünk: kiszolgáltatott, megzsarolt peremvidék. Azt hittük, hogy az EU felé tartunk, holott ő maga jött el hozzánk. Az adórendszert a befektetők kényéhez-kedvéhez igazítottuk, lehetővé tettük a földharácsolást, a munkajogok jelentős részét megszüntettük... A „versenyképes előnyök” bevezetése így az önfeladást jelenti, és mivel a szomszédos országok is hasonlóképpen tesznek: versenyezünk, hogy ki rohan gyorsabban a szakadék felé. A sebtében végrehajtott, a társadalomra nézve destruktív gazdasági „reformok” közepette arról is megfeledkeztünk, hogy a lassabb, óvatosabb igazodás az elvárásokhoz védettebbé tehetne bennünket a piaci fluktuációk viharaival szemben. Szlovénia legalább a gazdasági válságig tartotta magát, Horvátországnak viszont egy rövidke reményteljes időszak sem adatott meg. Azt is elhallgatják előlünk, hogy egyetlen felemásan reménykeltő kapaszkodónkat, az „egyenlőtlen fejlődés” kiküszöbölésére szolgáló parányi kölcsönöket az EU 2020-ra jelentősen csökkenteni fogja (és vajon az előcsatlakozási pénzadományokból mennyi segíti a termelés fellendítését?). A „felzárkóztatás” nem egyszerűen sikertelen: az EU a központ és a peremvidék közti különbség fenntartásából, a módszeres polarizálásból él, a helyi lumpenburzsoáziák, a politikai elitek és a felső középosztálybeliek hathatós támogatásával. Mondjuk ki: ezen kereteken belül nem vár ránk túl fényes jövő.

A kisebbségek szempontjából sem derűs távlatok ezek. Noha az „európai családot” többség nélküli, kizárólag kisebbségek által belakott édennek tekintették egykoron, a keserű tapasztalat azt mutatja, hogy a csatlakozás folyamatában levő országokban a kisebbségi jogokat kirakatszerűen bővítik, ám amint egy állam csatlakozik az unióhoz, a kisebbségek helyzete nem javul többé (az elért jogok pedig kevésbé valósulnak meg), vagy egyenesen rosszabbra fordul (mint a horvátországi szerbek példája mutatja). A – nevezzük így – tranzitív

anacionalizmus tehát a csatlakozási tárgyalások során a kisebbségi sorsok jóra fordulásának tettetésére (is) szolgál, és később könnyen a semmibe vész. Az Európai Unió ebben a tekintetben sem jelent biztosítékot, mentőövet. Mondhatni, paradox módon addig jó, míg a csatlakozás kapujában időzünk. Ám nem lenne nehéz hosszú távon még vészjóslobban fogalmazni. Amikor nyilvánvaló lesz, hogy az elmúlt másfél évtized EU-mantrája üres volt, az össznépi illúzióvesztést, az euróizsból való kigyógyulást a most is egyre népszerűbbé váló ruszofil, patrióta, etnomerkantilista erők lovagolhatják meg, társadalmi földrengések közepette, beláthatatlan következményekkel. Ne fessük az ördögöt a falra? Végül is, ezzel is csak megismételnék a centrum, a *Front National & Co.* eszményeit. Semmi különös. Pedig ha a szimulált összefogások helyett a peremvidékek szövetségére kerülne sor, abban nekünk is közvetítő szerepünk lehetne. Hiszen különböző világok között vagyunk, és van progresszív örökségünk, amely a kelet-európai, dunai vagy más összefogásokat tűzte ki célul. Van-e erre bármilyen esély?

Epilógus – töprengés a máról

Perspektivikus tévedéseink, honpolgári-integrációs zavaraink, terméketlen típusaink, elhibázott múltértelmezésünk, alapvető céljaink (magyar autonómia, kettős állampolgárság, EU-csatlakozás) válsága... Vajon csak sötét színekkel tudunk játszani?! Noha alapvető gondjaink nem a sajátjaink, hanem a peremvidéki össznyomorúság részét képezik, vannak talán saját eszközeink is a már említetteken túl, amelyek révén javíthatunk a helyzetünkön. Néhány a sürgető kérdések közül:

Hogy az elvándorlás léptéke rohamosan nő, immár nem halovány sejtés, hanem mindenki számára evidens tény, amely már régóta kezelhetetlen az „itt élned, halnod kell” jelszavával.

Az erkölcsi neheztlés, az embereknek a magyarométer szerint való mérése helyett meg kellene kísérelni azokra is vajdasági magyarokként tekinteni, akik ideiglenesen vagy hosszabb időre elhagyták a szülőföldjüket. A mai kor csak felemásan hasonlít az időről időre hazatérő vendégmunkások (és vagyonuk) korára. Szükség van az elvándorlók és az itthonmaradók közti kapcsolatok intézményesítésére, a kapcsolattartással foglalkozó civil szervezetek (mint a Vajdasági Baráti Egyesület) serkentésére, illetve lehetőség szerint a külföldön tanulókkal és munkavállalókkal való szakmai kapcsolattartásra. A Laskovity J. Ervin, Csillik Blanka és mások által szerkesztett *Press Szó*, amely rövid idő alatt az egyik legjelentősebb vajdasági magyar honlappá nőtte ki magát, kiváló bizonyíték arra, hogy a huzamosabb ideig Vajdaságon kívül élők milyen közösségépítő szereppel bírhatnak (lásd különösen a „Zentaiak a világban, ha ezt olvassátok, várunk haza!” projektet⁵⁵). Fontos helyi (pl. temerini) példák is vannak arra, hogy az elvándoroltakkal való rendszeresített kapcsolattartás gyümölcsöző lehet. Ilyen atmoszférában nagyobb esélye lesz annak, hogy a máshol élők visszanéznek, az itteniek segítségével vagy másként.

A vajdasági magyarságra leselkedő mindenkori politikai veszélyek egyike, hogy az etnikai-sérelmi szempontok mellett elhomályosulnak a gazdasági természetűek. Így noha a két világháború között (például a polgári radikálisok jelenlétének köszönhetően) a politikai elit tagjai tudatában voltak az osztársadalmi nyomorúságnak, csupán a világgazdasági válság idáig elérő hullámai láttán, azaz 1931 után kezdődött meg igazán a gazdasági-szociális önszerveződés, többek között a gazdakörök alapításával. Ám Muhi János még 1938-ban is így fogalmazhatott: „[v]ezetőink elmulasztották a legfontosabba-

⁵⁵ *Zentaiak a világban, ha ezt olvassátok, várunk haza!* (<http://www.press-szo.com/zentaiak-vilagban/>)

kat: a nép gazdasági élete alapjainak lefektetését.”⁵⁶ Ugyanezen meglátást ismétli meg fél évszázaddal később a *Magyar Nemzet*nek 1993-ban a történelmi VMDK-ról is nyilatkozó Mészáros Sándor: „sokkal nagyobb súlyt kellene helyezni napjaink polgárháborús időszakában is a magyarság gazdasági megszerzésére.”⁵⁷ Nem véletlen az sem, hogy a VMSZ fennállásának 10 éves évfordulóján a *Magyar Szó* újságírója azt róhatta fel a pártnak, hogy elmaradtak a magyarországi befektetései⁵⁸, „piros-fehér-zöld tőkeinjekciói”, és egyáltalán: a gazdasági szerepvállalás. Jellegzetes módon a gazdasági kérdésre való hatványozott odafigyelés a mi esetünkben is jókora fáziskéséssel, a gazdasági válság után kezdődött el, mint fél évszázaddal ezelőtt – ám az előzőek ismeretében ez rendkívül fontos fejlemény. Ugyanakkor megnyugtatóan garantálni kellett volna, különösen a támogatáspolitikát ért erőteljes bírálatokat követően, hogy a magyarországi pénzek átlátható, méltányos és elszámoltatható körülmények között, a kis- és középvállalkozások lehetőségeit minél inkább figyelembe véve kerüljenek elosztásra. E tartalmi kérdéseket illetően pedig kellő számú nyilvános vitára kellett volna sort keríteni már a gazdaság- és területfejlesztési dokumentum kidolgozását megelőzően, illetve a szélesebb nyilvánosság számára hozzáférhetőbbé kellett volna tenni a már elkészült dokumentumot. Korántsem szabad eközben megfélekezni a szerbiai forrásokkal kapcsolatos

⁵⁶ Idézik Botlik József–Csorba Béla–Dudás Károly: *Eltévedt mezsgyekövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993*. Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum, Budapest, 1994. 122.

⁵⁷ Lásd Botlik József: *A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998)*. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2015. 16.

⁵⁸ <http://archiv.magyarso.com/arhiva/2004/jun/19/main.php?!=kozelvek.htm>

problémákról, így például arról, hogy a Vajdasági Nagyberuházási Alap pénzeiből az arányokat tekintve ma is kevesebbet kapnak a többségükben magyarlakta községek. A jövőre nézve ugyancsak meghatározó, hogy a pénzek elosztására vonatkozó belvitáinkon túl azon nemzetközi pénzforrásokra is figyelni tudjunk, amelyekről Belgrádban fognak dönteni. Az elkövetkező évek egyik legnagyobb kihívása a mezőgazdaságban dolgozók (akik a magyarság mintegy 20 százalékát teszik ki) tovább súlyosbodó tragédiájának⁵⁹ megakadályozása, különösen azokon a településeken (Magyarcsernye, Debelyacsa stb.), amelyeken a lakosság 80–90 százaléka földművelésből, állattenyésztésből él.

Az előttünk álló évek meghatározó feladata egy olyan társadalomtudományi intézet megteremtése (főállású kutatókkal), amely részben vagy egészében a vajdasági magyarsággal foglalkozna. Összefoghatná, áttekinthetőbbé tehetné és serkenthetné a pillanatnyilag szétszórta zajló kutatásokat, és a kritikai nyilvánosság részeként működhetne. Ez is régóta húzódozó probléma: „elődjét”, a Tartományi Közigazgatási Intézetet (Pokrajinski zavod za javnu upravu) megszüntették, az 1976-ig önállóan létező Hungarológiai Intézetben elmaradtak a társadalomtudományi kutatások, a későbbi kísérletek pedig nem jártak sikerrel. Az elmúlt negyed évszázadban több magyarságtudató műhely létezett, ám egy részük felfüggesztette tevékenységét, mások képtelenek voltak a nyilvánosságban való folyamatos jelenlétre, vagy felmorzsolta őket a pályázati rendszerek esetlegességeitől való függés. Az intézményi alapú kisebbségkutatás számára feltétlenül biztosítani kellene a biz-

⁵⁹ Lásd ehhez Takács Rajmund rendkívül fontos írásait. Takács Rajmund: *Fejetlen tehének, eltűnő életformák*. (<http://www.press-szo.com/tej-tehen/>) Illetve úő: *Annyit dógoznak, de a nőknek nem köllenek*. (<http://www.press-szo.com/nemkollenekanoknek/>)

tonságos és a vajdasági politikai viszonyoktól független pénze-
lést. Ebben a tekintetben is példaként szolgálhat a szlovákiai
Fórum Kisebbségkutató Intézet.

A vajdasági magyar nyilvánosság kódolt problémája a de-
mokratikus deficit a médiák tekintetében, különösen mert
egyetlen napilapra, a *Magyar Szóra* vagyunk kénytelenek ha-
gyatkozni. A *Magyar Szó*hoz való pártpolitikai viszony inga-
mozgást végez: olykor azért nagy az elégedetlenség, mert a
lap nem eléggé szolgálja a vajdasági magyar pártpolitikai ér-
dekeket, olykor pedig azért, mert túlságosan szolgálja őket,
hátat fordítva a tárgyilagos tájékoztatásnak, a közszolgálati
szerepnek. Ennek megfelelően szinte minden média besorol-
ható az „első” vagy a „második” nyilvánosságba, s csak keve-
sen képesek a két beállítódás közti lavírozásra. Régóta cipelt
teherről van szó: így például a történelmi VMDK és a *Magyar
Szó* viszonya sem volt felhőtlen (mi több, a lap szerkesztő-
sége az ellehetetlenült önfenntartás ellenére is elutasította,
hogy a VMDK Tanácsa vegye át az alapító feladatait), 2001
januárjában vajdasági magyar értelmiségiek írtak alá petíci-
ót a pártoktól független tájékoztatásért síkra szállva, később
a *Magyar Szót* a Demokrata Párt és mások iránti szimpátiával
vádolták, majd tiltakozásokra került sor 2011-ben, amikor a
Magyar Nemzeti Tanács Korhecz Tamás elnökletével leváltot-
ta Pressburger Csabát, a lap főszerkesztőjét. Kulcsfontosságú
tehát a mostani adottságokon való felülemelkedés, azaz, hogy
az MNT-s társalapítású médiumok függetlenségére intézmé-
nyi biztosítékok legyenek. Ez a jelenlegi helyzetben a civil
szervezetek általi nagyobb ellenőrzést jelentené. A mostani
körülmények között kiemelkedő szerep jut azoknak, akik a
pártpolitikai alakulásoktól függetlenek tudtak maradni (ilyen-
nek mondható például a Vajdasági Rádió és Televízió). Mivel a
médiaprivatizáció számos helyi médiát fenyeget, nagyon fon-
tos az új alternatív médiaműhelyek megalakítása, illetve a ré-

giek átalakítása. Olyan médiaműhelyekre lenne szükség, amelyek helyet adnának a közösséget érintő szerkesztéspolitikai kérdéseknek, a posztjugoszláv médiatér számára is releváns két- vagy többnyelvű tartalmakat közölnének, többirányú (regionális, szerbiai, kultúraközi stb.) orientációjuk révén pedig fel tudnák venni a versenyt a magyarországi elektronikus sajtótermékekkel is.

Láthattuk, hogy a vajdasági magyarság kevésbé azonosul Szerbiával és Magyarországgal. Azonban kifejeztük azt, amivel igen: a szociológiai felmérések szerint a vajdasági magyarok 67 százaléka elsősorban Vajdaságot tartja a szülőföldjének, másrészt 54,9 százalék Vajdaságot tartja elsősorban a hazájának (a többiek pedig legalább másodsorban Vajdaságot említették).⁶⁰ Történelmi érvekkel könnyen bizonyítható, hogy a közhatalmi Vajdaság számos esetben meghatározó közege volt a kisebbségi jogok bővítésének. Ugyanakkor a mai Vajdaság eszméjét kétszeresen is tartalommal kellene megtölteni. Hiszen egyfelől a harmonikus együttélésre, a multikulturális édenre való hivatkozás megannyi esetben nem több kirakatszerű, semmitmondó frázisnál, másfelől pedig Vajdaság önkormányzatiságát (amelyre egy későbbi írásban visszatérünk) jelentősen megnyirbálták. Vajon ha az itteni magyarság alapvető azonosulási tere Vajdaság, nem kellene a régió kulturális és politikai tartalommal való gazdagításának a prioritások között szerepelnie? Vajon az integrációs-honpolgári válság nem azon térben oldható fel a legkönnyebben, amelyhez a szülőföld és a haza képzete kötődik? Kulturális tekintetben ez a részünkről az etnikai mikroverzumból való kitekintést, az integratív harmadik identitásokon való munkát jelentené, politikai

⁶⁰ Gábrity Molnár Irén: A délvidéki identitástudat nyomában. In Papp Richárd–Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta, 2008. 313–4.

tekintetben pedig Vajdaság autonómiájának a (vissza)követelését. A Szerb Haladó Párt borítékolható győzelme feltehetően ambivalens eredményeket hoz majd: az önkormányzatiságért való küzdelem lekerül a napirendről, ám a tartománynak – kormánya hasonló összetételű lévén, mint a belgrádi kormányé – jelentősebb összegeket juttatnak majd. Ám lemondhatunk-e Vajdaság kulturális és politikai dimenzióiról?

Az elmúlt hetek, hónapok során felkavarodott a vajdasági magyar politikai állóvíz. A nyilvánosság tudomására jutó háttéralkuk, kiszivárogtatott dokumentumok, szervezett troll- és botseregek, nekibuzdult kommentáriátusok, *ad feminam* támadások, névtelenül működtetett honlapok karaktergyilkossági kísérletei, helyi machinációk és a konjunktúralovagok nagyotmondásai, közlemények közleményekre való halmozása, aláíródsi versengések és suttogó propaganda-hadjáratok jelezték a közös dolgainkhoz való viszony (és talán az erőviszonyok) átalakulását.

Ám a fejlemények tekintetében sokan tanácstalanok maradtak. Vajon mindössze régóta tartó klikkharcok alakulnak át politikai pluralizmussá? Vajon a klikkes ellentétek során bizalomvesztettek hatalomátmentési reciklázskísérlete zajlik vagy a közbizalom helyreállítása? Vajon felülről vagy alulról jövő megújulást látunk majd? Vajon a világhálós radikalizmus civil összefogássá szelídül, vagy megmarad minden, politikai múlttal rendelkező szereplő bírálójának? Vajon autentikus újjáéledésnek vagyunk a szemtanúi vagy az éltek politikai és gazdasági tőkéje újratermelési kísérletének? Vajon a megkésett lázadók banális sérelmi politizálása zajlik, vagy a közbeszéd megújulására számíthatunk? A személyes ellentéteken felülemelkedni nem képes, kisstílvű neheztelés ügye mindez,

vagy eltérő politikai eszmék, víziók különbsége is? A lövész-árokharc éveikig való elhúzódására fog sor kerülni, vagy a ki-zárólagosságra való törekvés megszűnésére? Vajon a szakértői frakciók összetűzéséből nyer a közbeszéd, vagy újabb apátia és elfásultság következik az állandó politikai pontszerzés lát-tán? Vajon újra napirendre kerülhetnek a még beteljesület-len ígéretek, vagy egymás üres túllicitálása zajlik? Vajon üres őszinteségi rohamokat és szerecsenmosdatást látunk, vagy az egyszerűség és a buborékokban való politizálás megszűné-sét üdvözölhetjük majd? Vajon az újabb szerveződések képe-sek felszámolni a fennálló lojalitásokat, vagy megmaradnak reménytelen szélmalomharcnak? Vajon nyilvános fékként és ellensúlyként működnek majd, vagy ellenhatalomként? Vajon a magyar érdekérvényesítés további felparcellázódását ered-ményezi mindez, vagy új, erősebb egységek létrejöttét? Vajon az újakezdés szenvedélye érvényesül majd, vagy csupán elit-cserére kerül sor?

Annyi bizonyos, hogy mi az újabb nemzedékekért szorítunk. Közülük is azokért, akik legszívesebben az alapoktól gondolnának újra mindent, elődjeiket méltányosan, de meg-alkuvásmentesen bírálva. Vannak néhányan. Pontosabban: vagyunk néhányan.

Radics Viktória

Éjszakai válasz

Csupán kérdések és kétségek szakadnak ki belőlem, ha az eredetemre és az ebből sarjadt tüskés-bokros identitásproblémáimra gondolok, ámbár ezek nem lomboznak le, mert úgy gondolom, hogy az identitásomat majd a koporsó fogja leszögezni, én nem kapkodom el. Addig is napról napra variálom. Megmozgatom, nehogy megmerevedjen. Nem óhajtom definiálni magam. A kétségességek – melyek nem járnak okvetlenül kétségbeeséssel, hiszen a kérdések örömet is szerezhetnek – bizonyára abból fakadnak, hogy születésemmel és nevelésemmel semmilyen identitásmintát és -szabályt nem kaptam, nem szorították rá, hogy ez vagy az legyek; a „milyen” felé tuszkoltak, de a „ki/mi” nyitott maradt. Nem neveltek magyarnak, nem neveltek vajdaságinak, sem parasztnak, sem polgárnak, elég szabad terem maradt a „ki vagyok” kitöltésére – ami egyszersmind hiány, melyet fájlalhatok, ám ezt a sajjást én irodalmilag, gondolatilag, a művészet és a filozófia segítségével dolgoztam fel – teszem ezt a mai szilveszter éjszakán is. A politikai igyekvés mindössze néhány esztendeig tartott, amikor az *Új Symposion* műhelyében otthon éreztem magam, és ezt az otthonlétet a barátaimmal tisztázni szeretnénk volna. Ami szörnyű kudarcba fulladt. Azóta nem vagyok itthon otthon, amiként sehol sem. De vissza az elejére, mert amit mondtam, az így elnagyolt.

Anyám magyar nyelven való olvasásra nevelt anélkül, hogy ezt a „magyarságtudattal” magyarázta volna. Nem rendelkezünk ezzel a fogalommal. Ilyesféle ösztökélésre nem is volt szükség, mert korán második természetemmé vált az

anyanyelvemen, és nemsokára a szerbül, majd a németül való olvasás, búvárkodás, ami édesanyám részéről helyeslésre talált. Nem kellett prédikálnia. Gyerekkoromban *jugoszlávnak* (jugoszláviainak) lenni magától értetődő volt, de otthon ezt sem fejték meg eszméssel (apám távol tartotta magát a párttól és mindenféle ideológiától), hanem az állampolgári állapotunkból következett. A magyar köznapi és művelt beszéd kérdőjel nélkül volt a nyelvi világunk, úgy a konyhában, mint az iskolában. Ez a fix pont mindvégig megmaradt, ámbár, mivel korán irodalomra adtam a fejem, olyan „pont” volt ez, melybe bele lehetett hatolni, és onnan az univerzalitásra nyílt kilátás. Ez a belülről feszegetett pont bolygónyivá is válhatott akár, kozmikus távlatai képződtek. Elbizonytalanodás járt vele, mivel nem volt isten – nem kaptam vallásos neveltetést –, aki a tenyerén hordozta volna a Földet. Az anyanyelvből megnyíló világnak nem volt szilárdsága, még a körvonalai is töredezték, folyton szertefoszlottak, alakultak; biztonságérzetre nem emlékszem. Legelső olvasási emlékem a mesebeli sárkány, lángszínű ábrával. A nyelvvel együtt a kételyek és a kétségek, a kérdések záporai, hamarosan a kétségbeesések is jöttek; az anyanyelvem sosem volt édes, és nem jelentett semmiféle talapzatot. A nyelvvel megnyíló tér félelmetesen szabad volt, ami tévedésekre és tévelygésekre is alkalmat adott bőséggel. Útvesztőt nyitott meg, nem pedig utat; kalandvagyat és szenvedélyeket támasztott, de sose jutottam vele révbe.

Mivel a nyelv és a világ elsajátítása egyszerre történik, ilyen nyelvi érzékenységgel a talaj sem lett sose lebetonozott, de termő is csak ritkán; következképp a „szülőföld” sem vált markírozott, biztonságot nyújtó, virágos területté, ellenben ködbe, párába, homályba merült, vagy szemet sértőn villant föl, menedék azonban nem lett belőle – nem volt hová megtermem. Mondhatni, a szülőföldem számomra mindig lebegett, vagy síkos volt, és elcsúsztam rajta; gyakran idegenségér-

zésekkel, belső monológok buborékában jártam ezt a földet. Nem nosztalgizáltam, azt a szót, hogy „szülőföld”, magamtól nagyon sokáig nem is vettem a számra. Csak akkortól kezdtem megbarátkozni ezzel a metaforával, amikor beleszerettem a későbbi férjembe, aki magyarországi volt, és megmutattam neki a „bölcshelyemet”.

A szülőföldemet a szerelemben tanultam meg látni, annak a szenvedélynek a sodrásában, amikor az ember okvetlenül meg akarja mutatni a kedvesének, hogy hol született és hol nőtt fel (számára). Ilyenkor lírai aurát nyernek a másik biográfijának tényei, a helyek és a személyek. A szerelmem szemében a vajdasági síkság, a kisváros, ahol születtem, a falu, ahol cseperedtem, a Duna Bezdánánál, a Baracska holtága, a zombori utcák, ahol szerbül beszéltek, nagyon érdekes, izgalmas volt, és én az ő szemében láttam meg, hogy honnan jöttem. Attól kezdve nem szégyelltem az „alacsony származásomat”. Ebben az időben, e tükröződésekben én is vonzónak, a világ egy különleges helyének láttam a szülőföldemet. Ez az érzés később, az ő halála után sem múlt el teljesen. Huszonéves koromban tehát élmény volt ráeszmélni arra – az idegenség sugarai alatt –, hogy én vajdasági vagyok, és mivel a férfi, akit szeretek, a kislányért, sőt az újszülöttért is rajong, aki voltam, azt a földet is meleg figyelemmel veszi szemügyre, ahol fölöttem. Az ő számára új volt ez a táj meg ez a vidék, ezek a balkáni magyarok, bunyevácok és szerbek, a cirill betűs feliratok, az ortodox templomok, és akkortájt én is új szemmel néztem a tájat, a lakóit, a családomat és magamat. Az ő számára a vidéki emberek is rokonszenvesek voltak – a rokonai lettek később –, és ez bennem is legyűrte az ellenszenvet, amit kamaszként a vidékiesség, a tulajdon műveletlen familiám és a kulturálisan érdektelen szülővárosom iránt éreztem. A szerelmi regresszió visszavitt a kisgyerekkoromba, amikor még szerettem a nagyszülők faluját, a falusi embereket, a jószágokat, az öregeket, a

természetet, tehát annak azt a részét, ami Bácskában kijutott nekem: az udvart, a kertet, az árokpartot és a csatornát.

Kamaszkoromban és egészen fiatal felnőttként nem ápoltam jó viszonyt evvel a vidékkel. Az Újvidéki Egyetemen ráadásul kemény kritikus viszonyt alakítottunk ki – tanáraink irányítása mellett – a bácskai szociális, politikai és irodalmi világhoz. Janus Pannoniusról írtam az érettségi dolgozatomat, és a gimnazista évek alatt kialakult dacos berzenkedés a provinciális bácskaiságtól a Magyar Tanszéken és a szerkesztőségben artikulálódott. Elmaradott, posványos, unalmas, kisztíli ez a világ, hajtogattuk különböző regiszterekben. „Begyöpösödött”, ezt a szót szerettük használni. Modernnek akartunk lenni mindenestül. A népies szemléletet kigúnyoltuk, az avantgárd érdekelt bennünket, a groteszk, az abszurd, az egzisztencializmus meg a strukturalizmus, a kritika mindenekfelett.

Gimnazistaként, mint újságíró-tanonc, a terepmunkák során elég jól megismertem Bácskát és Baranyát, falvakba jártunk, ki a földekre, paraszttal és munkásokkal beszélgettünk. Az újságírókban azonban erős volt a gravitáció, nemigen voltak képesek arra, hogy distanciát teremtve reflektáljanak a vidékre, politikai kritika nem is létezett, és én korán észrevettem, hogy nyakig benne vannak a bácskai kátyúban, és a kocsmák sötétségével vigasztalják magukat. Sötétséget isznak. A költészet mindennapi kenyerem volt, megismertem más fiktív világokat és különböző diskurzusokat. Mielőtt azonban végképp átköltöztem volna az imaginációba, ahol száz tónus és ezer szín létezik, volt egy periódus, amikor két lábbal tapostam a politikai aszfaltot.

Az *Új Symposion* nemcsak szabadon teleírható folyóiratoldalat, szerkesztőségi szobát, kollégákat és barátokat adott, hanem úgy gondoltuk, hogy a Vajdaság a mi hazánk, és ebben a társadalomban kellene alakítani az életünket. Ami azt jelenti, hogy politizálnunk kell. A politika, a társadalomkritika ebben

a rövid időszakban az életünk formálásának, a saját sorsunkba való beleszólásnak és belepofázásnak az eszköze volt; gondolkodtunk közös dolgainkról, és írtunk is róluk úgy, ahogy a tollunkon kifért, nem kevés tehetséggel. Változtatni akartunk, a megszokottól elütő stílusoknak követeltünk helyet. Ehhez pedig harcolni kellett. Az írás volt a fegyverünk, a papírrepülőnk. Élt bennünk egy igazságosabb, modernebb, szabadabb – a gondolat- és a sajtószabadságot mindenképp megengedő –, liberális társadalom eszménye. Az aktuális társadalmi, politikai és kulturális állapotok nemcsak egymás közt elpanaszolt, hanem átgondolt, papírra vetett és kinyomtatott kritikájának a követelménye.

Újvidék utcáin, a Vojvode Mišića 1-ben, a Katolikus Portán és a Futaki úton, a Bulevar AVNOJÁ-n (ahol a Végelék laktak) úgy mozogtam a társaimmal, mintha teljes jogú lakója lennék Vajdaság Autonóm Tartománynak. Ez később soha többé, egyetlen városban sem ismétlődött meg, és ma már eltévednék Újvidéken is, mert rég volt, idestova harminc–harmincöt éve, és rövid ideig tartott, amíg Újvidék otthonos volt, azóta elüszkösödött bennem a város térképe. Azon a napon, amikor teljesen véglegessé vált, hogy az *Új Symposion* szerkesztőségének vége, odahagytam Újvidéket. És ezzel azt a hitet is elvesztettem, hogy a közeg, amelyben élek, a saját intellektuális erőimmel, a társaimmal karöltve, szellemileg és a praxisban is, valamelyest alakítható, és az, amit a közügyekről mondanék, mondanánk, ha rendesen leírjuk és közöljük, befogadásra találhat.

Csak huszonhárom éves voltam ekkor. Kassák aktivista művészetszemléletéről írtam a diplomadolgozatomat, amit soha senki sem olvasott el, és mire befejeztem, kiábrándultam a művészeti aktivizmusból meg a konstruktivizmusból, vagyis röpítýára tört bennem az a képzet, hogy szóval és képpel, gondolattal a gyakorlati élet, a közös élet formálható volna.

Visszahúzódtam a magánéletbe, és az elkövetkező évtizedekben csak néha volt erőm és alkalmam arra, hogy beleszóljak az országos ügyekbe. Elsatnyult vele az egészséges akarás is, a közéleti libidó, a részvétel vágya. A saját életemet persze a rendelkezésemre álló eszközökkel, írással, olvasással, az értelmezéseimmel, az értelmemmel bármikor megreformálhatom, amiként tettem és teszem is szüntelen, a változtatás ösztökéje azonban nem lépte át többé az árkot.

Ebben az árokban van eltemetve Sziveri János, a főszerkesztőnk, és a társadalmi-művészeti praxis is ott nyugszik mellette. Ez az árok határolja az én Vajdaságomat. Ami a kudarc földje nekem, egy ifúság beomlásáé, az örökre elvesztett társaké és eszményké. A folyóiratunk az értelem érlelődési fórumát jelentette és azt a tárgyat, amelyben objektíválódhattak a gondolataink s a megérzéseink. A médiumot, ahol nemcsak egymással, hanem más nemzetekkel, a nagyvilággal is eszmecsere-t folytathattunk.

Az „Újvidék bukása” utáni évet Bezdánban töltöttem, egy zord kis faluban, a megözvegyült nagyapám mellett. Kemény volt a tél. Csutkával, fával, szénnel tüzeltünk, a hosszú áramszünetekben petróleumlámpa mellett végigolvastam a fél magyar irodalmat, a világirodalomból is sok mindent, és szerb újságokat, folyóiratokat lapozgattam, a papa a ПОЛИТИКА-val gyűjtött be. Tolnai Ottó, Thomka Beáta és Végel László tanítványaként a jugoszláv szellemi horizonton való tájékozódás szükségletemmé vált. Egyáltalán nem voltak ellenérzéseim a szerbhorvát nyelvvel és kultúrával szemben, ellenkezőleg, inkább onnan voltak várhatók aktuális intellektuális impulzusok, semmint a magyarországi sajtóból, amihez nem volt könnyű hozzájutni. Húsz kilométer sem választott el a magyar határtól, annál több Újvidéktől és Belgrádtól, Budapest pedig az álmok messzeségében (vagy talán inkább közelségében) volt. Ez a határhelyzeti lét – szigorú határőrizettel – ebben az

időben vált a *sehol* pontjából szétágazó koordináta-rendszeremmé. Amikor 1984-ben Bački Bregnél autóstoppal végérvényesen átléptem az országhatárt, a senkiföldjén elücsörögtem a könnyű vadászhatizsákom mellett. Az a lázas, kora nyári élmény mélyen belevésődött a lelkembe. Szabadságot lélegeztem be ott, a határmezsgyén, ahonnan már látszott Magyarország.

Tudatos döntés volt, ám teljes egészében a tudatalattiból fakadt. Az ifjonti energia vitt és a lábam, nem gondoltam át semmit. Budapestre akartam menni. Egy férfi vonzott, a jövődő férjem, és a magyar irodalom, ami akkor már a szakmám volt. Nem számoltam sem a kis pénzecskémet, sem az időt. Ami a szereleméhez fogható erővel taszított, az a holt falu volt, ahol nincs könyvesbolt, nincs még egy jó kocsmá sem, és csak a postáról lehet telefonálni. A Vajdaságban számomra megszűnt az irodalmi élet és a kenyérkereset lehetősége, a műhelyünket, a munkaeszközeinket elvették tőlünk, kitalizáltak és megbélyezettek lettünk. Innen el kellett menni.

A háború és Jugoszlávia bukása már Budapesten ért. Szivéri János már ennek előtte meghalt Budapesten, vele megszűnt a kapcsolatam a hazával, mely idegenbe lökött bennünket. Ámde nem voltam annyira élelmes, hogy Magyarországon új hazát keressek; addigra már szépen átköltöztem az imaginációba, ahol azóta is lakom, hol boldogan, hol boldogtalanul. Kész csoda, hogy a létfenntartásom annyira-amennyire sikerült (még eddig), mégpedig kizárólag a szakmámba vágó munkákkal. Az országot azonban nem ismertem meg – sem turista nem voltam, sem bennfentes, nem tartozom sehova.

Menekülés, menekültek, áttelepülés, áttelepülési gondok – a Vajdaság sokáig ennek a fesztségnek az egyik pólusa volt; a hely, ahonnan el. A másik pólus Budapest, ahol meg kellene élni. A Vajdaság az üldöztetés, a háború és a háborúskodás, Magyarország a majdnem megoldhatatlan gondok taszító tere; romok és kenyérharc. Ha nincs Tolnai Ottó, Végel László

és a barátaim, tán kényszerűen el is felejttem Bácskát, ha nincs a budapesti szerelmem, világgá megyek. Borús, nehéz felhővé vált az emlékezetemben úgy Zombor, mint Újvidék; nem túl kellemes gyerekkor, vakmerő ifjúság, elbukások. Fejlődés helyett fojtások és elfojtások; unalmas táj, pangó életek. Hiába voltam kiváló tanuló az egyetemen, hiába fogott jól a tollam, sehova se kellettem, semmi és senki se hívott vissza. Sokáig csúnyának láttam Bácskát, mígnem, mint említettem, rányílt a szemem a szerelemben, és ahogy az hanyatlott, úgy esett össze a férjem ecsetjével festett tájkép is. Ez a folyamat nem volt egyenes, évtizedeken át zajlott, a félelem, a régi szorongások, az undor a kispolgáriságtól meg az odahajló, haza hajtó szeretet vetekedtek egymással.

A fordulatot a lányom hozta meg. Ő Budapesten született, és ott is járt iskolába, azonban gyakran vendégeskedett a nagyszüleinél Zomborban, Bezdánban, a Baracskán, aztán ifjúsági táborokba járt Pacsérra, Moravicára – és az én pesti kislányom beleszeretett Bácskába, Bácska másságába, a balkáni beütésű magyar kultúrába, a természetes partok közt folyó Dunába és Tiszába, a vajdasági magyarokba, a nyers természetbe és a természetességbe, amit a nagyvárosban nélkülözött, a kevésbé elidegenedett emberi viszonyokba, a szabad szájú, plebejus beszédbe és az itteni tájszólásba, a „bográcsolásba” meg a vajmagy gyerekekbe – aminek egyenes következménye lett, hogy nagylányként kupuszini párt választott magának, és most Zentán élnek, a Tópart utcában, a Tiszától kőhajításnyira.

Ezúttal a lányom szemével, és az ő szemében láttam meg Bácskát, és az anya–lánya szeretet átsugárzott az ő új otthonára meg az én régi tájaimra is. Újra megismertem és látni kezdtem megint ezt a lapos, gyakran kihaltnak, pusztulónak tűnő, szegényes, étkekben azonban gazdag vidéket, abban a csillámlásban, amit a lányom lénye jelent nekem. Ha ő ehhez ragaszkodik, akkor a rónaságot és a semmit is képes vagyok

az ő lelkületének a fényében látni. Azon mégis megütközöm, amikor ő, aki az Angyalföldön született, Kőbányán nőtt fel és a Ferencvárosban járt középiskolába, majd Pécssett és Szegeden tanult tovább, kijelenti, hogy vajdasági. Zombori! Ő nem budapesti. Ez a választott identitása, bele sem szólhatok.

Az én identitásom viszont marad kérdésesnek és kétségesnek. Nem vagyok otthon Budapesten – hiszen sohasem volt állásom, munkahelyem, semmiféle státuszom ebben a városban –, még annyira sem vagyok otthon Zomborban, ahova rossz emlékek fűznek, Újvidék pedig örökre kitaszított. Nem él bennem ragaszkodás a szülővárosomhoz, a falu, ahol cseperedtem és ahol szerettem lenni, fantáziahelyszínné változott, a szülőföldemre pedig bizonyos távolságból tekintek. Ez a távolság vertikális. Az alföldet nem látom már csúnyának, sőt élvezem a terek tágasságát, de mítoszokat nem táplálok róla, rezignáltan szemlélem, és fáj látni a szennyes, lepusztult környezetet. A vidékiességet nem ítélem már el, bár gyakran elriaszt, és a pokróc stílus sérti az ízlésemet. Azonban mindegy, hogy hol írok-olvasok több nyelven, Zentán vendégeskedve vagy Budapesten, a tizedik kerületi lakásomban.

Egy kurtúra szabott időszakban megpróbáltam visszatérni a vajdasági irodalmi életbe és a közéletbe, ha már itt vagyok, azonban ismételten visszautasításokba ütköztem. Mégsem mondhatom, hogy a kutyának sem kellek, mert a két kutyámmal szoktam sétálni a Tisza-parton, amikor itt időzöm. Olyan vendégségben, ahonnan nincs hazatérés, ha a hazát úgy értelmezzük, mint a magától értetődések honát, ahol dolgozhat is, beszélgethet is, aktív is lehet és kényelembe is helyezheti magát az ember, és ahol nem térkép a táj. Az emberek közül, akik által intenzívebben kapcsolódtam ide, többen, barátok és barátnők, meghaltak. Az irodalmi élet, ami Magyarországhoz fűzött, infrastrukturálisan elsatnyult, meleg fogadtatásban nem részesülök, a magyar költészet pedig itt van a fejemben.

Vajdasági vagyok-e hát? Minden gyerek- és ifjúkori beidegződésem ide köt, és a horizontális vonal határozza meg a legszemélyesebb tájképet, azt, amely fölé gömbszerűen borul a hatalmas égbolt. Korai sérelmeim – azok a korai bánatok – vajdaságiak. A be nem fogadottságom – kirekesztettséget is mondhatok – vajdasági származású. A politikum részéről a kíméletlen durvaság, amivel szemben csak spirituálisan védekezhetem, itt mutatta meg a foga fehérjét. Ha azt mondom, hogy Duna vagy Tisza, akkor a folyóknak a vajdasági szakaszára gondolok. A kudarc bora itt terem, ebből a szőlőből sajtolják. Nem mindig rossz bor az. A korai bánatok – *rani jadi* – épp úgy hozzákapcsolnak egy tájhoz, földhöz, mint az örömök és a csalogató emlékek, hacsak nem még erősebben.

Magyarország már nem álom, mint hajdanán, hanem kíméletlen realitás, mellyel nem veszem fel a harcot. Ellenállok, de jószérivel csak magammal küszködöm, gondolatban, mert legbelül nem adtam fel a törekvést, hogy értelmesebben éljek. Hítetlen lettem a praxis világában, és hívó amott. A kételyekkel és a bűnökkel szakadatlanul szembesülő hívők közül való, akik fölkészülnek a várható zuhanásra, és csak az őrangyalukra számítanak.

Sokkal jobban kedvelem a nyers földet itt, ahol még van föld, szikkadt, sáros, nyálkás, poros, mint Pesten a betont s a parkok letaposott gypét. Levegőt is mélyebbet lehet venni a Tisza-parti magányban. Pedig hajdanán sokat cigarettáztunk a bohém társasággal, és poshadtnak, fülledtnek éreztük a légmört. Egy kis huzatot szerettünk volna csinálni.

Mi szél hozott? – tette fel Sziveri Jancsi a költői kérdést. Mi szél vitt el? – kérdezek vissza. Az eltakarítás, visszatekintve, nagyon gyorsan történt – olyan volt, mint a forgószél –, és a történetet nem lehet a politikai csata keretei közé szorítani. Sokkal mélyebb értelemben szól a Vajdaságról, a jugoszláviai/vajdasági magyar intellektuális lét hányattatottságáról és poli-

tikai mérgezettségéről, a földbe döngölt emberek életéről, az értelmiségiek kivagyiságáról és kevélységéről, a szűk látókörű szellemi életnek a magyarországinál is provinciálisabb és sportszerűtlenebb meccseiről, az elvadult meg az alattomos, sunyi ellenségeskedésekről, a politikai uszításokról.

Ha azt mondom, hogy „az én generációm”, akkor az itteni-ekre gondolok, holtakra és élőkre. Talán többes számban is leírhatom, hogy költészettel kezdődtünk. És oda sodor el a szél. „Ott vagy otthon, ahol a halottaid is ellaknak”, jegyeztem fel nemrégiben. Ez a fajta szálláscsinálás még nem fejeződött be.

Melyek tehát azok a kételyek és kétségek, amelyekkel ezt az év végi éjszakai tűnődést kezdtem? Érzelmileg egyértelműen ambivalenciákról van szó, a vonzás és taszítás elmetszhetetlen fonadékáról, amellyel a halál majd azt csinál, amit akar. Gondolatilag pedig az inkább negatív, mint pozitív előjelű ide tartozás metsző érzéséről és örömtelen tudatáról, az idehaza való otthonra találás kudarcairól és annak belátásáról, hogy az eredet vagy a származás pecsétje százféleképpen értelmezhető ugyan, de eltüntethetetlen. A csontjaidra nyomtatták. No és hűség is létezik, bár József Attila szerint „eloldalog”. A költőt önkéntelenül követve arról az állapotról is szó esett, amikor az ember otthont már nem remél, ámbár örülni tud annak, ha mások, akik közel állnak hozzá, otthonra találnak, és ez a közelség – a költő ebben már nem hitt, s ilyet nem kapott – megmelengetheti a szívet.

Szilveszter lévén szóba hozom a Szilveszter keresztnévű vejemet is, aki mindenestül bácskai, fiatal és vállalkozó szellemű, a gazdaságban érdekelt. Koszorúzni hívták, de nem ment el, mesélte nemrég. Elbeszélgettünk erről, és oda jutottunk, hogy egyáltalán nem kellene koszorúzni – se síremlékeket, se emlékműveket, se kopjafákat, se hantokat, se kőtáblákat, se fakeesztet, hiszen a traumák és a sebek úgysem feledhetők, az emlékezést sürgetni, a feledést késleltetni pedig fölösleges móka.

A fiataloknak, mondom, olyan tér kell, amely lehetővé teszi a kezdést és az újakezdést, tehát szabad kezét ad nekik, nem pedig olyasféle lasszó, mint a kutya visszatartására szolgáló fojtópóráz. Az a történelemszemlélet, mely a Vajdaságban újabb divatba jött és zsong a „nemzeti érzésektől”, mondtam, a *ressentiment*-t, a neheztelést táplálja, visszahúzó és szájba rág, régi sértődéseket totojgat és újakat tüzel föl, és azt ünnepli a koszorúival, amit egyáltalán nem kellene ünnepelni. Hagyni kell elmúlni. A trauma, legyen történelmi és/vagy személyes, úgyis mindig lesben áll, nem szükséges csontot dobálni neki. Szilveszteren azt is láttam, hogy életerős fiatalember, bizonyára szeretne konkrét, értelmes szóval és tettel részt venni egy értelmességre törekvő, párbeszédre képes, jövőorientált, új lehetőségeket megnyitó közéletben, ahol lehet adni, és lehet kapni. És azt is észrevettem, hogy erre itt 2015-ben vajmi kevés az esély.

Hamarosan 2016-ot üt az óra, és elhatároztam, hogy ezt az írást, mely előre-hátra, le és föl messzeségekbe visz, éjféltkor abba hagyom. Vajdaságinak lenni – maradjon hamleti a kérdés. „Az a kérdés, hogy mi a válasz”, írta Marno János költő barátom Budapesten, és ez a kiazmus most árkon-bokron át idecseng. Ha vannak paradoxonok és rejtelmek, amelyek zengenek, az sokkal jobb, mint ha nincsenek, és olyan sivatagban érzi magát az ember, melynek misztikája odalett. Nem tény, hanem kérdés a kérdés, hogy milyen a külső és belső tér, melyben élni adatott, vagy sem. Az utolsó tíz perc pedig a megfontolások csendjéé, amit új esztendő követ.

Zenta, 2015. december 31.

Szerbhorváth György

A Vajdaság – egy mítosz vége

Hogyan látják a Vajdaságot, a vajdaságit a központból? Azaz a centrumból a perifériát? A belgrádi hetilap, a *Vreme* mellékletben térképezte fel a Vajdaság kultúráját. Az első rész, melynek címe *A síkság muzsikája*, címdalán a tipikus fénykép, ahogyan a vajdaságit el kell képzelni: fekete kalapos, fekete öltönyös férfi. Úgy hatvan körüli, kövérkés. Hátán cipeli a nagybögőt. Mintha szomorú lenne, mert fejét kissé lehajtja. Jobbján a felszántott föld, balján az út mellett gyümölcsfa. Háttal látjuk, gyalogol, pontosabban bandukol – mintha kifelé menne az életről.

És jöhetnek a hívószavak, először is egy szám: 26. A Vajdaságban 26 nemzet és nemzetiség él együtt, egymás mellett, békésen, egymásra hatva, egymást megtermékenyítve. Így tanultuk és tanítják ma is. Ha jól emlékszem, a 80-as években, amikor még általános iskolás voltam, 23 volt ez a bűvös szám. Hogy hogyan és kikkel gyarapodott 26-ra, nem tudom. És az is biztos, hogy e szám sosem lehet pontos. Az utóbbi években szülőfalumban, épp a mi utcánkban is, a magukat egyiptomiaknak valló koszovói romák jelentek meg, és ők is egy kompakt etnikai közösség, már muzulmán imaházat, kisebb minaretet is építettek udvarukban, iszlám hitoktatás zajlik az iskolában, a gyerekek halál uzsonnát kapnak. Eközben a 26 (23) régi nagy etnikai közösség közül néhány már csak mutatóban van meg, szó szerint mutatóban. Azaz lehet őket mutogatni: népviseletüket, gasztronómiájukat, egy-két hagyományukat. Miközben már otthon is szerbül beszélnek.

Francesco Grisellini 1774–76-os utazásai során nem 24 nációt jegyzett fel (mint Claudio Magris írja, aki a tévében hallot-

ta ezt az adatot a 80-as évek első felében, mikor a Duna menti utazásai során a Vajdaságban járt), hanem tíz nációt sorol fel: oláhok (románok), rácok (szerbek), görögök, bolgárok, magyarok, német telepesek, franciák, spanyolok, olaszok, zsidók. Magris hozzáteszi, hogy Becskereken (Zrenjanin) már nem is emlékeznek arra, hogy spanyol város lett volna. A 19. század vége felé Pancsován pedig még voltak székelyek. Hogy a Vajdaságban éltek volna spanyolok, olaszok, franciák, nos, hát arról mi nem hogy nem tanultunk, nem hogy elfelejtettük, nem emlékezünk, de nem is hallottunk róluk. Egy-két odavetődött utazó, szerető, idehozott férj vagy feleség, letelepedett szakember vagy rejtélyes különc, bohém, világpolgár, bűnöző nem számít. Székelyek persze voltak és vannak is. Egy újabb hullámban a második világháború alatt a magyar hatóságok telepítették ide őket – a vajdasági magyarok is csángóknak nevezték őket, azaz pejoratívan lecsángózták őket (ami majdnem lerománózás), mondhatni, még magyarszámba sem vették őket. Szinte nincstelenül érkeztek, betelepítették őket a magyarországi KZ-kbe kitelepített szerbek helyébe (akiket az első világháború idején hoztak ide, például két magyar falu közé építettek egy újat). A szerbeknek természetesen mindenüket hátra kellett hagyniuk. 1944-ben aztán a székelyek menekültek a magyar honvédség „ösztönzésére” (tudni való volt, mi várhat rájuk), és ők is hátrahagyták azt, amit időközben megszerettek. Amíg nem érkeztek vissza a megmaradt kitelepített szerbek, addig azt a keveset is széthordták. Majd össznépi „mulatságként” vitte mindenki, amit ért – a németektől. Aztán érkeztek az oroszok, a partizánok, ők is zabráltak, s végül felállt a kommunista hatóság – és mindenkitől elvettek mindent.

A vajdasági hívószavak: síkság, csárdás, szállás, tanya. Templombúcsú (kirbaj) és ringlispil. Malom, kocsmá, csárda. Pipacs, szalabála, tiszavirág, jegenye. Harmonika, tambura. Bor-sör-pálinka. Duna, Tisza, Fruška Gora, Delibláti homok-

puszta. Pannon-tenger és tengerész. Bácsi vár, aracsi puszta-templom, szerémségi manasztirok. Verseci bor, apatini sör, házi pálinka. Szárma (töltött káposzta), fasírt, ćufte, bezdáni halászlé, kalácsok és lepények. Vajdasági paprikás (!). Karlócai borpince, cselarevói és becskerekai sörgyár, pálinkafőzde. Szeszhamisítás. Szabadkai szecessziós városháza, Palicsi-tó, bicikli és Lifka mozi. Ferenc József-csatorna. Dunai hidak, a báni palota, a péterváradai vár – a Duna Gibraltárja (jaj). Rocky Balboa szobra Žitištén. Lerombolt vagy elhagyatott zsinagógák. Eladó házak. A međai (párdányi) Johnny Weismüller (Tarzan) szobra szülőfalujában. A titeli Duško Popov, James Bond mintaadója. A mokrini libaviadal és tojástörő verseny. Aratóbál és kolbászfesztivál. A magyarkanizsai Szeles Mónika. Az újvidéki Đorđe Balašević. Gazdag kulturális-művelődési műsor (bogat kulturno-umetnički program). Békés együttélés. Európa éléskamrája. Tolerancia. Vegyes házasságok. Multikulturális, többnyelvű, multikonfeszionális. Hidakat építeni, sztereotípiákat lebontani. Menekültek, üldözés, népirtás, vérbosszú, magyarverés és szerbverés.

Hogy van-e vajdasági szolidaritás? Megörülnénk-e egymásnak egy versecivel, pancsovaival, zimonyival, rumaival, Sremska Mitrovica-ival, ha valahol a messzi külföldön találkoznánk? (Zimony már Belgrádé, nem is Vajdaságé, Pancsova is csak szinte névleg.) Egy vajdasági ruszinnal, szlovákkal, bunyeváccal, félig német, félig zsidóval, románnal, szerbvel, cigánnyal? Földinek neveznénk egymást, mert hát vajdaságiak vagyunk? Aligha. Kölcsönadnánk egymásnak? Aligha. Legfeljebb mint bárki másnak. Lehet, hogy segítenénk egymásnak – közben szerbül beszélünk a nem szerbvel is, az állam nyelvéen, ez a *lingua franca*, mert egymás nyelvét úgysem értenék. S minél délebbre mégy a Vajdaságban, annál ritkábban hallasz nem szerb szót. A Vajdaság ugyan nekem hogyan jelentheti Dél-Bánátot, ha – állítólag – csak kisgyerekkoromban jártam

ott egyszer, és leginkább csak, miközben aludtam, átutaztam rajta? Nyugat-Bácskát sem ismerem, Szerémséget sem. Szinte több holland városban jártam, mint vajdaságiban, Hollandiát bejártam, mert bejárható vonattal, egy óra alatt ott vagy bárhol. A Vajdaságban, mely negyedakkora sincs, mint Hollandia, ha nincs autód, sosem érsz oda egyik sarkából a másikba egy nap alatt. Száz kilométert itt megtenni vonattal egzotikus kaland, a buszállomás sosincs a vasútállomás mellett, de ez mindegy, mivel a legtöbb járat megszűnt.

A „vajdasági” jelző jó hívószó, címke, brand. Most jelent meg a színtéren a Vajdasági Kulturális Központ Egyesület nevű valami, melyről semmit sem tudni, honlapjuk nincs, de elnöke elmondta, céljuk a Vajdaságban élők kultúrájának fenntartása és továbbfejlesztése (stb.). Bejelenti, hogy megszervezik a Kanizsa Fesztet, melyen „ismert magyarországi és szerbiai előadók, DJ-k fogják szórakoztatni a közönséget”. Vagyis a máz, a forma vajdasági, de a tartalomnak már semmi köze hozzá, hisz nem vajdasági zenészek lépnek fel. Sőt, már nem is kultúráról van szó, hanem szórakoztatásról. Ez önmagában nem probléma, szórakozni nem bűn – de a vajdasági jelző ráaggatásával mintegy kulturálisan akarják legitimálni. Hogy nem is szórakoznak, hanem művelődnek.

A vajdasági mint identitás akkor létezik, ha nem vagy a Vajdaságban. A Vajdaságban azt mondani, hogy én itt és most elsősorban vajdasági vagyok, így határozom meg magam, annak nem sok értelme van. Még annyi sem, ha Magyarországon azt mondod, magyar vagyok, Szerbiában, hogy szerb, Franciaországban, hogy francia. Hiszen mi is tartozna bele a vajdaságiba? A nyelv nem. Regionális meghatározásként is túl általános, még Szerbián, de a volt Jugoszlávián belül is. Magyarországon sokan azt sem tudják, mi az a Vajdaság. Maradnak a városok (Újvidék, Szabadka, avagy pont a kettő közt, félúton Kishegyes, a szülőfalu). Maradnak a földrajzi

régiók – Bácska, Bánát, esetemben Bácska, amit könnyű leírni – a Duna és a Tisza között, „lenn”, délen. Ha pedig külföldön azt mondd, vajdasági vagy (és nem szerbiait mondasz), abban óhatatlanul kiérződik egy kis felsőbbrendűség, egy kis elzárkózás a Balkántól.

A közvélekedés szerint a szlávok a kollektív sportokban jók. A Vajdaságban a falusi, kisvárosi kisebbségek pedig az individualista sportokban. Az asztaliteniszben, a tekézésben, anno a birkózásban is, Európa- és világbajnokokat adva. Híresek az uzdini román pingpongos fiúk, a csókai és zentai magyar pingpongos lányok. Azok voltak a magyarkanizsai birkózók. Az óbecsei kuglizók.

Itt semmi sem az igazi, eredeti, valódi. Nem lehet az, hisz ide mindenki érkezett, hozta magát, és hozott valamit. A különbség csak annyi, hogy ki mikor érkezett – az a kétszázötven-háromszáz év igazán nem nagy lépték az időben. És mindenki hozta magával azt, amije volt, pontosabban semmije sem volt, így emlékeket, ötleteket hozott. Vagy lopott. Innentől kezdve a Vajdaságban szinte minden hamis, és mivel hamisítvány, hát giccses. Mi itt az eredeti a zenében, az építészetben, a néphagyományokban? Voltaképp semmi az égvilágon. Mindig az a mese, hogy az itt élők egymásra hatottak, megtermékenyítették egymást, így jött létre az új, az eredeti vajdasági. Ez már majdnem igaz, és mivel igaz, hát szép. De a giccs is lehet szép – valakinek. A hamis is lehet jó – hisz ma már mindent hamisítanak (lásd a kínaiak). A Vajdaság az operettek világába illő: a régi Magyarország életében, az Osztrák–Magyar Monarchia idejében (amikor először volt Vajdaság, legalábbis papíron, de inkább nem volt, megszüntették, még mielőtt lett volna tartalma is), írják, a kánaáni bőség megtestestítője volt, az operettszerű élet nagy színpada, a dzsentrí bohózatok talaja. Ahol mulattak, vigadtak, de a csillogás mögött nem volt semmi – csak az éhes napszámosok, kubikosok a poros vagy sáros

földeken, a mocsarak lecsapolásánál. Még az 1970-es években is lapáttal, talicskával, két kézzel ásták a vízelvezetőket, szalonnán, száraz kenyéren éltek a munkások. A különbség csak annyi, hogy száz, kétszáz évvel ezelőtt az urak cigányzenére mulattak, és vedelték a bort, miután a tanyáról beértek a lovas kocsin a mezővárosba, míg a 70-es években a párttitkárok már fekete Mercedesen rohantak az értekezletre. Ahol, az akkor Újvidéken élő Gion Nándor író beszámolója szerint, bár ez az Írók Egyesületére érvényes, már konyakot ittak.

A Bánát ugyan a Vajdaság része, de előbb igazándiból a Bánság volt egy földrajzi egység. Melynek egyik, ha nem a legnagyobb írója Herta Müller. És habár főleg a romániai, a bánsági németek hányattatásairól írt, az ő sorai szorítják el torkunkat, nem a vajdasági íróké. Herta Müller kapcsán eszünkbe jut, hogy Claudio Magris jegyezte fel a 80-as évek első felében dunai utazásai során, amikor a Bánát déli részén járt, hogy: „[ú]gy tűnik, a fehértemplomi német irodalom főleg női hitbizomány volt, és a jó társaság hölgyei és kisasszonyai művelték. Nagl – Zeidler – Castle szerzők terjedelmes osztrák irodalomtörtetében a Bánátról szóló jegyzetben az áll, hogy a »tisztek leányai között is vannak költői tehetséggel megáldott teremtések.«” De ebből nem következik semmi. Az sem, hogy egy másik német író, a szintén német Esther Kinsky *Banatsko* című regénye (a német eredetinek is a régió szerb neve a címe) miért zavarba ejtően furcsa – olyannyira, hogy a szerző a magyarországi Battonyán kezdi, aztán a Tisza másik partján, Bácskában kalandozik (!), és még a magyar fordításban is szerbül szerepelnek a túlnyomórészt magyar települések nevei (Kanjiža – Magyarkanizsa). A regényből kiderül, a német író, akadnak gyökerei arrafelé, de inkább Bácskában, mégis Bánátot vizsgálja, de az olykor szó szerinti nagy bűdös semmin túl nem talál sokat: kietlenség, lepukkant figurák, por (már megint), forró nappalok a Dél-Alföldön. Ahogyan

az egyik recenzens megjegyezte: „a regény a sík vidéki szorongás kisenciklopédiája”. Hát ismét megérkeztünk: egzotikus vidék ez, épp amiatt, mert annyira nincs itt semmi sem. De vitatkoznunk kell a szerzővel és a recenzenssel is: aki nem lát ott semmit, miért ír róla? Nekem szerencsém volt, belülről láthattam Észak-Bánátot hosszabb-rövidebb időn keresztül, már gyerekkoromban is, aztán katonaként, határőrként és később íróként. S volt mit látnom, volt kikkel beszélnem, egy mára szinte színtiszta szerb faluban is, ahol anno németek, zsidók és magyarok éltek. Mára száz-kétszáz magyar maradt az ötezer lakosú Mokrinban. De egy hónap alatt ott magyar szót nem hallottam, sem az utcán, sem a kocsmákban, a trafikos egy magyarországi keresztretvényűságot árult csupán a sok szerb lap mellett. Misére nem mentem el, pedig kiírták, mikor jön hetente a pap. Egyszer kimentem a katolikus temetőbe, fákkal, bokrokkal, gazzal benőtt német és magyar sírok közé. Ám néhány friss magyar sír is akadt, még el sem száradt koszorúkkal. Paradox módon a magyar temetőben még van – élet. (Egy másik falu kapcsán olvastam a beszámolót, hogy abban az évben az egyedüli beruházás a temetőhöz való út és a kerítés kiépítése volt.)

Ám akad e faluban élet a kávézóknak is, a piacon, a focimeccsen. Ugyan leharcolt vidék, benőtte a gaz a vasútállomás előtti síneket, az ártézi kútból nem folyik a víz, mégis, aki keres, talál ott sok mindent. Olajat és gázt, nem keveset. A helyieknek két autójuk van, egy benzines, meg egy gázos, amivel csak a közelben furikáznak. És megcsapolják a gázt. Néha lenn, a kútban emiatt megfullad egy-egy ember, akit senki sem tart tolvajnak, hisz az övék a gáz. A fűrészek miatt ihatatlan a víz, ha letusolsz, földgázzzagú leszel. De hogy ezt lássuk, a Bánátot, a Bánságot, ott kell élni. És ha lehet, el kell jönni. Herta Müller elmenekült a Bánságból, s megírta, Esther Kinsky odament, a franc tudja, mit keresni, az egzotikumot?, aztán nem talált

szinte semmit, és megírta, kissé fölöslegesen, hogy akkor talán nincs is ott semmi sem, megállt az idő, mindent ellep a por, csak a nap vakít. És, sajnos, azt kell mondanunk, unalmas, semmitmondó, nemigen hiteles már ez a narratíva. Ahogyan ismét csak Magris számol be arról az olaszról, aki Újvidéken él, s „azt mondja, úgy érzi itt magát, mint Drogo főhadnagy Buzzati *A tatárpuszta* című regényében: tunyaságba süppedve vár valamire, ami sohasem fog bekövetkezni.” Ezek szerint az az olasz sem látott és érzett előre semmit: öt év múlva már minden abszolút forrongott, kitört a háború, Újvidéket is ellepték a fegyveresek, újabb alig egy évtized múlva pedig a NATO lebombázta a város összes hídját, hogy másról ne is szóljunk. Ez nem elég? Az első puskalövések után még írók tucatjai rohantak Nyugatról és Keletről is megírni a Jugoszláviában élők nyakába szakadt háborút, a Nagy Háborút és a Nagy Témát, s megírták ezt az újvidékiek is. De nem ez a kunszt – hanem éppen az, ha nem a tunyaságba süppedve várjuk azt, ami jön, mert tudjuk, hogy be fog következni. Ami ott van a porban, a sárban – hogy ezt a végtelenül lestrapált két szót használjuk ismét. (A harmadik a *határ*, de ezt most végképp hagyjuk.)

A Vajdaság sokak szemében: gyarmat. Mert gyarmat az, amikor az anyaországot elhagyók új társadalmat alakítanak ki, és ők igazgatják az őslakosok életét is, akik vagy beolvadnak, vagy részben kihalnak (Huntington definíciója szerint). Márpedig a Vajdaságban az 1918 után érkező délszláv telepeselek irányították az őslakosok életét – jellemzően a montenegróiakra mondták, hogy igazgatónak születtek. Az első miloševićista vajdasági kormányfő, Radoman Božović is onnan érkezett (Montenegróban már 16 évesen főállású ifjúsági párttitkár volt), aki átjászta Belgrád kezére a tartományt – bár maga Slobodan is Crna Gora-i. Sorolhatnánk, bár konkrét statisztikák nemigen vannak. De gyarmattá vált a Vajdaság

1941–44 között is, amikor a horthysta hatóságok nem bíztak meg a bácskai magyarokban, és Budapestről érkeztek a rendőrök, a hivatalnokok, a telefonos kisasszonyok. De a bizalmatlanság sem az ő találmányuk volt: 1931-ben a belgrádi *Politika* napilapban megjelent hirdetés tanúsága szerint zsandárokat kerestek a Vajdaság (a Dunai bánóság) területére, de kizárólag olyan szerbek jelentkezhetnek, akik nem vajdaságiak, hanem koszovóiak, boszniaiak, horvátországiak vagy épp a szűkebb Szerbiából származó szerbek.

Minden vajdasági, ha valaki kimutatja róla. Minden vajdasági, ha valaki vajdaságinak nevezi. Vajdasági az, ami nem egy etnikai dologból áll, és mivel mindenről kimutatható, hogy több etnikai dologból áll, hát vajdasági. Olyan ez, mint az amerikai. Vagy az európai. Minden amerikai, ami ott van, csak rá kell fogni, hogy amerikai. (A legamerikaibb dolog a hamburger, csak az pont nem az, hanem hamburgi.)

A Vajdaságot szeretjük egységes kulturális térként elképzelni, és klasszikus módon hozzáképzelnünk a hagyományokat is. A Vajdaságról szeretjük a legszembeket mondani, kiemelve a balkáni kontextusból. A béke, a megértés, az együttélés példájaként hivatkoznak rá, de elfelejtik a népiirtásokat. Még Attila, a hun is egzotikus hős szerepében tűnik fel, a magyarok őseként, akit talán itt temettek el valahol a Tiszában. (A közvélekedéssel ellentétben Attila korántsem volt barbár, főleg a rómaiak agresszivitásához képest nem, de rossz volt a marketingje, azaz később a Vatikán PR-ja sokkal erőteljesebb volt. Pedig Attila is multikulti volt már – lehetne ő a Vajdaság ősmítoszának a főszereplője.)

Eközben a Vajdaságban az emberek nem ismerik sem egymást, sem a másik kultúráját. Ami nem is csoda, a mítosszal ellentétben a lakosság többsége egynyelvű. A kisebbségiek ugyan inkább megtanulják a többségi szerb nyelvet, de a fiatalokra – így a vajdasági magyarokra – ez egyre kevésbé jellem-

zõ. Marad hát, hogy angolul kérjenek kávéat azon a Szabadkán, ahol anno relatív többségben éltek a magyarok. A pincér úgyszólván Szabadkán, azaz vélhetően horvátországi, boszniai vagy koszovói szerb, talán menekült, hisz e munkát ők kénytelenek elvállalni. Mert hiába tekintik magukat dolgozó néppel a vajdaságiak, a másikat kiszolgáltatni szegényen. Vagy ha óshonos vajdasági szolgál ki, eltűnik a vendégszeretetet ősi mítosza is, és undorodva teszi elé a kávéat.

A zsurnaliszta, aki még mindig ott tart, hogy a valóság megszépítésén kell dolgoznia, aki még mindig a mindenkor hatalom propagandistája, akárcsak a korábbi időszakokban, előszeretettel nyúl a nyelvhez, ha egy vajdasági település sokszínűségét ábrázolja. Íme egy példa, mely a Nagybecskerek melletti Erzsébetlak (Belo Blato) falváról szól, a nádvágiak nehézségéről, ámde milyen szép és hagyományos életéről: „...az itt élő emberek hét nyelven beszélnek: szlovákul, magyarul, bolgárul, szerbül, roma nyelven, németül és ezek keverékén, amit itt »erzsébetlakinak« mondanak. Itt mindenki ismeri szomszédjának a nyelvét.” Nos, erős a gyanúnk, hogy ha valaki tényleg e hét nyelven beszél, tényleg ismeri szomszédai nyelvét, valójában egyik nyelvet sem beszél jól, a sajátját sem. De inkább van szó újságírói túlzásról, hatásvadászatról, ami a pusztuló vajdasági falvak világát még mindig úgy festi le, hogy ott szegény, ám boldog emberek élnek. Akik szinte éhbéért dolgoznak (a nádvágiak pedig kegyetlenül nehéz munka), nincs miből kifizetniük a tüzelőt, az áramot. Nem tudják gyermekeiket taníttatni, azok pedig menekülnek a falvakból. Az újságcikkekben, a tévériportokban persze az is közhelyszerűen, ugyanakkor kötelezően megjelenik, hogy azért, mert nincs diszkó, kávéház sem, „nincs hol szórakozni”. A pőre valóság azonban ennél jóval több: persze, hogy menekül mindenki a nehéz munka, a nincstelenség elől. De a média még mindig ápolja a vajdasági falu parasztromantikáját, hogy ott, falun van még igazi, auten-

tikus, embernek való élet, a városban nincs. S hogy akkor már jobb szegénynek lenni – a szóban forgó újságcikk címe is erre utal: „A szegény ember kincse a nád.”

A toposzok sora végeláthatatlan. Az egyik, hogy a Vajdaság Európa éléskamrája. De legalábbis az lehetne. A termőföld valóban kiváló. De a technológiák zömében a régiek, és az állam (amire azt mondjuk, hogy „Belgrád”) lefölözi a többletet, vagy ahogyan a parasztok mondják: kirabolja őket. Ez általában igaz. De ismét nehéz mit kezdeni azzal az imént említett toposszal, hogy az itt élő népesség milyen dolgos (ellentétben a harcos balkániakkal...). Ez még azokból az időkből maradt meg, amikor több mint félmillió német élt itt. De mi ennek az ára? Az, hogy a Vajdaság, mióta Szerbia, illetve Jugoszlávia kötelékében volt és van, azaz 1918 óta, folyamatosan kizsákmányolt a mindenkori központ által. A birodalom fejőstehene, mondhatnánk. És ez a szemlélet még ma is él és hat: Tomislav Nikolić volt szerb elnök világosan, bár öntudatlanul kimondta ezt egy szép júniusi napon 2013-ban, midőn meglátogatott egy Újvidék közeli sárgarépa-termesztő gazdaságot: „[a] Vajdaság arra született, hogy teremjen.” Ami e formájában még zavaros is, mert a föld ugyan magától is terem, de mégiscsak jobban, ha megművelik. A volt elnök szavait úgy is lefordíthatjuk, hogy a Vajdaság arra született, hogy Szerbiának termeljen. Részben persze saját magának is, hisz a Vajdaság Szerbia része. De e gazdasági „logikát” ragadta meg az USA belgrádi nagykövete is, amikor arról beszélt Újvidéken, hogy a Vajdaság esélye az Európai Unió földrajzi közelsége, s hogy szerinte ki kell használni ama adottságokat, melyeket a Vajdaság többnemzetiségű és multikulti közegként nyújt.

Helyben vagyunk: több nemzetiség, multikulti. Az árnyoldalakról, a népirtásokról, az (el)üldözésekről, a rasszizmusról, az intoleranciáról egy szó sem. Az pedig szintúgy érthetetlen, hogy a földrajzi közelség mit jelent. Kína nincs közel az EU-

hoz, mégis, gazdasági értelemben tarolnak, a Vajdaságban is. A mi falunkban, Kishegyesen, már három kínai üzlet van. Más meg szinte semmi. A mezőgazdasági szövetkezet olasz vállalkozó kezébe jutott, és mivel nem figyeltek a privatizációnál, a színház épülete is az övé lett (ez utóbb visszakerült a faluhoz), de igazán unikális módon még a második világháborús partizánemlékmű is olasz kézre került, mert véletlenül a park területét is privatizálták.

Az oly istenített együttéléstről, amire szintén előszeretettel emlékeznek vissza, meg eszünkbe jut a vajdasági német társadalom stratégiája (ami sokban hasonlít az 1991 utáni koszovói albánokéra). Látván, hogy a trianoni döntések után már nem Magyarországon élnek, hanem Jugoszláviában, érzekelve a szerb dominanciát, a királyi diktatúrát, a Vajdaság kizsebelését különadók kitalálásával, elkezdték kialakítani saját intézményeiket. Mivel átlagosan mégis Jugoszlávia egyik, ha nem a leggazdagabb etnikai közössége volt a német, megtehették, hogy az üzleti világba és a magánéletbe menekülve, saját politikai pártot létrehozva, amely nem közösködött más vajdasági pártokkal, kezdjék el kiépíteni a német intézményeket. Ha a jugoszláv hatalom célja a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban élő kisebbségiek asszimilációja volt, úgy ők magánpénzből létrehozták magániskoláikat, kultúrintézményeiket, szervezeteiket. A szegény magyarokat, szlovákokat, ruszinokat stb. be lehetett kényszeríteni az állami iskolákba, de a németeket már nehezebben. A központnak meg nem volt ereje e csendes német ellenállást megakadályozni, már csírájában elfojtani. A németek tőkájére, szaktudására, munkájára amúgy is nagy szükség volt. De hogy a németek körében a vajdasági-ság eszméje létezett-e, éreztek-e bármiféle közösséget a többi vajdasági nációval, nos, az olyan fontos és erős kérdés, amit tudtommal nem hogy nem válaszoltak még meg, de a kérdést sem tették fel.

A Vajdaság aranykorának tartják az 1974 utáni időszakot Slobodan Milošević színrelépéséig, mivel az 1974-es úgynevezett titói alkotmány kiszélesítette a tartományi autonómiát, és szinte köztársasági szintre emelte. Saját rendőrsége volt a Vajdaságnak, és az etnikai konfliktusokat úgy oldották meg, hogy ha például szerb és magyar fiatalok összeverekedtek (többnyire a diszko környékén szombaton, a csajok miatt), akkor a szerb rendőr verte a szerbet, a magyar rendőr a magyart, aztán mindenki békében hazament. Ma már magyarverésnek mondják ezt, illetve etnikai indíttatású incidensnek. 1974 után a gazdaság is felpörgött, de nem magától, utána jött a feketeleves, már 1979-ben sorba kellett állni benzínért, de néha kenyérért, olajért, cukorért is (Európa éléskamrájában!), de gyarmatáru sem igen akadt, így hiánycikk volt a mosópor, a kávé, a banán, a csoki (helyette az úgynevezett cukortábla volt kapható). De 1974 után már nem liberális hajlamú kommunisták uralták a vajdasági terepet, hanem az „aranykorban” épp ortodox kommunisták vették magukhoz a kormányrudat. Mások ólomidőknek nevezték el a 70-es éveket, amikor a pártelit megszüntette a pezsgő szellemi életet. Azaz, paradox módon, amikor a Vajdaság a legönállóbb volt, Brezsnyevhez, Kádárhoz és más kelet-európai diktátorokhoz hasonló, poros gondolkodású vezetők voltak az élen. A sajtó nyelve visszatért az 50-es évek nyakatekert frázisaihoz, újra teret hódíthatott a szocreál. Minden innovatív szellemi próbálkozást előbbutóbb szétverték, olykor a nacionalizmus vádjával. De az értelmiség jó része befutott. Amíg Kelet-Európában már halványult a szocreál, addig a Vajdaságban újra életre kapott, még 1988-ban is forgattak olyan partizánfilmet, ráadásul magyar rendezővel, magyar nyelven, amely 1955-ben is készülhetett volna hangulatát, nyelvezetét, „mondanivalóját” tekintve: a magyar szellérek a partizánok segítségével elzavarják a földesurat, íme, a föld már az övék.

A testvériség-egység titóista ideológiáját a jugoszláv etnikum vallásának mondják. Ha volt ilyen, akár a vajdaságiság is mondható egy új vallásnak. Mely a régi, királyi Jugoszlávia előtt és alatt aligha lett volna kimutatható, és inkább kapcsolódik a szocialista modernizációhoz. De akinek új identitás kellett, amely felülírja az etnikait és a vallásit is, s még a regionalist is, az inkább választotta a jugoszlávot, hisz annak ideológiája sokkal kidolgozottabb volt. A Vajdaság inkább egy politikai-gazdasági egység maradt, és a küzdelem inkább a gazdasági javak ellenőrzéséért folyt, semmint a fejekért. A Vajdaság kérdése úgy vált mindig politikai kérdéssé, hogy gazdasági kérdés volt: a vajdaságiak szerint kizsákmányolják őket, tehát az itt megtermelt többletet a központi, belgrádi hatalom elviszi magának és a többi, szegényebb régióknak. A Vajdaságra sokszor vetettek ki irreálisan magas és csak az itt élőkre vonatkozó, speciális adókat. A vajdaságiak e gyarmatosítás ellen küzdöttek, és ez vonatkozik a vajdasági szerbek egy részére, politikai elitjük nemzeti liberális opciójára is: „a Vajdaságot a vajdaságiaknak”, így szól a jelszó, és ez tipikusan antikolonizációs folyamatként is értelmezhető. A vajdasági önállóság iránti küzdelem és annak megvalósulása (ha az az volt 1974-ben, az új titói alkotmány létrehozásával) voltaképp egybeesett a világban zajló, gyarmatosítás alóli felszabadulással, a függetlenség kivívásával. Ám a 70-es években a vajdasági politikai elit tagjai – ekkor a Vajdaság szinte köztársaságként létezett – azért ugrottak egymásnak, hogy a Belgrád felé vezető autópályának hol legyen a nyomvonala. Vajon Újvidék központján át (!) vezessen, vagy a város mellett? Hogy a fő téma, a törésvonal ez volt – egy autópálya nyomvonala –, már önmagában jelzi, hogy a vajdasági autonómia fénykorának nevezett időszakban kik és hogyan uralták e vidéket.

Egy vajdasági számára ragyogóan hangzik „a Vajdaságot a vajdaságiaknak” jelszó – mivel nem etnikai, így mintha euro-

péer lenne, világi, felvilágosult, nemzetek feletti. Ugyanakkor milyen rosszul csengenek fülünkben a nacionalistának nevezett jelszavak: „Szerbiát a szerbeknek”, „Magyarország a magyaroké”, „Izrael a zsidóké”. Mivel jobb ennél „a Vajdaságot a vajdaságiaknak”? És mond-e bármit?

Természetesen minden régió történelmét megírhatjuk a konfliktusok történeteként. De feltűnő a Vajdaság esetében, hogy a Vajdaságról kialakított mítoszok mennyire ragaszkodnak a békés együttélés elképzeléséhez. Az általános iskolában – ha jórészt a szocialista ideológia sajátossága miatt is – semmit sem tanultunk a vajdasági konfliktusokról. Spiró György viszont azt írta, Európában kifejezetten etnikai alapú népirtásra pont itt került sor 1848–49-ben, amikor Szenttamásnál a magyarok és a szerbek egymást irtották, és ennek az öldöklésnek nem sok köze volt a forradalomhoz, a magyar szabadságharchoz, illetve a szerb önállósodási törekvésekhez és autonómia-követelésekhez. És ugyan száz évig nem történt újabb népirtás, az, ami 1941–45-ben itt folyt, az döbbenetesen durva és sok embert érintő volt. Utaljunk a zsidók gyors és szinte teljes kiirtására, a magyar hadsereg szerbekkel szemben elkövetett vérengzésére, a cigányokkal szemben elkövetettek-re, majd a magyarok elleni vérbosszúra, a németek kollektív megbélyegzésére, KZ-kbe zárására és elüldözésére mind egy szálig. Mikor is volt itt akkor békés együttélés vagy egymás mellett élés? Persze, éveket, évtizedeket találunk, de ilyenkor mindig diktatúra alatt nyögött a Vajdaság. Ne felejtjük el, 1991–92-ben a vajdasági horvátokat üldözték a csetnikek. A szlovákok, bunyevácok, sokácok (akik pedig mind szlávok), magyarok pedig csak várták, mikor kerül rájuk a sor. A folyamatos, falvak közti konfliktusok pedig megszokottak mondhatók: a betelepítések logikája miatt a 18. században ezek még vallásiak voltak, később alakultak át vallási-etnikaivá, majd etnikaivá, végül pedig ideologikussá, amikor 1948-tól Titóék

válogatás nélkül vitték Goli otok szigetére a másképp gondolkodókat, lett légyenek szerbek, magyarok vagy zsidók, akik túléltek a holokausztot. Sőt, másképp gondolkodónak sem kellett lenniük, vitték őket, mert gyanúsak voltak. Aztán erről sem beszélhetett senki ötven évig, ahogyan ma sem beszélünk arról, hogy a 90-es évek elején a katonai mozgósítások az etnikai tisztogatás sajátos formáját jelentették a kisebbségek ellen. Slobodan Milošević hatalma úgy kényszerítette menekülésre, emigrálásra a kisebbségi hadköteles férfiak egy részét, hogy számolatlanul küldte ki részükre a katonai behívókat. És a rendőröket is, ha nem jelentkeztek. De ha valaki elhúzott az országból, s ez a hatóságok tudomására jutott (és így történt kiterjedt spiclihálózatuk révén, mely a legkisebb falvakat is elérte), már csak jelzésértékűen keresték. Aztán jóval később jöhetett az amnesztia, vagy egyszerűen az akták elfektetése.

És mit írtak meg mindebből a vajdasági írók? A legjobb vajdasági regényt véleményem szerint egy nem vajdasági írta, a vajdasági magyar származású, de már németül író svájci író, Melinda Nadj-Abonji (akinek jellemző módon a neve szerb átíratban, nem magyarul – Nagy-Abonyi Melinda – szerepel). A *Galambok röppennek fel* egyszerre a Svájcban vendégmunkáskodók családregénye, egy kamasz lányé, illetve a Vajdaságban maradt nagyszülőké, rokonoké. Az ingázás, a sehová sem tartozás regénye, de az erőltetett metaforák kidolgozása és a régi-új klisék alkalmazása helyett úgy írja le a Vajdaságot, a vajdaságiságot is, hogy egyáltalán nem játszik rá erre, és „egyszerűbb”, földközelibb érzelmekre épít, érzelmi húrokat penget: a gyerekkor utáni honvágyét, a szeretetét és a szerelemét, a szülőkkel, nagyszülőkkel való kapcsolatét. Nem akart nagyot markolni, így sikerülhetett ragyogóvá. Közben számtalan passzus mögött ott a kimondatlan: hogy a családtagokat hogyan kínozták meg lelkiileg vagy szellemileg abban a csodálatos Jugoszláviában, a Vajdaságban, ami olyan

csodálatos volt, hogy csak el kellett menekülni előle Svájcig. Nem azért, hogy boldog legyen az élete, hanem hogy egyáltalán reménykedhessen abban, hogy egyszer boldog élete lehet, legalább a lányainak.

A népirtások és egymás elüldözése, kirablása, kifosztása helyett a hatalom inkább arra emlékezteti az embereket, hogy jobb, ha táncolnak és énekelnek, bográcsost főznek, hagyományos foglalkozásokat elevenítenek fel, egyszerűen ápolják a derék népi tradíciókat. Abból baj nem lehet, és ez a gasztrofolk Európa felé is milyen szépet mutat! Kár, hogy nem igaz.

Mindezzel azonban nem azt állítom, hogy az együttműködésnek, az együttélésnek ne lennének ragyogó példái, helyei, időszakai. De miközben a kisebbségek száma és aránya egyre inkább csökken, amivel párhuzamosan csökken iskolázottságuk szintje is, és visszaszorulnak a falvakba, kisvárosokba (hisz a városokban óhatatlanul sokkal erősebb az asszimiláció), amellet a szerb többség a Horvátországból, Koszovóból, Bosznia-Hercegovinából érkező szerbekkel gyarapodott. Akik számára e régió nemcsak lapossága miatt furcsa, de az itt élő kisebbségek nyelve, kultúrája, mentalitása, építészete, mezőgazdasági termelési módja miatt is, és sorolhatnánk... Aho-gyan számukra az őshonos szerbek is mások, idegenek.

Mesélik, hogy két bácskai magyar falu a mai napig régi sérelmek miatt áll szemben egymással – nemigen házasodnak egymás közt, illetve az öregebbek ezt rossz néven veszik. A két magyar falu (egyik református, másik katolikus) közti szembenállás állítólag onnan ered, hogy amikor 1941-ben kitelepítették a két falu közti település szerb lakosságát, mindkét falu megindult kirabolni az üres szerb falvakat. De az egyik lakói gyorsabbak voltak, ezért emezek megharagudtak. Nemsokára a szerbek helyére székelyeket telepítettek, azaz magyarokat. De ők sem maradhattak sokáig, 1944-ben elmenekültek a közelgő partizánok elől. A két magyar falu lakói maradtak,

de újra megindultak kirámolni az üresen álló székelő házakat. Ám ismét azok voltak a gyorsabbak, akik először is. A másik falu lakói még dühösebbek lettek, mondván, ez azért már tényleg nem igazság! Persze túlzás azt állítani, hogy ma már szóba sem állnak egymással, de ilyenek a mendemondák. A sajtó erről sosem írt, sem a helytörténészek, nem beszélnek erről a politikusok. De milyen nép ez akkor a Vajdaságban, ha ugyanazon nemzet tagjai emiatt haragudnak egymásra (ki ért oda előbb zabrálni)? Vajon akkor, ha két különféle nemzet tagjai lennének, mennyire gyűlölnék egymást?

Az tény, hogy a Vajdaságban a egyes házasságok aránya igen magas (volt). De azt sosem teszik hozzá, hogy ez az egyik házastárs számára (törvénytörően a kisebbséghez tartozóé) az asszimiláció útját jelentette, a megszületendő gyerek többnyire inkább szerb lett, és egyre ritkábban kétnyelvű. Ez önmagában véve természetes. Ám az egész folyamatot ünnepelni nem természetes – mármint, hangsúlyozom, ünnepelni. Miféle kultúra az, amelyben a kisebbségeket végül úgy mutogatják, mint anno a Londonba cipelt amerikai indiánokat, akik végül belehaltak a különféle fertőzésekbe? Miféle társadalom az, amelyben a vajdasági gazdasági titkár a vajdasági falvak elnéptelenedését úgy akarja megoldani, hogy az üresen álló, egykori német házakat ugyanezen elszármazott németeknek, e németek utódainak kínálja fel? Hisz, így az indok, például Magyarországon is sok nyugati vásárol olcsó házat, mivel a nyugdíjból ott prímán kijöhetnek. A miniszter már számol is: 5–10 ezerért vehet a német nyugdíjas nagy portát régi, szép házzal, még annyi a felújítás, az éghajlat kiváló, a német nyugdíjból jól ki lehet jönni. A miniszter az innen elszármazott (értsd: elűzött, elmenekült) németek és utódaik képviselőivel beszélgetve magyarázza a jogszabályt, hogy már külföldi, így német is vásárolhat házat a Vajdaságban, ennek jogi akadálya nincs. Micsoda morbid ötlet – még ha az ötlet nem is rossz,

de a prezentálása annál inkább –: németek, vegyétek meg újra azokat a házakat, amelyek a tiéitek voltak, aztán afféle turista-ként majd mi kiszolgálunk benneteket, csak hozzátok a pénzt. Eközben az egykori bácskai és bánáti németek még mindig kollektív bűnösnek számítanak, azaz még egyénileg sem lehet senkit rehabilitálni, akit bizonyítottan ártatlanul, ítélet nélkül végeztek ki 1944–45-ben. Ez, újabban, csak a magyarokra vonatkozik.

A közép-szerbiai Užice városában járva előadást tartottam mintegy száz gimnazistának a magyar irodalomról. Előtte megkérdeztem őket, milyen magyar hírességet ismernek? Egy fiú felemelte a kezét, s mondta: Puskás. Egy focista, akit se ő, se én nem láthattam fénykorában focizni. Más azonban senki sem tudott megnevezni, nemhogy még egy focistát, de művészt, tudóst, írórt sem. És vajdasági magyart sem, pedig Szerbiában – Koszovó nélkül – mégis a magyarok a legnagyobb kisebbség (illetve újabban már a bosnyákok). De vajon tudok-e, ismerek-e én vajdasági román, szlovák, ruszin művészt, írórt? Talán igen, egykori munkáimból adódóan, de műveiket akkor sem ismerem. A középiskolában még olvastuk a kiemelt szerzők munkáit, jellemzően a partizánmítoszhoz kapcsolódó verseket, de ezek futószalagon gyártott, a háborús győzelmet, a szocializmust, Titót istenítő „műalkotások” voltak. Ha a Vajdasághoz közük volt, csak annyiban, hogy valami lokális partizánhős kultuszát ápták, akinek az etnikai hovatartozás nem számított. Minden nemzetből, nemzetiségből (kisebbségből) kiemelték egy-egy hőst (akiről utóbb akár az is kiderülhetett, hogy a csendőrök azért verték, mert ő volt a helyi kocsmágrészvív kiskirálya). A Vajdaságban is gyártották a hősokeket, de mint tudjuk, szerencsétlen az az ország, melynek hősokekre van szüksége. Szintén futószalagon adták néphősök, partizánok nevét a városoknak, falvaknak, az utcanevekről, iskolákról nem is beszélve, de ma már aligha tudják, kik is voltak ők.

Gion Nándor tipikus vajdasági magyar író volt – karrierje szépen ívelt fel, végül színházigazgató, rádiós főszerkesztő, az Írók Egyesületének elnöke lett. A háború kitörése után emigrált Budapestre, ott fedezte fel, hogy ő valójában magyar, és magyarként üldözték a Vajdaságban, így ő. Regényeiben pedig tipikusan a vajdasági vidék, a kisvárosok többnemzetiségű közösségeiről írt. Előbb a svábokról (részben maga is sváb származású volt), többek között azokról, akik a második világháború előtt magyarokká akartak asszimilálódni, de például a helyi cigányokról is. Ahogyan áttelepült Magyarországra, egyre több etnikai sztereotípiát került műveibe, és noha ma gondosan ápolják emlékét szülővároskájában, Szenttamáson, arról már egy szó sem esett, végül mennyire nem tudott mit kezdeni a vajdasági magyarok kisebbségi sorsával. De kudarca éppen ezért értékes – ő legalább megpróbálkozott vele.

Ám a vajdasági magyar írók esetében sikertörténetekről is beszélhetünk. Fiatal korukban még jugoszlávok voltak, baloldaliak, szocialisták, kozmopoliták, akik épp a vajdasági templomtorony-perspektívát akarták meghaladni. Mert a korábban kisebbségi sorsba került írók a *couleur locale* mellett tették le voksukat – hogy a helyi színekről kell írni: a helyi emberekről, tájról, történetekről. Az avantgárd fiatalok hevesen támadták őket – nekik a tenger jelentette a nyitottságot, meg Belgrád, Zágráb, Dalmácia. Nem a kukoricagórék és a tanyák világa, a poros-sáros Bácska, a kies Bánát. Aztán idővel Tolnai és Végel is *visszatért*, és az utóbbi évtizedekben szülővároskaik vagy lakhelyük a történeteik színhelye. És noha előbb-utóbb valamilyen mértékben minden kisebbségi író patetikussá válik, egyfajta szenvedéstörténetbe menekül, áldozatként láttatja magát, ők ennek határt szabtak.

Megvallom, nem ismerem a nem magyar nyelvű vajdasági irodalmat, vagy legalábbis igen felületesen. Akiket megismerek, főképp természetesen szerb írók munkáit, nem mon-

danám, hogy fülük lenne a többi vajdasági nációra – nem mintha egy művésznek lenne ilyen feladata, hogy szerepet kellene játszania. Hogy egyben értelmiségiként törődnie kellene a többiekkel. Hovatovább igen veszélyes is divatkövető vagy divatmajmoló módon az etnikai problémákra koncentrálni, műalkotásokat létrehozni, mintha ennek most lenne szezonja (akárcsak a háborús irodalomnak). A szerb kritika például ünnepelte Igor Marojević *Majčina ruka* (*Az anya keze*) című regényét, amely egy bácskai kisvárosban, a korábban *Volksdeutschok* által lakott Verbászson játszódik. Az ide telepített montenegrói fiú szembesül két, otthon maradt fiatal német lány sorsa révén azzal, kik is laktak korábban a házban, az utcában, ahová ők és a többiek költözhettek. A kurzusregény végül szinte mágikus realizmusba torkollik, ahol minden titok megoldódik, miután a fiú nyomozásba kezd, kik lakhattak korábban főutcai házukban, s mondani sem kell, a két nőn keresztül „kriminalizálódnak” a sztori. Sonja, az idősebb, és félhúga, Herta, együtt élnek, miután édesanyjuk is meghalt. Itt nem fogjuk a cselekményt részletesen elmesélni, meg hogy mit akart az író mondani: kiderül, Sonja apját a partizánok lőtték le, majd miután anyjával és a náluk lakó cipésszel túléltek a táborot, kiköltöztek Németországba, ahol megszületett Herta, a cipész és az anya közös gyermeke. De mivel a férfi verte a feleségét, csak hazaköltöztek Verbászra, miután az egykori börtönőr, egy szerb, megígérte nekik, hogy kapnak egy másik, egykori német házat, amit fenntartottak (?) nekik. A véletlenek betetőzése pedig a regény vége, amikor véget ér a nyomozás: a téma miatt folyamatosan nyaggatott nagynéni pont akkor hal meg, amikor a fiú rájön az igazságra, de az is kiderül, hogy a fiú apja szinte a szegyenbe halt bele, mert mások, a németek házában éltek...

Ezzel csak azt jelezzük, ha még nincs is konjunktúrája a vajdasági irodalomban (ha van ilyen...) a múlt feldolgozásá-

nak, biztosra vehetjük, hogy lesz – hiszen mindeddig a 90-es évek háborúi bőséges témával szolgáltattak. Sőt, cinikusan azt állíthatjuk, hogy sok író éppenséggel örülhetett a háborúknak – még ha azok nem is zajlottak a Vajdaság területén –, mert olyan témának tűntek, ami bizony most a rendelkezésükre áll, míg a többi nem exjugoszláviai, európai író nem rendelkezhet ilyes tapasztalatokkal.

Egyszer megpróbálok egy olyan írást – novellát, esszét – írni vajdasági témára, amelyben egyetlen nemzet, kisebbség sem lesz megnevezve. Előre látom, nem fog menni. És természetesen túlzok, túl szigorú vagyok a Vajdaságot illetően, különösen annak jövőjét tekintve. Nem tehetek másképp, hisz aggódok, hogy annyi sem lesz, mint volt, de nemcsak a külső hatások, kényszerek, hanem a belső mítoszok tarthatatlansága okán is, hisz azok java hamis. A királyi diktatúra idején, 1929 táján, amikor a Vajdaságot ismét szétverték, gazdaságát kizsákmányolták, ahogy csak lehetett, és még a szerbek, horvátok és más szlávok sem vallhatták magukat annak, amik, hanem csak a jugoszláv kategóriát válaszhatták, a bácskai Mosorinban született Isidora Sekulić, az első női akadémikus, a Vajdaságért aggódott. Látta az anyagi hanyatlást is, de ez kevésbé érdekelte, inkább a szellemi miatt hatotta át a kétely, észrevette a vajdasági kulturális identitás eltűnését. Magára találhat-e a Vajdaság? Lesznek-e új kulturális intézményei? A kérdések, majd egy évszázaddal később: ugyanazok.

Losonczi Alpár vajdasági magyar filozófus egy tanulmányában felvetette, hogy nem feltétlenül jó, ha megismerjük a Másikat. Mert akit ismerünk, azt meg is gyűlöljük. Akit nem ismerünk, sőt, nem is tudunk róla, azt nem is gyűlöljük. (Említettem már, hogy Szerbia jó részén azt sem tudják, a Vajdaságban élnek magyarok.) Vagyis akkor a békés egymás mellett élés lehetőségét ez adná? A nem tudás? Hisz amikor a Vajdaságban megismerték egymást a népek, amikor felülről

folyamatosan ennek ideológiáját erőltették rájuk (s ez folyik még ma is, ha csak kirakatszerűen, tehát velejéig hamisan is), akkor előbb-utóbb kitörtek a konfliktusok is. Losonczi érvelése ennél persze szofisztikáltabb, de annál megfontolandóbb. Elég volt a mítoszépítésből, a hamis éltetéséből, az üres hozsannázásból, nézzük meg, mi maradt, amiből még esetleg építeni lehetne valamit.

Vagy nézzék meg azok, akik még ott maradtak.

Tóth Szilárd János

Trauma és nosztalgia északon

A *déliekről* nem szeretnék, nem is nagyon tudnék beszélni. Hogy miért nem megy az ilyesmi, arra tizennyolc évesen jöttem rá, amikor Becskerekre jártam csajozni. Ott derült ki, hogy ők jobbra nem nézik, tán nem is fogják a magyar televíziót, meg egyáltalán, a magyarban inkább az ósdit és az unalmast látják, mert ami új és érdekes, az mind Belgrádból érkezik. Mifelénk ez nem éppen így működött akkor sem, most meg pláne, úgyhogy, bár ők is vajdasági magyaroknak mondták magukat, meg én is, föltűnt, hogy egészen más a tapasztalatunk.

A társadalomtudósok azt mondják erre a jelenségre, hogy fragmentált a vajdasági magyarok identitása.

No, de.

Arról az észak-vajdasági magyar generációról fogok beszélni, amelyhez magam is tartozom, a 80-as és 90-es évek fordulóján születettekről, pontosabban arról, hogy miként formálódott ennek a generációnak a közösségi ügyekhez, vagy, ha úgy tetszik, a politikához fűződő viszonya. Nem fogok sok mindent megmagyarázni, ami keveset igen, azt is csak azért, mert a papír föltétlenül megkívánja. Ehelyett inkább hallomásokat és benyomásokat, generációs élményeket fogok leírni, azt, hogy miként *nézett ki* ez a 25–30 év északon.

A két dolog, amiről trauma és/vagy nosztalgia kapcsán leginkább beszélni szoktak mifelénk, az egyfelől a háború, másfelől meg Jugoszlávia. Azaz, hogy nem ez a bizonyos generáció, mert ez a generáció nem beszél, inkább csak hall ezekről a dolgokról. Amire maga is emlékszik, az elég kevés, majdnem annyi, mint semmi. Nem szokta már tudni a jugoszláv him-

nusz szövegét, csak az első sorát, nem volt pionír, nem tudja felsorolni a boszniai hegyeket, nem szolgált a seregben, és a háborúnak is inkább csak az utolsó fölvonása idején volt valamennyire észnél.

Én magam a légiriadókra emlékszem a legtisztábban, ma is föláll a szőr a hátamon, ha eszembe jut. Négyen álltunk a sötét házban a szemöldökfa alatt, és lestük, hogy hull-e bomba a házra. A Pantelicék házatól száznyolcvan méterre épp becsapódott egy, utána sokkal jobban féltünk, mert úgy hallottuk, leszakadt a plafon, és akár meg is halhattak volna.

Az apám egy idő után meglegelte ezt, és elzavarta anyámat a két gyerekkel Szegedre – ő maga nem mehetett, hiszen katonaköteles volt –, várjuk csak ki ott a bombázások végét. Ki tudja, eltarthat ez még évekig is. Nem tartott, de az a rövid idő, ameddig mégis, épp elég volt, hogy örökre bevésődjön az emlékezetembe egy álom, amit újra és újra láttam éjszakánként, és körülbelül arról szólt, hogy az apám ül a dragacson a palicsi udvarunk közepén, és várja, aznap megölik-e az amerikaiak.

Ami a Jugoszláviával kapcsolatos nosztalgiát illeti, egyfelől ugyebár ez az, ami: nosztalgia. A nevezett generáció arról hallhatott a legtöbbit, hogy itt valamikor testvérek éltek egységben, és ezt az életet jól elmosta a háború, amihez a magyaroknak állítólag semmi közük nem volt. Elmés kritikai értelmiségiek ez ellen azt a kifogást emelhetnék, hogy önmagunk áldozati szerepbe helyezése helyett inkább tovább kéne lépnünk, elvégre hát... Elvégre hát a „siránkozástól” könnyebb nem lesz az élet.

Bár az utolsó mondat tartalmával, így, ahogy van, én is egyetértek, nem látok semmi kivetni valót abban, ha a vajdasági magyarok a háború áldozataiként tekintenek magukra. Mert ha eltekintünk attól a néhány embertől, aki cselekvően is támogatta a hadi szocialista rezsimet, az látszik, hogy a közösségnek szinte semmi kontrollja nem volt afölött, hogy mivé lesz az ország, amelyben élt.

A nosztalgiának akkor van ereje, ha melankolikus. Nincs abban semmi, ha úgy találjuk, elveszítettünk valamit, ami értékes, és ez ráadásul nem is igazán rajtunk múltott.

Régen, 1990 előtt nem érdekelt senkit, hogy ki miféle – mondják –, meg akit érdekelt, azt is csak úgy, hogy elmondhassa, micsoda béke és harmónia volt itt szerbek, magyarok stb. között. Merthogy – és ez a lényeg – ez a bizonyos harmónia egy, a mainál sokkal inkább multikulturális Vajdaságban honolt, mely multikulturalitást a 80-as és 90-es évek fordulóján születettek szintén inkább csak hírből ismerik. Számukra adott, hogy néhány északi községet leszámítva mindenütt szerb többség van, hogy Újvidék és a többi nagyobbacska város – Szabadka kivételével – szinte teljesen egynemű és így tovább. Ebben – hallottak róla – egyformán benne van a kisebbségek elvándorlása, időnkénti elvándoroltatása, és a menekültek érkezése.

Ez mindenesetre arra ösztönzi a generációnkat, hogy a kisebbség helyét a politikában ott lássák, ahol a demográfiai térkép ezt indokolja is úgymond, vagyis északon, a helyi közösségekben.

Nem gondol, illetve gondolt erről nagyon mást az utóbbi két évtizedben a politikát csináló stáb sem. Így, hogy délen a magyarság aprócska kisebbséggé törpült, nem sok értelme látszott annak, hogy a politikai és a kulturális súlypont ott maradjon. Szép lassan át is tevődött ide hozzánk, gondoljunk csak a napilapra, az újabb médiához, a tehetséggondozó gimnáziumokra, a Nemzeti Tanácsra vagy a pártszékházakra.

Ezt persze mi egyáltalán nem bántuk.

A többség, azt hiszem, később sem bánta, függetlenül attól, hogy ez a mozgás miként hatott. Ami hamar meglátszott, az az, hogy – távol az ország központjától, egyre távolabb a tartomány fővárosától – Szabadkán a figyelem mind inkább északra, idővel a határainktól is északabbra kezdett összpontosulni.

A belgrádi és az újvidéki politika egyre messzibb, a pesti egyre közelebb lett, Koštunicát meg Tadićot már a kutya nem ugatta meg, Gyurcsányt annál inkább.

És ezzel, azt hiszem, föl is vezettem a következő állításhoz: a tárgyalt generáció számára a szerb közélet már csak nevetnivaló, idegen színháznak tetszik/tetszett, jelentőségteljes, vagy akár traumát okozó politikai hír csak Pestről érkezik/érkezhetett. Alátámasztják ezt a szociológiai kutatások is, egy ilyen szerint például a vajdasági magyarok fele abszolút nem érzi magát Szerbiához tartozónak.

Hm.

Pestről egyre csak jöttek a hírek. A 2004-es népszavazás, a 2006-os cirkusz, meg a többi, ezekre a dolgokra mindenki figyelt, nem volt olyan, aki nem. Aztán ez az egész jobbra tolódás, a bakancsok, a zászlók, a vármegyések, a nemzeti rockerek, az üvöltözés... valami hatalmas hullámnak tűnt.

És nem is volt nehéz ennek a hullámnak termékeny táptalajra lelnie nálunk, ha szabad ezzel a képzavarral élnem. Ugyanis a generációnk tagjai épp akkor voltak kamaszok, vagy akik már nem, azok is épp csak betöltötték a húszat. Évek óta hallgatták az ebédlőasztal mellett egyfelől azt, hogy 1990 előtt milyen tűrhető volt az élet – bár ki tudja, az albánok már akkor is... –, másfelől meg azt, hogy a szerb nacionalisták mindent elrontottak. Vagy a szerbek, pont.

Aztán kiléptek az utcára, és látták a falakra festve, hogy mély árok várja őket, netán maga a Duna, hogy halál reájuk, takarodjanak haza Magyarországra meg effélék. Ez utóbbi különösen furcsa volt – a többi még hagyján, de hogy „haza Magyarországra”? –, a vasutas nagyapám is egy ilyen föliraton rökönyödött meg a legjobban, pedig alighanem sok mindent látott negyven év alatt a vagonokon. Hogy a mázolókat mit hallgathattak otthon az ebédlőasztalnál, arról csak sejtelve volt.

Az anyám egyszer azzal jött haza, hogy a székét, amelyen évek óta ült a tanáriban, elvette tőle egy boszniai menekült. Be-trappolt és odaült, majd amikor ezért számon kérték – mondván, ilyesmi mifelénk nem szokás –, csak annyit felelt, hogy márpedig mostantól ő fog ott ülni. Úgy is lett. Később fölvetette, hogy túl sok a szabadnap, nem lehet haladni, a katolikus ünnepeken is be kéne járni, elvégre hát ez Szerbia. A folyosón pedig ne tessék magyarul társalogni, hiszen úgy nem ért mindenki.

Ilyesmik.

Az utcán, hogy úgy mondjam, vér folyt. A legtöbb 2003 és 2007 között, mindenki beszélt erről. Az újságok „magyarverésekről” cikkeztek, ami egy nem teljesen igazságtalan megnevezés, figyelembe véve, hogy kik véreből folyt a legtöbb. Mégis, a „nem teljesen igazságtalan” helyett legyünk inkább igazságosak, amennyire tudunk.

A legnagyobb, kivételesen országos figyelmet egy 2004-es eset váltotta ki, Szerbhorváth György a következőképpen tudósít: „június 26-án éjjel öt magyar fiú brutálisan megvert egy szerb férfit, ánuszába sörösüveget dugtak, aki – így ők – provokálta őket, szexuálisan zaklatott lányokat. Az áldozat ugyan másnap nem emlékezett semmire, drogdílerként is ismerték, de egykor e magyar fiúk sem közkedveltségükről, hanem inkább agresszivitásukról voltak híresek a helyi magyarok körében. A bíróság expressz, és a jogászok szerint is számos hibát vétve, összesen 61 év börtönbüntetést rótt ki rájuk, 10-től 15 évig. Ilyen súlyos büntetést háborús bűnösök esetében sem szabtak ki minden esetben Szerbiában.”

Mifelénk rengetegen fölháborodtak. No, nem a brutális erőszak, hanem a súlyos büntetés miatt. „A rendszer a rácokat védi”, „jobb már úgyse lesz”, ezekkel a halhatatlan sorokkal énekelte meg az esetet egy palicsi rapbanda. Körülbelül ilyen volt a légkör. Termékeny, így hát egy időre be is szivárgott ide a magyarországi szélsőjobb hullám – ez két újabb képzavar volt.

Észak-Vajdaságban megjelentek a bakancsok, a zászlók, a vármegyések és a többi. Magyarul is lehetett már gyűlölködni a falakon, eljött vendégségbe a Kárpátia, majd 2009-ben egy kisebb szabadkai társaság megalapította a vajdasági magyarok első nemzeti radikális pártját.

Ez persze az éremnek csak az egyik oldala. A sok-sok fiatal mellett, akik a szüleik és a maguk élményeiből leszűrték, hogy bakancsban kell járniuk, élt még ennyi, vagy még kétszer ennyi, aki meg éppen ellenkezőleg látta. Tudniillik, be volt oltva a nacionalizmus minden formája ellen, látva, hogy micsoda pusztításra képes, ha éppen arról van szó.

Mifelénk sokan furcsállották, de ez az egész nemzeti radikális hullám, amilyen magasra csapott, olyan hamar le is csillapodott. 2008, 2009 után valahogy eltűntek a bakancsosok, az erőszak, eltűnt minden efféle. Az utórezgésekre is inkább csak azért figyeltünk föl, mert képtelenségnek tűnt, hogy 2011-ben még bárkinek is...

Hogy 2011-ben még bárkinek is eszébe jutna egy becsei vécében összeverni egy újságíró, mert az egy írásában valami trágárságot merészelt illeszteni a magyar himnusz első sorába. A harcias jobboldalon, pontosabban a jobboldal harcias felén az ilyesféle húzásokról úgy tudják, hogy egyenlő a hazaárulással. Ezért hát ingerültek lesznek, és ütnek. A harciatlan, hidegfejű konzervatívok ezzel szemben beérik annyival, hogy legyintsenek mind a trágárra, mind a trágárt bántalmazóra, mondván, hogy az ilyen tettek ízléstelenek, az ilyet elkövetők pedig elveszítik a méltóságukat. Természetesen nem ugyanabban a mértékben. Maga a trágár összehasonlíthatatlanul kevésbé, mint az őt megütők.

Ha van bármi a világon, amit értékelni lehet a nemzeti radikálisok megjelenésében, akkor az talán annyi, hogy adtak *valamilyen* – elég szörnyű – impulzust az észak-vajdasági magyarok politikáról való gondolkodásának. Utánuk már

csak *egy* igazi eseménye volt az utóbbi éveknek, ami ilyen jelentőséggel bírt, mégpedig az a folyamat, amely elpusztította a maradványait is. 2014-ben ugyanis öt év működés után fölfüggesztette a tevékenységét a már említett szabadkai radikális párt, abból az okból kifolyólag, hogy a tagság fogta magát, és kivándorolt Angliába.

Na, bumm.

Most ez van. A csecsemők és az ötvenesek mellett a mi generációnk tagjai is tömegesen vándorolnak ki, sőt, talán ők a leginkább. (Eufemizmus.) Ez is politika. Ernyedtség lett úrrá, és nemcsak azokon, akik dobbantanak, hanem azokon is, akik maradnak. Losoncz Márk elég találóan fogalmaz, azt írja egyik cikkében, hogy a kettős állampolgárságunk mellé nulla honpolgárok vagyunk. Sem Szerbia, sem Magyarország nem „honunk” politikai értelemben, sem itt, sem ott nem veszünk igazán részt, nem mutatkozunk meg stb.

Hát igen.

A generációs élmények, amelyekről írtam, szinte mind eltorpülnek a legújabb fejlemények tükrében. Vagy ki tudja... A háborúról és a Jugoszláviáról hallott történetek, aztán a háború utóhatásai, az erőszak, az észak-vajdasági magyar gettó földuzzadása, a Pest felé fordulás, az elvándorlás... Mindez valahol találkozni látszik. Mintha az lenne „a” generációs élmény, hogy az ország periferiájára sodródtunk, fokozatosan elidegenedtünk mind a déliektől, mind a nem magyaroktól, és így egyre vonzóbb, egyre evidensebb választássá vált az *innen el*. Még szerbül se nagyon tudunk itt északon. Elég sok magyar fiatal angolul társalog a nem magyarral, az ilyesmi úgyszólván mindennapos jelenség a kávézóink teraszain. A társadalomtudósok erre a jelenségre azt szokták mondani, hogy a vajdasági magyar fiatalok gyöngén vannak integrálódva. Ki gondolta volna 1990-ben, amikor születünk, hogy ez lesz?

Várady Tibor

ITT
Öt mozaikdarab

Amikor – másokkal együtt – megkaptam a felkérő levelet és a kérdést („kik vagyunk mi, vajdasági/délvidéki magyarok?”), úgy éreztem, hogy ez fontos és nehéz felvetés, és van értelme a levélben megvont párhuzamnak Szekfű Gyula *Mi a magyar?* című könyvével. Az is eszembe jutott, hogy jókor lett a kérdés feltéve. Amikor elkezdtem írni (választ kutatni), keresve valamilyen távlatot és személyes kapcsolódást is, láttam, hogy nemcsak most, hanem az életem folyamán nagyon sokszor lett volna ez a kérdés jókor feltéve. Elég sok időszakot éltem (éltünk) már meg, amikor ott lüktetett a kérdés, hogy most kik is vagyunk.

Mielőtt továbbmerészkednék, még a kérdést nézegetem, és megállok a vajdasági/délvidéki megjelölésnél. Ez a megfogalmazás egy feszültséget igyekszik békíteni. Kerüli az eleve elkötelezettséget. Azt hiszem, ilyenek is vagyunk (vagy legalábbis, ilyesmi is van közöttünk). Egyébként annak a vidéknek, ahol élünk, sohasem volt Délvidék a hivatalos neve. Vajdaság volt – és most is az –, de ez a megjelölés nem magyar uralom alatt alakult ki. Ezek az egymásba botló tények elegendők ahhoz, hogy csörtét ihlessenek az idevalósi magyarok között. A Délvidék magyarabbnak tűnik, talán azért is, mert Budapest, és nem Belgrád szempontjából vagyunk délen. Viszont itt van az a tény is, hogy nem igazán egy véleményen levő pártjaink zömének a nevében a Vajdaság szó áll az élen (VMSZ, VMDK, VMDP). A dolgotat tovább bonyolítja, hogy a Forum Könyvkiadó épületével szemben ott áll már évek óta a kioktató falfir-

ka, mely szerint „Ово је Србија а не Војводина, мајмуни једни” – azaz „Ez Szerbia, és nem Vajdaság, ti majmok”. És mindez cirill betűvel van írva, kivéve a „Vojvodina” (Vajdaság) szót, így jelezve, hogy ez a fogalom nem érdemel hazaszerető szerb betűket. Eszerint nem a szerb hatalom irányában megalukuvó „soft-magyarok”, hanem Szerbiát tagadó majmok lennének azok, akik Vajdaságként jelölik azt a vidéket, ahol élünk. Tehát másoknak – mondhatjuk, szerb nacionalistáknak – sem tetszik a Vajdaság. Nem egyszerű a helyzet.

Nehezen tudok elképzelni ebben a pillanatban egy magyarországi kezdeményezést, mely egyenértékűként egymás mellé állítana két elnevezést, melyeket a polarizáció már besorolt „ez az igazi!” vagy „vigyázz, nem ez az igazi!” megjelölésekkel. Vajdaságban/Délvidéken, úgy látszik, ez még valamennyire lehetséges. Talán azért is, mert érezzük, túl kevesen vagyunk már ahhoz, hogy most még vajdasági és délvidéki magyarokra is osztódjunk. Persze van ebben egy kis optimista általánosítás is. Tudunk azért mi is polarizálódni, és összetéveszteni az igazságot az ellenfél tagadásával. De talán mégsem annyira – és itt van például ez a felkérő levél.

Ha nem kötöm magam tovább a címhez/kérdéshez, és elindulok a válasz felé, rögtön kiderül, hogy teljes válaszkép nincsen előttem. Mozaikrészeket látok csak – vagy tudok felidézni. Talán valamit segíthetnek a közös keresésben, és be lehet majd őket valahova illeszteni.

Első mozaikdarab

Apai nagyanyám családja katalinfalvai. Ott eléggé sokáig éltek ahhoz, hogy odavalósinak tudják és érezzék magukat. De nem eléggé sokáig ahhoz, hogy ne tudják, hogy Elzászból jöttek az őseik. Nagyanyám öccse megírt egy családtörténetet, és öt-hat példányban sokszorosította is. Eszerint valószínűsít-

hető, hogy a Putz nevet Elzászban a Butz előzte meg, és ez akkoriban vagy francia, vagy német tudattal párosult. Lehet, hogy mindkettővel. Katalinfalvához már magyar tudat és a feljegyzések szerint magyar büszkeség kötötte Putzékát. Ezt példázza az is, hogy a dédnagyapám 1920. szeptember 22-én megtagadta, hogy magyar orvosi eskü után szerb/horvát/szlóven orvosi esküt is tegyen. A családtörténet írója, Putz Alfréd (akit én Mani bácsiként ismertem) akkor sem tévedett volna, ha magyar eskü helyett osztrák–magyar esküről ír. Tehát (mondhatjuk) vajdasági (illetve délvidéki) magyar család volt az apai nagyanyám családja. Ők minden valószínűség szerint inkább a „bánati magyar” meghatározást használták. A család egyik ága Péterre váltotta a Putz vezetéknevet. Az is tény, hogy a bánati magyar Putzék közül többen valamivel jobban tudtak németül, mint magyarul. A nagyanyám is. Ezt az elzászi gyökerek is magyarázzák. Hogy volt-e valamilyen más kötődés – esetleg más vezetéknev – Elzász előtt, azt már senki sem tudja. Konkrét embereknél a történelemnek van egy azonosítható kezdete. Nagyanyám családja esetében az Elzászból való távozáskor indul a történelem. Kérdés még, hogy meddig tart. A Putz család sírboltja a szentgyörgyi katolikus temetőben van, mely már nemigen fenntartható. Elzászi temetőről a Mani bácsi által megírt családtörténet sem tud semmit.

Egyébként a sors úgy hozta, hogy katalinfalvai nagyanyám Bécsben született. A családi házban valamelyik fiókból előkerült egy személyi igazolványa, mely a nagybecskereki Pravda (azaz Igazság, Igazságosság) nyomdában készült. A nyomda tulajdonosa Lj. Drndarski. Ez ismert becskereki név volt. Voltak olyan Drndarskik, akikkel inkább szerbül, olyanok is, akikkel inkább magyarul beszélünk. A becskereki magyar gimnáziumban volt egy Drndárszki József nevű tanárom. Magyarul tanított történelmet és földrajzot. Nagyanyám személyi igazolványának nyomtatványa latin betűvel készült, de a tiszt-

viselő kézzel és cirill betűkkel írta be az adatokat. 1937-ben vagyunk.

Ott van legelőször is a név: Várady Meta (mivel cirill betűvel van írva, csak találgathatom, hogy latin betűvel a hatóság Váradyt, vagy Varadit írt volna).

Született (*rođen*) – 1882, Bécsben

Járás (*srez*) – Ausztria

Bánság (*banovina*) – Ausztria

Hol él (*gde živi*) – itt (*ovde*)

Talán így a legegyszerűbb: „ovde” (*itt*). Nem kell töprengeni azon, hogy pillanatnyilag Becskerek, Nagybecskerek, Petrovgrad, Bečkerek, Veliki Bečkerek vagy Grossbetschkerek, vagy éppen Zrenjanin a város neve. Nem kell elemezni sem távlatokat, sem besorolást. Ott ül a tolóablak mögött a tisztviselő(nő), tőle egy méterre a nagyanyám. Hol élnek? Mindent felold és megold az „itt”. Ezt a bölcsességet kamatoztatva, talán egyszerű választ tudnék adni arra az izgalmas és bonyolult kérdésre is, hogy kik is a vajdasági/délvidéki magyarok. – A válasz az, hogy: mi (*itt*).

LIČNA ISPRAVA



Prezime *Bapagu*

Ime *Meta*

Roden *1882. u* *Becy*

Srez *Bečejin* Banovina *Bečevina*

Zanimanje *gorničar* side živi *olje*

LIČNI OPIS:

Stas *crnopl* Brkovi *✓*

Lice *okro* Brada *✓*

Oči *crne* Kosa *crna*

Nos *izobličeno* Osobeni znaci *nema*

Svojeručni potpis

Da su gore označeni podaci tačni i istiniti, kao i fotografija sopstvenika ove isprave, tvrdi

Br. *4/1937*

5. juna 1937. god.

gov. Preistojnik gradske policije,
J. Čačković



Šk. br. 2649. Knjižara „Pravda” Lj. Drždarski, Petrovgrad.

Második mozaikdarab

Ez egy hengegős mozaikdarab lesz.

Amikor Atlantában kezdtem tanítani évente három-négy hónapot, az egyik megoldandó problémám egy lakattal kapcsolatban adódott. Tetszetős volt, elegáns és modern, azt hittem, jó vétel. Egy cseh matematikatanár felesége is ugyanilyen lakatot vett. Ugyanazt a célt szolgálták. Az úszómedence öltözőjében ezzel a lakattal lehetett lezárni azokat a szekrénykéket, ahová a ruhák kerültek. Voltak olyan lakatok, melyeket kis kulccsal zártak, és ezt a fürdőnadrág zsebébe lehetett tenni. Az enyém modernebb volt. Nem kellett kulcs, jobbra-balra kellett forgatni a lakat felső lapját, és egy számkombináció zárta és nyitotta. Ezt viszont meg kellett jegyezni. Ha nem jegyzem meg, eléggé súlyos a szankció. Vizes fürdőnadrágban maradok, és nem tudok hozzáférni sem a pénztárcámhoz, sem az autókulcshoz. Törölközőhöz sem. Matematikus barátom sokkal bonyolultabb számkombinációkat is meg tudott jegyezni, megjegyezte volna a sajátja mellett az én titkos számsoraimat is – de ő nagyon ritkán járt csak úszni. Saját erőmre kellett támaszkodnom.

És ekkor (is) láttam, hogy istenándás, hogy vajdasági/délvidéki magyar vagyok. Egyszerűen felírtam a számokat egy darabka papírra, és azt ráragasztottam a lakat hátlapjára. Ezt persze láthatták a potenciális tolvajok is – de nem érthették. A sorsfaragta titkosírás felette állt az amerikai képességeknek. Magyarul írtam le a titkos számokat, de cirill betűvel! Például: jobbra кетсазхетвеньолц, балра харомсазхусонкиленц. Ezzel próbáljon valamit a maffia (vagy a CIA, vagy a Wall Street körmönfontbrókere)! Évekig biztonságban maradt a pénztárcám, az autókulcsom, de még az ingem, nadrágom és alsónadrágom is. Plusz ott volt a diadaléret. És minderre esélyem sem lett volna, ha nem lennék vajdasági/délvidéki (ezúttal talán inkább vajdasági) magyar. Hála Istennek, az vagyok!

Harmadik mozaikdarab

Amikor nagybecskereki osztálytársaimmal látogatni kezdtük egymást, egy-két lakásban azt vettem észre, hogy a rádió keresőpálcaja rögzítve van. Néhol szöggel, néhol spárgával. Így nem mozdulhatott a pálca, és nem lehetett odébb csavarni a keresógombot. Esély sem volt egy Trianont akár közvetetten is elfogadó magatartásra. A keresőpálca a pesti rádióállomásra lett rögzítve. Biztos vagyok abban, hogy osztálytársaim szülei ezt a korábbi években barkácsolhatták. A Rákosi-években élünk. Nemigen lehetett élvezni a pesti rádiót. Maradt a zene. Egyik osztálytársam apja, aki gyári tisztviselő volt, ezt közölte is. Elmondta, hogy a felesége is, ő is a családi rádiókészüléken csak zenét hallgatnak, esetleg vidám estet.

Ez a magatartásforma nem vészett el, de nem is vált közöttünk uralkodóvá. Amit az utóbbi évtizedekben láttam és éreztem, az inkább magatartásforma-keresés, mint valamelyik hozzáállás dominanciája. Ha rögzítve vagyunk (szöggel, spárgával vagy másként), nehezebben sodorhatnak el az ilyen vagy olyan áramlatok. Igaz, mozdulni sem nagyon tudunk. És itt jutunk el egy kulcskérdéshez. Vajon magyarságunk fenntartása tulajdonképpen hagyományörzés-e? Vagy térfoglalás itt a jelenben? És lehet-e mind a kettő? Ha tagadjuk, hogy szerbek volnánk (mert magyarok vagyunk), azt is tagadnunk kell, hogy (itt) Szerbiában élünk? És hogy nem csak a pesti rádió a miénk? Büszkék legyünk-e, vagy egy kicsit inkább szégyelljük, hogy olyankor, amikor kiejtjük, hogy Krleža, nem lopjuk ki az „r”-t (és nem lesz Klezsa), vagy nem csempészünk az összetorlódott mássalhangzók közé támaszul egy pótmagánhangzót (Kerlezsa) – hanem **itt**en felszedett rátermettséggel, ügyesen lefékezünk az „r”-nél, és kényelmesen rátelepszünk, mintha csak magánhangzó lenne.

Hogy tovább példázzam a magatartásformákat, voltak, akik a magánéletbe is befurakodó határmozgásokkal és ideo-

lógiai hullámverésekkel nem szegültek szembe, csak tudomásul vették, hogy most más az ország (és a gondolkodás) tulajdonosa, és ebben a helyzetben inkább albérlői kényelmet kerestek. 1970-ben egy Pestre szakadt honfitársunk úgy látta, hogy párkapcsolat kialakítására itt lehetnek esélyei, és igyekezett valamilyen egyensúlyt teremteni aközött, ami illik és amit szeretne. Ezt az egyensúlyt egy hirdetésben fogalmazta meg. Házasságot helyezett kilátásba – bár nem rögtön az elején. A *Magyar Szóban* megjelentetett hirdetés pontosan így szólt: „31 éves, jelenleg Budapesten élő, vajdasági származású nőtlen technikus későbbi házasság céljából 22–33 éves szőke vagy barna, 168 cm-nél nem magasabb, marxista gondolkodású, legalább kissé molett lányok fényképes levelét várja. Jelige: Testvériség-egység, szeretet, megbecsülés.”

Az *Új Symposion* 68. számában írtam erről a hirdetésről (1970-ben), azt kérdezve, hogy miután a marxizmus disszidens gondolkodásból uralkodó gondolkodássá vált, nem lett-e „egy kissé molett”. Most látom, hogy ez a hirdetés arról is elmond valamit, hogy milyenek is a délvidéki/vajdasági magyarok. Ilyenek is.

És ha már megemlítettem, itt van az *Új Symposion* is. Úgy láttuk, hogy a kisebbségi fennmaradás mellett való kitartást disszidens alapállással kellene ötvözni, és ezért csatlakoztunk más jugoszláviai közösségekben alakuló, más sodrásokkal szembeszegülő disszidens mozgalmakhoz is. És közben ott lüktetett a kérdés, amely címe lett Domonkos és Tolnai közös könyvének 1968-ban: *Valóban mi lesz velünk?* Akkor azt hittük, hogy körülbelül ötven év múlva (most) ezt tudni fogjuk. Nem így lett. Csak mostanára hozzásodródott egy másik kérdés is, hogy valóban mi **lett** velünk.

Statisztikai adataim nincsenek, de személyes tapasztalatok és meglátások nyomán azt hiszem, hogy a délvidéki/vajdasági magyarok többnyire tényként fogadták el, hogy **itt** élünk.

Ennek előnyei is vannak. Nincsen odaszögelve a kereső, több állomásról és több irányból is röpködnek felénk igazságok és áligazságok. Így könnyebben tudatosodik, hogy nem az irány az igazság csalhatatlan mutatója. Azt is könnyebben látjuk, hogy egybeesések is vannak a különböző világokból elének sodort jelenségek között.

Míg alakul ez a szöveg, a 2015. március 22-i *New York Times*ban egy vitáról olvasok, melyet az ismert Brown Egyetemen rendeznek. A vitában összecsapni készültek Jessica Valenti, a „feministing.com” alapítója és szexuális zaklatások elleni harcos, a másik oldalon pedig Wendy McElroy, aki bírálja a „rape culture”-t („erőszakoláskultúrát”), azaz, azt a tényleges vagy vélt kultúrát, mely mindenben zaklatást és erőszakolást lát. Az eseménynek nagy híre ment, és igen sajátos védőintézkedéseket eredményezett. Tekintettel arra, hogy az elhangzó érvek sérthetnek érzékenységeket, az előadóterem szomszédságában egy „biztonságos szobát” rendeztek be, benne süteménnyel, nyugtató zenével, kifestőkönyvekkel, párnákkal, takarókkal, képzett traumakezelő- és lelki-egészségi tanácsadó szakértőkkel. Itt kezelésben részesülhettek azok, akiket megvárnának a vitateremben elhangzó érvek. Mert, ugye, az emberek sérthetők és érzékenyek, és a mai világ egy gondoskodó világ. Közben Magyarországon átláthatatlan föliával vonták be a nemzeti (és nemzetvédő) dohányboltokat, hogy az érzékeny, sérthető és kísértéseknek nehezen ellenálló magyar emberek ne hogy dohányozni kívánjanak (sőt kezdjenek), ha cigarettát látnak egy fedetlen ablak vagy üvegajtó mögött.

Kinek jut eszébe, hogy ez meg az nagyobbára ugyanaz? Azt hiszem, hogy azok (mint például a délvidéki/vajdasági magyarok), akik egy életen át szembesülnek különböző csomagolású hitekkal és hitegetésekkel – és ezt hajlandók észre is venni –, könnyebben jutnak el oda, hogy ne a csomagolás szerint igazodjanak. Ilyen helyzetben könnyebb észrevenni,

ha ilyen vagy olyan nyelvek, jelszavak, fóbiák és fóliák mögött ugyanaz a szerkezet, építmény (vagy bunkó) rejtőzködik. Esetleg meg is lehet érteni a szerkezetet. Kiderül, hogy néha azonos a ritmusa a saját lelkesedésünket gyarapító vagy az azt tagadó lüktetéseknek. Itt, ahol például több nacionalizmust is házhoz hoznak (vagy mondjuk a környezetünkbe hoznak), ahol egymás mellett nézegethetünk magyar, szerb, horvát, montenegrói, szlovák, román, ruszin, korábban német nemzeti tudatot és hevületet, valamivel több esélyünk van arra, hogy pontosabban lássuk, mi a nemzeti azonosság, és mi a nacionalizmus. (Ha tényleg körülnézünk, ha eloldjuk a keresőpálca rögzítését, kilépünk a biztonságos szobából, és lehántjuk a fóliát is.)

Ez a gondolatsor most arra lejt, hogy csak délvidéki/vajdasági magyarok lehetnek okos emberek. Ha ezt mondanám, akkor nehezen hihetné el az olvasó, hogy én is vajdasági/délvidéki magyar vagyok – mert nem igazán okos mondás, hogy csak mi vagyunk okosak. Mert, mondjuk, Einstein sem volt vajdasági/délvidéki magyar, Szókratész sem, Hegel sem, Petőfi és Ady sem. (Néhány más nevet is fel lehetne sorolni.)

Most látom, hogy – bár az utolsó mondatokban igyekeztem visszafogni a lendületet – ebből is egy kicsit hencegős mozaik alakult.

Negyedik mozaikdarab

1939 tavaszán az óbecsei szerb nyelvű gimnázium magyar diákjai *VAGYUNK* címmel indítottak lapot. A cím alatt az állt, hogy „A sztáribecseji magyar önképzőkör lapja”. Ez akkor kockázatos kezdeményezés volt – még akkor is, ha „sztáribecseji” (és nem óbecsei) lapként volt megjelölve. Írtam korábban erről a lapról, melynek két számát (több nem is jelent meg) megtaláltam a családi ügyvédi irattárban. A lapot betiltották,

a szerkesztőket megbüntették, és több évre kitiltották a gimnáziumból. Az egyik kitiltott diák/szerkesztő – Draskóczy Ede – ma is él Makón. Ő most már – még az én perspektívámból is – Ede bácsi. A második szám első oldalán (összesen hatoldalas volt a lap) a vezércikk címe: LAPOT SZERKESZTETTÜNK MI, IFJÚSÁG... Ebben a vezércikkben ott áll ez a mondat is: „Szeretnénk nemcsak magunk, de mások előtt is bizonyítani, hogy képesek vagyunk valamire.” A második számban egy vers is van. Ennek első strófája szerint:

Olvasd a Vagyunk-ot
ezt a szép Újságot,
bátran képviseli
a magyar diákot.

Egy szerkesztői üzenet (vagy a szerkesztői üzenetek fedele alá csempészett ötlet) így szól:

A beküldött vers címe „Miért élek még?”

Válasz:

„Mert nem személyesen hozta be versét.”

A VAGYUNK mellett (pontosabban néhány polccal odébb) találtam még egy újságot, mely nem maradt meg (nem is nagyon maradhatott meg) a vajdasági/délvidéki magyar köztudatban. Húsz évvel korábban jelent meg, mint a VAGYUNK. A címe: *Lázáröldi Futár*. A cím mellett ott állt a körültekintő megfogalmazás, hogy megjelenik „havonta 1x vagy 2x”. Két számot találtam, az egyik keltezése „1919. nov. 19.”, és oda van írva, hogy „1. sz.” (véltetően első szám), a másikon a dátum „1920. február 5.”, és ez az „5. sz.” Nem tudom, hány szám jelent meg. A lapot kézzel írták, fekete és kék tintával. Vannak benne rajzok és hirdetések is. Az első számban egy hirdetés szerint: „RIKKANCSOK felvétetnek a Lázáröldi Futár kiadóhivatalában, Hunyadi utca 72.” A szöveg mellé oda is volt rajzolva egy

rikkancs. Valószínűleg inkább tréfa volt a rikkancshirdetés. Ezt a feltételezést támasztja alá az ötödik számban megjelent közlemény, mely szerint: „MIVEL sokszorosító gépünk még mindig nincsen üzemben s a FUTÁR csak 1 példányban jelenik meg, kérem az olvasás után visszaszármaztatni a kiadóba.”

A cím alá oda volt írva, hogy „Szerkeszti Dr. [kétségeket hagy a kézírás, nem biztos, hogy Dr, lehet, hogy Gr.] Aköz Vélemény, felelős érte Gróf Azúr Isten”. (Ha Azúr Isten gróf, lehet, hogy Aköz Vélemény is Gr. – tehát gróf –, de lehet az is, hogy Aköz Véleményt a plebejushoz is köthető doktori cím illette meg.)

A *Lázárföldi Futár* ötödik száma elsősorban egy álarcosbállal foglalkozik, melyet 1920. január 17-én tartottak a lázárföldi magyarok. (Arról a Lázárföldről van szó, ahol 2012-ben boszniai telepések egységesnek és biztonságosnak vélt körében fogták el mégis Ratko Mladićot.) Az álarcosbállról szóló tudósítás így indul: „A természet ünnepi díszbe öltözött, napsütéses szép januári délután volt. A szél szinte tavasziasan lengedezék és suhant el a fák csupasz ágai között, néhol be-be zörgetett egy-egy ablakon, ahol izgatott lányokat látott...”

Az első szám első oldalán van egy *Politika* című rovat, és ebben egy rövid írás (vagy inkább hirdetés):

„A SZERBEK KIVONULNAK BÁNÁTBÓL!

Vígjáték 5 felvonásban

Itt először!

Itt először!

Kezdeté és vége bizonytalan

A zenét »Szvirátz« karnagy és közkedvelt zenekara szolgáltatta.”

Ez alatt öt-tíz centi üres papírlap következik, majd a megjegyzés – „zensura törölt”.

Erről a politikai talapzatról több irányba is el lehetne indulni. Fel lehetne például vetni, hogy az első Trianon-tagadók

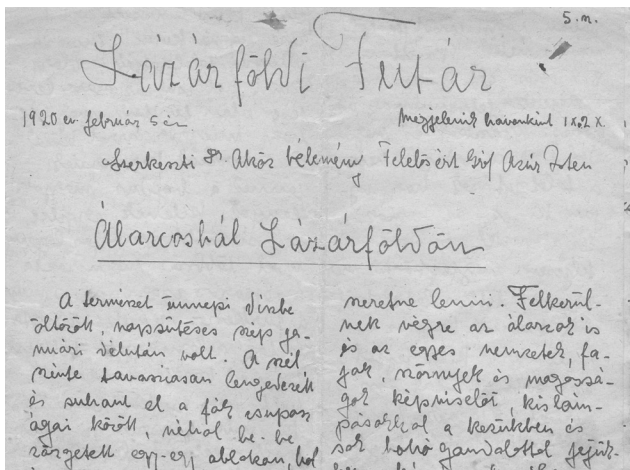
(1919. november 19-én íródott a szöveg) nem Délvidéken, hanem Bánátban gondolkodtak (és a cenzúrárt kissé németesen írták). Aztán itt van a „Szvírátz”. Nyilván a zenészt jelentő szerb szó az alap a magyar felé fordítva és magyarul megmosolyogva. Gyermekekoromban éreztem (bár nem egészen értettem) egy-egy magyar társaságban kimondott szerb szóban ezt a beépített mosolyt. A dolgok akkor alakulhattak, amikor a szerb nyelv kisebbségi nyelv volt még (ITT). Egy-egy szó átvétele akkor nem a hivataloshoz való igazodást jelezte. Azok a magyarok is, akik viszonylag jól beszéltek szerbül, megmaradtak a magyar akcentus és a magyar nyelvi elvárások mellett, amikor lokális különlegességként beemeltek a magyar nyelvbe egy-egy szerb szót.

Más részletek mellett is meg lehet állni. A VAGYUNKban is, a *Lázárföldi Futárban* is sok a humor. Szeretem Karinthyt, régóta megragadt bennem egy mondata: „A humor a teljes igazság.” Innen talán arra lehetne indulni, hogy valószínűleg a humor vésőjével lehet a legkönnyebben rést vágni a valóságot elfedő képletek falán. De a VAGYUNKban és a *Lázárföldi Futárban* nem igazán erről van szó. A humor cinkos összenézést is jelent, és erősíti a közösséget. „Ezek mi vagyunk.” És ezen a ponton nincsen semmilyen helyzeti hátránya a kisebbségi közösségnek. Amint Mark Twain mondja: „The secret source of Humor itself is not joy, but sorrow.” („Magának a humornak a titkos forrása nem az öröm, hanem a bánat.”) Itt nem vagyunk hátrányban. Meg aztán, ha arról van szó, hogy kivonul-e egy hadsereg, nem igazán egyenlő a többség és a kisebbség befolyása – de egy vélt kivonulással ugyanúgy el tud játszani a kisebbség is, mint a többség.

A *Lázárföldi Futár* első száma egy táncmulatság részleteiről is tudósít. Közli, hogy egy „egyén taszít lök és teremt magának helyet a táncolók csoportjában – most megállt – ahá Eisler Miska!” Aztán felbukkan Eisler Béla szívspecialista is

a táncosok között, aki társaival együtt majomszigetet alakít. „A zene szól, benn az élet tombol, kinn esik a hó...”

A kisebbségi életről nem mondhatnánk el igazán, hogy tombol. Már régen nincsen sem *VAGYUNK*, sem *Lázárföldi Futár*, nem hozott tartós sikert sok más próbálkozás sem. Azt hiszem, a fennmaradást nem is annyira a próbálkozások sikerre biztosítja, hanem a próbálkozások folytatása.



Ötödik mozaikdarab

Kertész Imre írja a *Végső kocsmá* 16. oldalán: „A »zsidó« csak az antiszemita számára egyértelmű kategória.”

Azt hiszem, ez vonatkoztatható a vajdasági/délvidéki magyarokra is – és minden más embercsoportra. Csak kívülről nézve lehetünk egészen egyformák, és főleg azok szemében, akik nem rokonszenvvel néznek. Nem akarom cáfolni a sorsközösséget, de egy embert nem határozhat meg egyértelműen faji, etnikai, de még történelmi hovatartozás sem.

De azért van úgy, hogy nagyon hasonlítunk egymásra. Talán, ha elfáradunk. Ezt – vagy ilyesmit – a köztünk született Kosztolányi írta meg a legszebben és legpontosabban *A kalauz* című versében:

Ha este fáradt
s már nincsenek sokan a kocsiban,
leül a padra, míg a villamos fut
a téli fák közt gyorsan és vígan.
Bámul a földre ingó otthonában,
az életére gondol tán, lyukas
emlékeit csörgetve a kezében,
s olyan, mint egy ember, mint egy utas.

Valószínűleg a Szabadka–Palics útvonalon ült a fáradt kalauz, aki többé nem különbözik az utasoktól. Lehet, hogy a vajdasági/délvidéki magyar is, ha fáradt és emlékeit csörgetve a kezében ül ingó otthonában, akkor „olyan, mint egy ember” (mint a többi európai ember?).

És tegyem hozzá, hogy „mint egy utas”?

Vataščin Péter

Vajdaság olvasata „etnográfiai” szemmel

„Másfelől rend van itt, harmóniában a természet bölcs ügyetlenségeivel. És az adottságok kihívásaival. Télen például a szar fűt, s ebben százados emlékek járnak vissza. A magányos *kémlelő* szilárd az elhivatottságában, mint a döngölt fal. Sőt – a bűvölő természet-közel, mit elmélkedései színteréül kijelölt, olykor még a kies haza gondja fölé is emelni képes őt: belátni abba a még nagyobb Műhelybe, hol már mindenek gondja egy kenyérre kenetik.”
(Mészöly Miklós)

„Nehéz megszokni azt errefelé, hogy ne önmagunkat lássuk minduntalan központnak és mércének; hogy a múlt megismeréséért folyjék tudományos-becsületes küzdelem – és ne öngazolás érdekében.”
(Fried István)

Felettebb nehéz feladat egy régióról, annak népeiről úgy írni, hogy a szöveg célja a specifikumok megragadása, valamint annak tárgyalása, hogy mit lehet kezdeni e sajátosságokkal. Ha nemzet- és etnokarakterológiát kéne írni, az minden kétséget kizáróan eleve korszerűtlen, tudománytalan és komolytalan igyekezet volna. Nincs szándékomban valamilyen értelemben összefoglalni a vajdasági magyar (vagy csak egyszerűen vajdasági) értékeket, leltárt készíteni róluk. Inkább arra a kérdésre keresném a választ, hogy mi kezdhető Vajdasággal egy meghatározott pozícióból – némiképp individualista módon – a néprajz, az etnológia és a szociokulturális

antropológia¹ szemüvegén keresztül? Milyen haszna lehet ezeknek a szempontoknak, és milyen „szellemi öröm” lelhető meg a társadalmi és kulturális sajátosságok kutatása mentén ebben a nem épp könnyen meghatározható, változatos arcualatú régióban?

Mindenekelőtt meg kell próbálni egyensúlyokat és közép-utakat keresni egy lehetséges megfelelő nézőponthoz a vajdasági életvilág(ok)ban. Ezek a gesztusok szükségképpen szubjektívak, ezzel együtt szűkre szabottak, és emiatt megfelelő mértékű távolságtartással kezelendőek. A minket körülvevő társadalmi és kulturális világok értelmezése számos jelenkori ismeretelmélet szempontjából mindenkor jól kitapinthatóan pozicionált, nincs királyi út, akár kisebb, akár nagyobb cizelláltsággal bírnak az értelmezések. Ezt a körülményt azonban sok paradigma nem tartja túlságosan nagy bajnak. Már csak azért sem, mert ebből az is következhet, hogy aki akarja, szabadon alakíthatja, formálhatja az identitását – természetesen azért társadalmi és kulturális háttérétől is függően. Jóllehet, különböző nagy identifikációs minták állnak a rendelkezésünkre, de ez korántsem jelenti azt, hogy ne foghatnánk bele sajátos, egyéni vállalkozásokba, személyes identitásunk ki- és folyamatos átalakításába. Ezen alapgondolat alapján azt állítom, hogy például különböző tudományos, művészeti, de akár köznap

¹ Könyvtárnyi irodalmat lehetne idézni az említett diszciplínák tudománytörténetéről, iskoláiról, paradigmáiról és különbségeikről. Ezzel szemben – jótékony módon – egymással mélységesen rokon tudományoknak tartom őket. Itt és most teljesen önkényesen az „etnográfiai” kifejezést használom laza, egységesítő terminusként, amely a hivatkozott tudományágak leglényegére utal. Olyan szemléletet értek ezalatt, amely a konkrét terepből, tapasztalatokból, egyénekből és közösségekből indul ki, nem kizárva az érdeklődési köréből semmit, ami társadalmilag fellelhető, megfigyelhető, értelmezhető és magyarázható egy-egy terepen.

megközelítésmódokkal is Vajdaság (és a tágabb térség) olyan oldalait fedezhetjük fel, amelyek nem szükségképpen részei a közismert narratíváknak és azonosulási mintázatoknak, vagy ha igen, akkor rendhagyó módon bánhatunk velük.

Inter- és transzietnikus nyitás és közvetítés – az etnográfiai gesztus és lehetőség

A néprajz és a szociokulturális antropológia, az „etnográfiai” tudományok különböző válfajai kitüntetett figyelmet szentelnek a társadalmak és kultúrák sokszínűségének, koncentrálnak bár csak egy etnikumra, vagy inkább etnikumok egész sorára, mi több, az egész emberiségre. Az etnológia és az antropológia említése esetében ez a felvetés kimeríti a nyilvánvalóság fogalmát, a közép-európai *Volkskunde*-típusú, főként a saját népre összpontosító néprajztudományok esetében pedig ugyan más hangsúlyokkal, de szintén megtalálható, még ha első látásra ez nem is világos. Az inter- és transzietnikus lépést a magyar néprajz is megteszi, mindig is megtette valamilyen módon. Aligha lehet meglepő, hogy ezt a mozzanatot egészen a tudománytörténeti kezdetek óta a magáénak mondhatja,² és ez annak ellenére van így, hogy a köztudat sokszor még ma is a „nemzeti tudomány” címkével látja el.

Egy megfelelően nyitott és kritikus etnográfiai szemlélet számára messzire tekintő távlatokat nyújthat Vajdaság, különösen akkor, ha a régióbeli országok (például Szlovákia, Románia, Szerbia stb.) rokon tudományait nézzük, amelyek az intraetnikus kutatásokra helyezték a legfőbb hangsúlyt. Ez

² Erről lásd Kósa László: A „kis-Európa”-gondolat a magyar néprajzban. In uő: *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 7–25.

együtt járt és jár azzal, hogy nagyobb figyelmet szenteltek önmaguknak és nem egymásnak. Általános tudománytörténeti minőségben természetesen leszögezhető, hogy az etnikai kategóriák közti és az azokon átnyúló vizsgálódások szintjén alig volt szó kiterjedt, szisztematikus, hosszú időn keresztül tartó együttműködésről. Ez a feladat jó részben a kutatók fiatal és eljövendő generációira vár, annál is inkább, mert ebben akár még a néprajz és az antropológia klasszikus meghatározásai közötti – ma is számos alkalommal felbukkanó – különbség is feloldható. Például egy vajdasági szerb nyelvterületen tartózkodva a magyar nemzetiségű kutató térben elég közel van a saját nemzetéhez, nem kell „egzotikus” terepekre utaznia, ugyanakkor bizonyos tekintetben elég távolra is kerülhet (főként a köztudat alapján, de ott van a nyilvánvaló nyelvi különbség, vagy a szembetűnő kulturális vonások stb.). A lényeg, hogy az *etnográfiai látásmódon alapuló tudományok néhány fontos kivételtől eltekintve mind a mai napig nem aknázták ki igazán az őket körülvevő szomszédos népek körében végezhető kutatások lehetőségeit*. Vajdaság ebből a szempontból kitüntetett terepnek minősülhet, ez az opció az itteni szellemi lét egyik kulcsfontosságú adottsága, amellyel pusztán el kell kezdeni élni. Ha pedig egészen konkrétan a vajdasági magyar néprajz és kulturális antropológia térbeli elhelyezkedését tekintjük, akkor könnyedén felismerhető: elvileg ideális helyen van ahhoz, hogy közvetítő szerepet töltsön be a nyelvhatár különböző pontjain folytatott kutatásokkal.³ Ez voltaképpen mindegyik kárpát-medencei „kisebbségi” etnográfia – és bármely humán- illetve társadalomtudomány – számára adott

³ Hogy csak egyetlenegy konkrét vajdasági magyar példát említsünk: Jung Károly sokszor játszott ilyen közvetítő szerepet a különböző délszláv kutatások ismertetésének, illetve saját munkásságának köszönhetően.

körülmény: a nyelvhatárok mentén számos módon közvetíthetnek a népek között, akár úgy is, hogy mélyen és belülről ismerik meg a nemzeti értelemben polarizált tudományokat. A vajdasági vagy a Vajdaságban kutató etnográfusok és antropológusok így egy érdekesítő pozícióból indulhatnak el különféle „szellemi kalandok” felé. A vajdasági magyarokról és az itt élő népekről való ismeretszerzés és -terjesztés eddig még teljesen fel nem mért lehetőségekkel kecsegtet.

Melyek azonban azok a közvéleményben is számon tartott főbb vajdasági sajátosságok, amelyekkel mindenképpen foglalkoznia kell az etnográfának? Példaként két ilyen jellegzetességet említenék, az egyik az etnikai és nyelvi sokszínűség kérdése, a másik pedig a sajátos térbeli helyzet a különböző régiók között.

Multietnicitás – vele és nélküle

Vajdaság történetét könnyedén felfoghatjuk a migrációk történeteként is⁴, hiszen a török idők utolsó szakaszától kezdve gyakorlatilag egészen a mai napig folyamatosak a nagyobb mértékű népmozgások. Bácska, Bánát és Szerémség emiatt csak nehezen kimeríthető kérdéskört kínál a migráció legkülönbözőbb fajtáinak kutatásához. Az elmúlt három évszázad migrációtörténetéről ugyan találhatóak kisebb-nagyobb összefoglalások, de nemcsak pusztán egyes (mikro)történeti részletek kiderítése várat még magára, hanem a migrációkra vonatkozó egy-egy nemzeti narratíva mélyre hatoló, kritikus elemzése is. E népmozgások szükségszerű örökségei az állan-

⁴ Természetesen parttalan a megállapítás, hiszen szinte mindegyik európai régióról elmondható ugyanez. Vajdaság esetében ez a meghatározás azonban mégis helytállóbb, nemcsak a történeti demográfia tényei, hanem a köztudatban meglévő viszonylagosan erős beágyazottsága miatt is.

dó nyitottság, mozgás és az az etnikai/nyelvi tarkaság, amely még ma is könnyedén megtapasztalható Bácska és Bánát bizonyos területein (Szerémségben talán kevésbé). Még a legutolsó nagy betelepülést, a kilencvenes évek szerb menekültjeit is ilyen „színfoltként” határozhatjuk meg. Csoportjaik a Balkán nyugati részének különböző régióiból érkeztek, és habár a gyors etnikai meghatározás szerint ők csak a szerbek arányát növelték Vajdaságban, egyéni és kollektív történeteik, sorsuk az egyes településeken vagy az önmagukról való, illetve a róluk szóló külső diskurzusok számos olyan kérdést vetnek fel, amelyekre még nem adott kimerítő választ sem a szerb, sem a magyar, de még a nemzetközi tudományosság sem.⁵

Ha egy pillantást vetünk Bácska és Bánát etnikai térképére, úgy kevés olyan hasonlóan jellegzetes helyet lehet említeni Európa ezen részén, mint a gyakorlatilag négy népcsoportnak (magyar, szerb, horvát és bunyevác) köszönhetően karakteres arculattal rendelkező Szabadkát és környékét, vagy éppen azt a néhány dél-bánáti községet – elsősorban Antalfalva, Zichyfalva és Alibunár esetére gondolok –, ahol településről településre változnak az etnikai/nyelvi viszonyok, rendkívül sajátos és kevert magyar–szerb–román–szlovák társadalmi világot tartva fenn. Külön színfoltként megemlíthető még például a teljesen szlovákok által lakott Petróc községe is, vagy a kilencvenes évek szerb menekültjei által alapított Busije és Grmovac falvak⁶ Zimony mellett. Hosszan lehetne még beszélni az

⁵ A délszláv háborúk kiváltotta kényszerszermigráció számos aspektusa ma már jól látható, ha például horvátországi, nyugat-európai és tengerentúli terepekről van szó, ugyanakkor ez nem mondható el Szerbia területén, ahol, kis túlzással élve, csak maroknyi, néprajzi terepmunkán alapuló tanulmány foglalkozott eddig a kérdéskörrel.

⁶ A települések közigazgatásilag Belgrádhhoz tartoznak, területileg azonban még Szerémség részei, így egy kis önkénnyel vajdasági településeknek is nevezhetőek.

etnikai/nyelvi kuriózumokról. Nyilvánvaló ez a változatosság, hogyan lehet ehhez közelíteni?

Az analitikus etnográfiai látásmód legfőbb előnye talán rendhagyó voltában rejlik: úgy tud különböző pártállású emberek számára elfogadható lenni, hogy közben nem kell magát visszafognia – higgadtan képes „lerakni az asztalra” a különböző nézőpontokat, világosan meg tudja nevezni a problémákat, és mindezzel megteremti az alapot egy átgondoltabb, konstruktívabb beszéd- és látásmódhoz. Ugyanakkor természetes módon formál jogot arra, hogy amikor ez szükséges, kritikával illesse a túlon túl elfogult és akaraton alapuló véleményeket a közbeszédben. Ez az elvont modell például a vajdasági népek sérelmi univerzumában megfelelő alapállást teremthet. Az „egy lépést hátra” elv alapján a 40-es évek csúrogi vérfürdőit, majd azok máig ható következményeit úgy tudja leírni és értelmezni, hogy egyszerre helyezi egymás mellé – ebben az esetben a történettudománnyal együtt – a többé-kevésbé jól megragadható „tényeket” (történesek, áldozatok, elkövetők stb.), azok legkülönbözőbb pártállású értelmezéseit különböző felosztások szerint (például etnikai, helyi, regionális és nemzeti szinteken egyaránt). A sérelmek természetesen nem az egyedüli vizsgálódási lehetőségek, akár azok hiányát is említhetjük.

A multietnicitást persze lehet „ünnepelni” is. Az említett dél-bánáti községekben tapasztalható együttélés szisztematikus jelenkori kutatása messzemenő következtetésekkel szolgálhatna az inter- és transz-etnikus mindennapi gyakorlatok megértéséhez, és az már csak az adott kutató páratlan szellemi örömét szolgálná, ha egy kutatást mind a négy ott használatos nyelven végezhetné. A mindenkori vizsgálódásnak persze számos akadály kell számot vetnie, ebben az esetben talán leg-

inkább azzal az etnikai háttérrel,⁷ amely kisebb-nagyobb mértékben határozhatja meg az egyes szakemberek perspektíváját etnikai származásuk okán, akár öntudatlanul is. Az állandó önvizsgálat és önkritika is része lehet egy ideális értelemben felfogott vajdasági szellemi magatartásnak.

Mindez nem azt jelenti, hogy az intraetnikus szemléletmódok szükségképpen maradiak lennének, már csak azért sem, mert nemcsak a kisebbségek, de az „államalkotó nemzet” esetében is komoly hagyománnyal bírnak, kezdve az állami berendezkedéstől.⁸ Az etnikai háttérre visszavezethető törésvonalak és például a demográfiai fogyás okán természetszerű és érthető a kisebbségek egyes csoportjainak részleges etnikai bezárkózása – ugyanakkor nyilvánvaló, hogy kizárólag befelé tekintő fókusszal nem lehet elérni minden eddig említett célt, legalábbis tudományos indíttatású útkeresés esetében biztosan nem. Vajdaságban a multietnicitás kérdése a köztudat szempontjából már azért is fajsúlyos téma, mert a területről rendkívül erős nemzeti narratívák élnek, elsősorban szerb és magyar részről. Ez a jellegzetességet, a történeti tudatok és narratívák szinte kibékíthetetlen ellentétét tudatosítani kell, el kell őket fogadni, és egyúttal fel kell tenni a kérdést: mi változna, ha kiderülne, hogy egyes nagy nemzeti elbeszélések a velejükig társadalmi konstrukciók, és nem felelnek meg a valóságnak,

⁷ Lásd Hofer Tamás: Az európai etnológia nemzeti iskolái és a „rejtett etnicitás” kérdése. In uő: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest – Pécs, 2009. 133–144.

⁸ Szerbia esetében erről lásd például Losonczi Alpár: A nemzetfogalom közjogi vonatkozásairól Szerbiában. In Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

vagy éppen fordítva, igaz mivoltuk bizonyítható? Lehet, hogy társadalmilag érzékelnénk valami változást, de az a legvalószínűbb, hogy nem történne semmi.⁹

Minden eddig felsorolt kérdéskör tisztázása miatt is fontos feladat lenne felderíteni egyszerre történeti és jelenkori perspektívában a vajdasági népek imagináriumát,¹⁰ vagyis azokat az alapvető témákat, elképzeléseket, kulturális mintákat, amellyel az itt élő népek értelmezik saját körülményeiket és a külvilághoz való viszonyukat. A vajdasági magyarok szempontjából lehet említeni olyan példákat,¹¹ amelyek érintették már ezt a témát, de a maga teljességében még messze nem láthatóak az általános kategóriák és identifikációs minták, illetve ezek különbségei, hiszen nem mindegy, hogy a „szórvány”, a „sziget” vagy a „tömb” közösségeiről beszélünk.

Mindazonáltal fel lehet és fel is kell tenni a kérdést: a vajdasági multietnicitás létezése vajon minden téren megkérdő-

⁹ Az egyik legszemléletesebb véleményt erre a román történeti tudat kritikájaként Lucian Boia történész szolgáltatta, aki szerint „semmi sem történne”, ha kiderülne a dákoromán elmélet aaptalansága, ez „nem befolyásolná a jelenlegi népességi helyzetet”. Dunay András: *A román nép kialakulása és korai története*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004. 9–10.

¹⁰ Szerb részről a kilencvenes években ezt Marko Živković végezte el saját szempontrendszere szerint, amely hasznos kalauznak számíthat a korabeli szerbiai diskurzusok és narratívák értelmezéséhez. Živković, Marko: *Srpski sanovnik. Nacionalni imaginarijum u vreme Miloševića*. Biblioteka XX vek, Beograd, 2012.

¹¹ Lásd Ózer Ágnes: Történelmi tudatunkról. Az előzmények és a mai állapot. In Papp Richárd (szerk.): *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2007. 14–23.

Hajnal Virág–Papp Richárd: *Közlebből is távol. Magyar világok a Vajdaságban*. VMMI, Timp Kiadó, 2008.

jelezhetetlen, sőt, már-már dogmatikus érvényű? Tényleg a legjobb tájékozódási pontot kínálják az etnikai felosztások? Rendkívül bonyolult ez a probléma, itt elég ehhez annyit hozzátenni, hogy az etnográfiai magatartás ezt a kérdéskört rendkívül óvatos módon közelíti meg. Egyes vélemények szerint nem beszélhetünk etnikailag jellemző kulturális sajátosságokról egy-egy közösség esetében, hanem sokkal inkább lokális specifikumokról kell beszélni, amelyek helyileg jellemzőek, és több együtt élő etnikum körében lelhetőek fel.¹² Az átmenet, árnyalat, keveredés gyakran sokkal fontosabb, mint egy vastag, határozott, de minden lényegesebb tekintetben elnagyolt válaszvonal. Az „etnikai” külső szempontként való túlzott erőltetése ezen felül megfoszthat bennünket attól, hogy a maga teljességében lássunk egy-egy közösséget. Azt mondjuk például, hogy „szigetmagyarság”. Ez a terminus a helyi köztudat számára is elfogadható lehet, beszélhetünk etnikai alapú társadalmi szerveződésről és rendszerekről, ugyanakkor mégiscsak vannak a „sziget” körül „tavak”, más „szigetek” vagy éppen egy „tenger”, amelyekben ugyan más nyelvet beszélnek, de a mindennapiságuk, életvitelük, sorsuk, érzelmeik, sőt a kultúrájuk számos lényeges ponton egyezhet, mi több, magától értetődő módon rendszeres kapcsolatban állhatnak egymással. Legalábbis nem tudunk róla, hogy egy-egy bánáti magyar „sziget” vagy „szórvány” ne kapcsolódna ezer szállal a környezetéhez. Ebben az esetben az etnikai alapú „sziget” metafora számos tényezőt figyelmen kívül hagy, és bizonyos értelemben kiszakítja az adott lokalitást és közösséget azok kontextusából. Ezen a ponton lehet és kell is csökkenteni az etnikai kritérium súlyát, amelynek valódi fontosságát több tényező tekintetbe-

¹² Liszka József: Etnikus specifikum, nemzeti hagyomány, nemzettudat. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 1. sz. 109–112.

vételével kell meghatározni: 1. mire helyezik a hangsúlyokat a helyiek, illetve milyen alternatív elképzeléseknek adnak még hangot, 2. technikailag/tematikailag mire összpontosít a kutató (pl. etnicitás), és mennyire vet/vethet számot a más tematikus megragadási lehetőségéből adódó összképpel. Akárhogyan is van, a vajdasági etnikai sokféleség kérdésével folyamatosan foglalkozni kell, az egyes kontextusokban és a kutatói alapállások mentén ez szüntelen nyugtalanságot is szülhet, ugyanakkor egyfajta kreativitást is eredményezhet ez a lezáratlanság.

Ha az etnikai dimenzió hátulütőiről beszélünk, akkor meg kell még említeni a kisebbségi identitás kérdését is. Világos, hogy viszonyfogalomról beszélünk, amely azt feltételezi, hogy van egy „többség”, amellyel szemben mi, adott esetben a vajdasági magyarok vagyunk „kisebbségben”. Nem vitatható, hogy ez a viszonyrendszer létezik, és számos egyéni, valamint kollektív szintű frusztrációval és traumával terhes. Ugyanakkor az ebben a szövegben szereplő érvek alapján immáron általános társadalmi tekintetben az is látszódnak, hogy nem pusztán negatív tulajdonságokkal ruházható fel ez a sok helyen „kisebbséginek” nevezett identitás. Voltaképpen senki sem akadályozhatja meg, hogy ettől függetlenül gondolkodjunk. A vajdasági magyar „pozíció” mindenféle tekintetben olyan térbeli helyet foglal el, ahonnan könnyedén szét tud tekinteni kontinentális értelemben. Tudhatja, hogy mit jelent a mindennapi szinten a multietnicitás, és mindezzel együtt olyan tapasztalatvilágra tehet szert, amellyel az „anyaországiak” nemigen rendelkeznek. Furcsán nyitott, sokszínű, rendhagyó, néhány ponton már-már nyugtalanító ez a perspektíva, de annál nagyobb öröm és tartalom rejtőzhet benne, ha valamilyen irányból megközelítjük. Ekkor már kissé értelmét is veszti a „kisebbségi” terminus, vagy legfeljebb erősen korlátozott mértékben lesz használható, hogy átadja (vagy csak megossza?) helyét az inkább regionális vagy épp kozmopolita alapú identitásformáknak.

A „vidék” és a köztes régió

Úgy tűnik, hogy a vajdasági magyarság, illetve valójában a tartományi lakosság nagy részének élettere esszenciálisan a „vidék”, főként mivel ténylegesen is ruralizálódó népességről beszélünk egy olyan közegben, amelynek társadalmi és kulturális értelemben vett periferiális helyzetét a 90-es évek kaotikus posztszocialista/háborús világa, vagy aztán a neoliberális gazdaságpolitikai és ezzel együtt járó társadalmi folyamatok csak súlyosbították. A „vidékiséget” errefelé lehet és kell is (elvi szinten óhatatlanul előre pozicionált) kritikával illetni, ahogyan erre jó példa a klasszikus egzisztencialista megközelítés.¹³ Ez azonban magában hordozza az elitista perspektíva veszélyét akár már kismértékű vulgarizáció esetén is, és könnyedén lehet az érdektelenség talajára vivő túlzások hibájába esni. Az etnográfiai látásmód azonban sok kedvére valót találhat a „vidék” terében, még akkor is, ha az adott terepen számos tekintetben a leépülés, a stagnálás és nem a fejlődés jelenségeivel szembesül. Nem pusztán azért van ez így, mert eleve érdeklődik a közép-európai és balkáni mindenkori „népi” világ iránt, legyenek azok bármilyen állapotban. Nagyobb tétetről lehet itt szó. Nincs az a „vidék” embere által elvégzett cselekedet, ami ne tarthatna számot érdeklődésére, sőt, könnyedén siklik át arra a szintre, ahol a vidéki partikularitások általános jelentőséget kapnak, s tanulságaik az egyetemes emberi létről mondanak el valamit („mindenek gondja egy kenyérre kenetik”). Az etnográfia kaméleonként, egy lépést hátrébb lépve képes magát jól érezni a „vidék” mindennapjaiban, legfőképpen akkor, ha a helyiek is jól érzik magukat, és emellett a kétségtelen értékeket felmutató „magaskultúrával” is könnyedén

¹³ Konstantinović, Radomir: *A vidék filozófiája*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2001.

számot tud vetni; teheti, hiszen mindig az „emberit” keresi. Nem egyes csoportokra szétbontva, azokat esetleg egymással szembeállítva képzeletben el a vajdasági társadalmat, hanem ellenkezőleg: *teljes egészként* jelenik meg a szeme előtt, amelynek szerves része minden vajdasági település, függetlenül attól, hogy kik lakják. Akkor működik jól ez a szemléletmód, ha az egyes sajátosságok vizsgálatát nem egymástól függetlennek tartjuk, hanem egy és ugyanazon terület megnyilvánulásainak. *A helyi élet minőségeit, arcait kutatva embertől emberig, tájról tájra, településről településre halad ez a szemlélet, céltudatosan rakja minden egyes lépte elé a képzeletbeli járólapot.* Legjobb pillanataiban nem érvényes rá a társadalmi világ semmiféle szokványos, különböző értékvilágokat rejtegető felosztása – azt csupán megfigyeli, tudatosítja, értelmezési keretet dolgoz ki rá, és bemutatja a nyilvánosságnak. Messze nemcsak tudományosságról beszélünk már ezen a ponton sem, hanem egy-egy kutató „belső útjáról” is. „Alternatív honismeretnek” is mondhatnók ezt a megközelítést, amely elsősorban nem valamilyen politikailag meghatározott elvek, ideológiák szerint alakít identitást, hanem az említett pontról pontra haladó törekvés és ismeretszerzés a talpköve.

Hogy még bonyolultabb legyen Vajdaság és a vajdasági magyar „pozíció”, érdemes elgondolkodni a régió földrajzi helyzetén is. Talán nem teljesen bizonyítható az az egyébként könnyen kínálkozó feltevés, miszerint két nagy területi egység, a Balkán/Délkelet-Európa és Közép-Európa közti átmeneti térségről, köztes régióról van szó, ettől azonban még sok szempontból igazolhatónak tűnik a létezése, legalábbis a képzelőerő könnyedén meg tudja alkotni. Egyfelől, különösen vajdasági magyar perspektívából, ott van a két politikai központ, a Budapest és Belgrád közötti lét, amelynek politikailag

folyamatosan „érdekes” következményei vannak,¹⁴ Vajdaság pedig önmagában is különböző politikai, társadalmi törekvések metszéspontján található.¹⁵ Ezenfelül az észak–déli irányú fő útvonalak intenzitása, a Balkán belsejére, és az ellenkező irányban, a Közép-Európára való rálátás és hozzáférés az itteni „vidékiségnek” jó pozíciót teremt ahhoz, hogy egy tekintetben fogja össze a térséget. Nemcsak Vajdaságról beszélhetünk itt már, hanem sok tekintetben ismeretlen vagy csak kevésbé ismert táji-történeti neveket sorolhatunk fel, mint a román Bánát, Olténia, Braničevo, Mačva, Szlavónia, sőt, ismertebbeket is, mint amilyen Kiskunság... Ha az előbbi állításnak, miszerint a szigorú etnikai válaszvonalakat több esetben érdemes „felfüggeszteni” a gondolkodásunkban, van igazsága, úgy a kizárólag Vajdaságra összpontosító figyelem lazításának, és a regionális alapú összehasonlító szemléletmódnak is van. Ez az etnográfia számára nem jelent túl nagy erőfeszítést, mivel a társadalmak és kultúrák térbeli tagozódása és változatossága eleve érdekli. Ugyanígy felidézhetjük a szöveg elején említett kooperáció szükségességét a különböző nyelvű kutatók között, ez természetes igény az ilyen inter- és transzregionális perspektíva számára. Az ebből fakadó előnyök száma igen nagy, többek között az otthonosság és ezzel együtt a magabiztosság növeléséhez is hozzájárulhat, ha tudjuk, mi van Temesváron, Târgu Jiun, Požarevacon, Kragujevacon, Šabacon, a szlavóniai Požegán, aztán Kiskunhalason és így tovább. Ez az etnográfiai aprómunka számára persze hatalmas feladat. Már Vajdaságon belül is elkerülhetetlen lenne, hogy az itteni kutatók keressék

¹⁴ Lásd Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.

¹⁵ Erről lásd Komšić, Jovan: *Vojvođansko pitanje u procesu srpske tranzicije (1988–2013)*. Dan Graf, Beograd, 2014.

egymás társaságát. Szerbül ugyan a legtöbb helyen lehet terepmunkát végezni, ez azonban nem helyettesíti a magyar, a román, a szlovák, a ruszin és egyéb nyelv ismeretét. Ismét olyan ponton lyukadunk hát ki, ahol a nyitás, az etnikai határokon kívüli gondolkodásmód, a kalandvágyó megismerés számos előnnyel kecsegtet. Megtehetjük, hogy nem mozdulunk egy tapodtat sem, de azt is, hogy útnak indulunk, mint akiknek csak nyernivalójuk van.

Periferikus végszó

Az eddigiekből talán kiderült, hogy a társadalomkutatás és -elemzés, amely állandó gondolkodásra, kritikára és vívódásra késztet, érdekesítő távlatokat nyújt bármelyik érdeklődő gazdasági lakosnak, vagy bárkinek, aki a térség iránt érdeklődik. Ez a lehetőség beszédes példája annak, hogy egy sok szempontból periferián elhelyezkedő régió ugyan számos téren hiányt szenvedhet, sajátos adottságai miatt azonban korántsem ragadhatunk le a különféle elmaradottságok hangoztatásánál. Épp ellenkezőleg. Tény és való, hogy ettől még a kutató gyomra időnként megkordul, és a periféria különböző démonaival (számosan vannak!) is kénytelen harcot vívni, amelyek hátrálthatják őt, meg persze sokszor a csodabogár működésével jelenthet egyet tevékenysége. Ezek a körülmények azonban a legkevésbé sem meglepőek Európa ezen részén. Ebből a szempontból a szellemi egyensúlyi állapotot az a pont jelentheti, ahol az egyén elfogadja a társadalmi-gazdasági adottságokat, „maradiságokat”, de csak annyira, hogy ez ne jelentsen megalkuvást is – közben pedig megpróbálja olyan tettekre adni a fejét, amelyek révén valamennyire az általa is kívánt változásokat is előhívja, és egyben sokrétű ismeretanyagot tár fel a szélesebb nyilvánosság számára is.

Vékás János

Borzalmas? Nagyszerű? *Gondolatok az identitásról*

Nem én kiáltok, a föld dübörög,
 Vigyázz, vigyázz, mert megőrült a sátán,
 Lapulj a források tiszta fenekére,
 Símulj az üveglapba,
 Rejtőzz a gyémántok fénye mögé,
 Kövek alatt a bogarak közé,
 Ó, rejtse el magad a frissen sült kenyérben,
 Te szegény, szegény.
 Friss záporokkal szivárogyj a földbe,
 Hiába fürösztöd önmagadban,
 Csak másban moshatod meg arcodat.
 Légy egy fűszálon a pici él
 S nagyobb leszel a világ tengelyénél.
 Ó, gépek, madarak, lombok, csillagok!
 Meddő anyánk gyerekért könyörög.
 Barátom, drága, szerelmes barátom.
 Akár borzalmas, akár nagyszerű,
 Nem én kiáltok, a föld dübörög.
 (József Attila: *Nem én kiáltok*)

A vers sok mindenre jó. Egyszerűen csak újraolvasni is, minden érdek nélkül, és keretnek is a felkérésben felsorolt témákkal kapcsolatos gondolatok egybefoglalására. Legyen itt kéznél.

Hogyan értelmezhetjük? Sokféleképpen, hiszen sokfélék vagyunk, és a jelentés nem a szövegben, hanem az emberben van.

Olvashatjuk úgy, mint a külső körülmények tudati tükröződését. Ez a megközelítés is lehet többféle. Akár olyan is, ahogyan szavaltatták velünk az 50-es években: megőrült a náci sátán, simulj bele a tömegbe, s te leszel a fűszál metsző éle, amely a gépek, madarak, lombok, csillagok által pártfogolva győzelemre viszi a munkásosztály harcát.

József Attila 1924-ben írta ezt a verset. Oroszországban ebben az évben halt meg Lenin, aki két évvel korábbi politikai végrendeletében figyelmeztetett Sztálin féktelen hatalomvágyára. Akkorra már megkaparintották a hatalmat a bolsevikok, kivégezték a cári családot, és berendezték a pálinkafőzőket a templomokban, de a kommunista terror borzalmainak ez még csak a kezdete volt. Mindennek híre azonban a vers írásakor nem juthatott el József Attilához.

Ugyanebben az 1924-es esztendőben szabadult a börtönből Hitler, akit a sikertelen sörpuccs után öt év börtönre ítélték, de jó magaviseletére és pártjának veszélytelenségére való hivatkozással kevesebb mint kilenc hónap után szabadon engedtek. Ez idő alatt megírta a *Mein Kampf*-ot, de e tény, és még kevésbé a súlya sem lehetett ismert a tizenkilenc éves magyar költő számára.

Lehetséges a külső feltételezettségnek olyan interpretációja is, amely szerint a két világháború közti időben, amikor folytatódott „a háború más eszközökkel”, a mélyben zajló tektonikus mozgások által kiváltott legapróbb rezdülésekre is érzékeny költő rezonálásának tanújele e vers.

Hozzám az ilyen értelmezések egyike sem áll közel. Azt vélem, hogy az olvasó és a szöveg viszonyában az a meghatározás a pontosabb, amely szerint a jelentés az olvasó és a szöveg közötti interaktivitás eredménye, amely során identitásunkat erősítjük meg. Éppen az olvasó identitásából eredően különböznek annyira az értelmezések, és e verset éppen az identitás szempontjából értelmezem. Minden kedvemre valót belelál-

tok, amit e témában az elmúlt két évszázadban írtak, Renantól Frommig.

Mi az identitás? Az önmagamról alkotott kép. Ki vagyok én? József Attila mondja: „Hiába fürösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat”. Csak akkor mondhatok magamról valamit, ha azt összehasonlítom, összefüggésbe hozom mások valamely jellemzőjével. De melyikkel, milyen kritérium szerint? Lehet a bőröm színe világosabb, mint a másiké, a termetem alacsonyabb, lehetek nála fiatalabb vagy idősebb, gondolhatom magam műveltebbnek vagy okosabbnak, megbotránkozathat vagy egyetértésre készíthet valamely értékítélete. Az identitás tehát összetett dolog, számos komponense van, de ezek általában mégis összhangban állnak egymással. Így a komplexitása mellett is kompakt, ezért nem tartom célszerűnek kettős identitásról beszélni.

Az identitás komponenseinek egyike a nemzeti. Az irodalomban általában úgy említik mint nemzeti identitást, de – az imént kifejtettek okán – találóbbnak tartom „az identitás nemzeti komponense” megjelölést. Ne akadjunk most fenn ezen. Mi tehát a nemzeti identitás? A válasz érdekében először azt kell meghatároznunk, hogy mi a nemzet.

A nemzet az a viszonyrendszer, amely az emberek között a társadalmi integráció folyamata során kialakul. A nemzeti identitás pedig a társadalmi integráció során kialakult viszonyrendszer tudati tükröződése.

A társadalmi integráció tényezőinek négy nagy csoportját különböztetem meg. A demográfiai, a gazdasági, a politikai és a kulturális tényezőcsoportok folyamatos, interaktív egymásra hatással erősítik vagy gyengítik azokat a kapcsolatokat, amelyek által az emberek egy csoportja – napi érdekei mellett, sőt esetenként azok ellenére is – vallott értékei szerint is összetartozónak, különféle közösségekhez tartozónak érzi magát, és ezt az összetartozást a jövőben is fenn akarja tartani. A ténye-

zöcsoportok között sorrendiséget is meghatározhatunk szervezősük foka szerint. Az integrációs tényezők legszervele-
nebbje a gazdasági tényezőcsoport, ezt követi a politikai, majd
a kulturális, és a legszerveesebb tényezőcsoport a demográfiai
(az internalizálódott integráció). Ez utóbbi aztán ismét kihát a
gazdasági tényezőkre és így tovább.

A folyamat tudati tükröződésének, a nemzeti identitásnak
három dimenziója van: mélysége, szélessége és dinamikája. Az
identitás mélységével azt jelölöm, hogy az adott személy hány
szállal kötődik egy adott közösséghez, a szélességgel azt, hogy
egy szállal hány közösséghez kötődik, a dinamika pedig azt
mutatja, hogy e kötődések mennyire stabilak. Az a társadalom
az integráltabb, amelyben a közösség tagjai közötti keresztkö-
tődések hálózata sűrűbb és a kötődések stabilabbak.

Az elmondottakból az következik, hogy az identitás nem-
zeti komponense különleges helyzetet foglal el a többi összetevő-
höz viszonyítva. Miért? Azért, mert mögötte áll évszázadok
óta az erőszak monopóliumát magának kisajátító területi ál-
lam, amely a *cuius regio, eius religio* elve szerint alattvalóinak
tudatát is befolyásolva igyekszik őket homogenizálni könny-
nyebb kezelhetőségük érdekében.

A globális integráció folyamatában azonban a területi ál-
lam mindinkább elveszti hegemóniáját. Mi történik akkor az
identitás nemzeti komponensével? Megjelenik a lojalitások
piacán, és versenyre kényszerül az identitás fogyasztói kom-
ponenseivel. Sőt, maga a nemzeti komponens is rétegződik
és piacosodik.¹

Mire jó az identitás? Az egyén szempontjából arra, hogy
megtalálja helyét és szerepét a társadalomban, és belekapasz-
kodva elviselhetőbb legyen számára a világba vetettség állapo-

¹ Lásd Monroe E. Price: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Magvető, Budapest, 1998. 113.

ta. A közösség szempontjából pedig arra, hogy kialakuljanak a legkisebb közös többszörös elvén alapuló konszenzusos viszonyok, és tagjai ne érezzék annyira, hogy a pokol az a másik ember. Az identitás emellett stabilizációs szerepet játszik a társadalomban, tehetetlenségi erejével kereteket szabva a politikai voluntarizmusnak.

Az integráció, s annak folyamányaként az identitás alakulásában milyen mértékben és módon jutnak kifejezésre az egyes tényezőcsoportok? Helyettesíthető-e, legalább bizonyos mértékben, az egyik hatásának hiánya a másik erőteljesebb érvényre jutásával? A vajdasági magyarság példáján is bemutatathatnánk, hogy akár az egyén esetében a tápanyagok, úgy a közösség esetében az integrációs tényezők harmonikus együtt hatására van szükség az egészséges fejlődés érdekében. Különben torz lesz a társadalmi szerkezet. Ez a veszély különösen a nemzeti kisebbségeket fenyegeti. Aki egy kisebbség esetében a nemzeti identitás fenntartását a kulturális tevékenységre kívánja redukálni, az a kisebbségi eutanázia humanitását hirdeti.

Persze a történelmi körülmények jelentősen megszabják az integráció/dezintegráció irányát és módját is.

A kiegyezés után a magyarországi társadalom befogadó volt. Egyrészt ott állt mögötte az 1848-as forradalom és szabadságharc közös emléke, másrészt ott voltak előtte az államiság kiépítésének közös tervei. Fejlődésben volt, és olyankor mindenki szükség van, aki hozzáteszi a maga részét az egészhez, még ha nem is pontosan olyan a bőrszíne vagy a hanglejtése, mint a többségé. A gondok Trianon után következtek, amikor a források beszűkültek, az emberekben felébredt az irigység és a féltékenység, és úgy vélték, hogy valakiket ki kell dobni a léket kapott hajóból.

A trianoni magyar vereséggel párhuzamosan létrejött közös délszláv államban viszont már kezdetben sem volt eufória.

Nem volt közös élő emlék a múlttól, és a jövőre vonatkozó tervek sem voltak egyértelműek. Nem volt szükség mindenki-re, aki hozzáteszi a maga részét az egészhez. Nyilván az egész volt kérdéses, vagy úgy is mondhatjuk, kérdéses volt az egész.

Mi döntötte el a dolgot az egyik esetben az egyik, a másik esetben pedig a másik oldalra? Nyilván a felhalmozódott, internalizálódott identitáskészlet volt az, ami nem lehetett külső (gazdasági, politikai, kulturális) tényezőkkel ellensúlyozni.

Magyarország mint vesztes a trianoni trauma meghaladásának még mindig fájdalmas útját járja. Nem látni, hogy történelmi perspektívában milyen ütemben tér vissza a növekedés, a fejlődés és ezzel együtt az integráció pályájára, amelynek bekövetkeztével számíthatnak csak a határon túli magyar nemzetrészek is a reintegrációra. Fontos lenne, hogy addigra minden szomszédja az Európai Unió tagja legyen, és az Unión belül kialakuljanak az identitással kapcsolatos konszenzusos magatartásformák.

A délszláv egyesülés elvetélt kísérletét kétszer is megélt nemzetállamok még csak ezután indulnak el ezen az úton. Jó ideig még önmaguk definiálásával lesznek elfoglalva, s eközben, a dolog természetéből adódóan, inkább a különbözőségekre figyelnek.

Mindenkinek megvan tehát a maga baja, és a kisebbségeknek, ha addig is élni akarnak, a *modus vivendit* önmaguknak kell kimunkálniuk.

A vajdasági magyarság körében ezzel kapcsolatban két eszme van markánsabban jelen.

Az egyik a Vajdaság mint a multikulturális, területi kvázi-állam eszméje, amelyet a régi elit tart életben, és nem is annyira az önállóságot (ami valójában sosem létezett, mert az országos hatalmi csúcs függvénye volt), hanem saját pozícióját sírva vissza. Minden valamelyest komolyabb, a nosztalgiára építő politikai jelszavak szintjét meghaladó elemzés szerint nincs

realitása, mert nincs vajdasági identitás, viszont a regionális és lokális közösségek önállósága sokat segíthet az egészséges, integratív nemzeti identitások stabilizálásában. A Vajdaság államiságának vagy kvázi államiságának hívei ma már csak történelmi érveket tudnak mellette felhozni, amelyek – mint Machiavelli mondaná – nagyon jók, ha már semmi más nem maradt.²

A másik a perszonális autonómiának a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége által megfogalmazott eszméje, a kisebbség és a többség közötti állandó alkufolyamat intézményesítésének gondolata. Egykor úgy tűnt, hogy ezt Magyarország keveselli, Szerbia sokallja, s a képviselőtében kialakulófélben lévő új – a helytartói, majd a kijárói után a képviselői típusú – kisebbségi politikai elitet mindkét államelit érdekének látta ellehetetleníteni. A nemzetközi közösség sem akart sehol semmilyen újabb kisebbségvédelmi kezdeményezésre biztatni, miután a már lángoló válsággócokat sem tudta eloltani. A kisebbségen belül is nagy volt az autonómiával szembeni ellenállás a kinevezett intézményvezetők részéről, akiket ingatag helyzetük és dezorientáltságuk a korábbinál is agresszívabbá tett, mert nem szoktak hozzá az elszámoltatás gondolatához, hiszen – a rejtett vertikalizmus keretében – a kisebbségi érdekérvényesítés terén önmaguk határozták meg saját teljesítményük értékelésének kritériumait.

Azóta megváltozott a helyzet. Az ellenérdekeltek – velünk, kezdeményezőkkkel együtt – lassan kihálnak, és a fiataloknak érdemes lenne – most már a személyeskedő indulatok nélküli légkörben – újraolvasni e dokumentumokat. A jövőt az állami szuverenitás és a nemzeti önrendelkezés elve közötti kompro-

² Lásd például a következő kötet tanulmányait: Domonji, Pavel (priređio): *Vojvođanski identitet*. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

misszum, a többes kötődések, a megosztott lojalitás és a nem területi szerveződések felé kell keresni. A közlekedőedények elvének érvényesülését a hatalmi elitek mind nehezebben tudják megakadályozni, az emberek pedig viszik magukkal az eszüket és a szívüket is.

Mitől lehet borzalmas az identitás? Attól, ha külső kénysze-
rek erőltetik rá az emberre. Konrád György írja:

„Az identitás becsalगतó a mulató előtt, ahol majd megko-
pasztanak. Beemelsz az agyadba egy szövegblokkot, amolyan
szellemi protézist. A vezetők hatalma a sok frázis a közállam-
polgárok fejében, hogy mihez kell húneк lenniük.”³

Ezt a szakaszt az elbizonytalanítás, a talajvesztettség ér-
zésének, az értékek relativizálása általi identitásválságnak a
kiprovokálása előzi meg, hogy a vezérnek legyen kit vezetni,
megmenteni, megváltani. Ilyenkor – valamilyen hatalompoli-
tikai érdekből – a felhalmozódott identitáskészlettel való rab-
lógazdálkodás folyik, és nem annak újratermelése.

Mitől lehet nagyszerű az identitás? Attól, ha szerves belső
folyamattal jön létre, a világgal való felszabadító egyesülés-
ként. Erich Fromm könyvében olvassuk:

„Az ember csak előre mehet, fejlesztve az értelmét és új,
emberi összhangot találva a helyett az ember előtti összhang
helyett, amely visszahozhatatlanul elveszett. (...) Az ember
minden korban és minden kultúrában egy és ugyanazon
kérdéssel kerül szembe: arra kell megoldást találnia, hogyan
győzze le az elkülönültséget, hogyan valósítsa meg az egyesü-

³ Konrád György: Identitás és hisztéria. Lapszéli jegyzetek a
jugoszláviai harcokról. *Beszélő*, 1991. 32. sz. 21–23.

lést, hogyan haladja meg az egyéni életet és olvadjon egybe a világegyetemmel.”⁴

Sokszor magát az egyesülés pillanatát is tetten lehet érni. Illyés Gyulánál, *A ház végén ülök* című versében így:

„Én, aki egy földrelapult ház végéről
állok fel, a világ forró mélységéből,
félve nézek körül, remegve szivemben
most sejteni merem, hogy kiszemelttem.

A holdfényben kétsort hajladozó ágak
az útra fekete csokrokat dobálnak.”⁵

Vagy Tolnai Ottónál:

„Emlékszem – egyik legélesebben metszett, legtisztább szí-
nekkel felkent kép, amit hordozok – 1966 márciusa Rovinjban.
(...) [A]hogy a tél hirtelen megszakadt és berobbant a tavasz,
akárha egyszerre, mind kinyílt a virág, úgy tűnt, mintha a Te-
remtő egyik legszebb, legüdébb vásznát akarta volna kirakni,
megmutatni nekünk. (...) Itt meg kellene állni. És többé sehová
se mozdulni. (... Te, a) [S]enki (kisebbségi irodalmár, aki még
kisebbségében sem létező, pár gubancos szöveg, egy akárha
kátránnyal kent fedelű kötetecske szerzője, egy perturbációkat
idéző, 1961-gyel állítólag új korszakot bejelentő melléklet el-
indítója, akinek a zsebében per pillanat egyetlen para sincsen),
egyszer csak megállsz. (...) Megrázkódsz, s akárha varázsérin-
tésre, megszűnik a didergésed, megváltozol, új emberré leszel,

⁴ Erich Fromm: *The Art of Loving*. Harper & Row, New York, 1956. 9.

⁵ Illyés Gyula *összegyűjtött versei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993. 64–66.

(...) amikor a végtelen az ólomlemez mögött (...) ismét azt mondja, hogy vagyok, mármint van olyan, ott az orrod előtt kezdődik is már, van olyan, hogy végtelen, már benne is vagy, már bele is zuhantál szinte, már szeded is a horgonyt, már ki is hajóztál, része vagy, kint vagy a halászokkal, átjár a sós és kátrányos vízszag, átnedvesít a pára, s aztán, ahogy visszatérsz, megszédít a robbanó leánder (babérrózsa), a bogumil mételes illata.”⁶

De van arra is példa, amikor nem a pillanat élménye, hanem az általa teremtett mű a nagyszerű, amely a Kovács Károlyból Ács Károlyba elrejtőző identitás kialakulásának egyik kulcsmozzanatát örökíti meg, amikor egy lányt elütött a vonat:

„Láttam a mozdonyt. Fegyelmezett kény.
Dühödt engedelmesség.

- - - - -

Fiatal lány volt, azt mondták, én
nem láttam,
én emezt láttam, a gyilkost,
s tehetetlen dühömben az öklöm
ráztam utána,
de már messze járt, a hídon dübörgött,
nemsokára a következő állomás váltóin
kattognak kerekei.
Ahá, a déli gyors, mondják majd ott is,
órájukra nézve.
Pontos, teszik hozzá, akik ismerik
a menetrendet.

- - - - -

⁶ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező: Parti Nagy Lajos. Kalligram, Pozsony, 2004. 95–97.

Magamnak is csak arra kellett
ez a kusza kis emlék,
hogymondhassam a menetrend
dicséretét,
s hogy – sokkal bátortalanabban –
mintegy vigasztalásul
följegyezhessem: olykor néhány kiló
hús, csont és velő is kell,
hogymondhassam a sikoljék tova
a vas-test,
és egyenletes zakatolássá álljanak össze
a rejtett kis remegések.”⁷

Mikor érzékeljük el a kor, amikor ismét lesznek közösséget meghatározó élményeink? Amikor a közös emlékek a közös tervekkel találkoznak, továbbblendítve bennünket az úton? És milyen lesz az a kor? Borzalmas? Nagyszerű?

Budapest–Újvidék, 2015. május 22.

⁷ Ács Károly: *Menetrend dicsérete*. Forum, Újvidék, 1968. 57–61.

ÉLETRAJZOK

- BAKOS Petra (Szabadka, 1979) esszéíró, kutató. Doktorandusz és kutatóasszisztens a CEU Gender Studies Tanszékén. Csantavéren, Budapesten és Berkeley-ben él.
- BOGDÁN József (Zenta, 1956) fehértemplomi plébános. Teológiából szerzett diplomát 1983-ban.
- Marko ČUDIĆ (Zenta, 1978) irodalmár, hungarológus, műfordító. A Belgrádi Egyetem Filológia Karának docense, Belgrádban él.
- DOBÓ Géza – PÁSZTOR Árpád Attila szerbiai magyarok; egyikük Vajdaságból költözött Budapestre, másikjuk pedig Magyarországról a szerb fővárosba. Évek óta közösen publikálnak egy internetes blogon is (*Serbia Insajd*).
- GYURKOVICS Virág (Szabadka, 1987) újságíró. A Klein House Galéria művészeti vezetője. Szabadkán él.
- KOCSIS Árpád (Verbász, 1988) író, publicista. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán az Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója.
- LOSONCZ Alpár (Temerin, 1958) egyetemi tanár az Újvidéki Egyetem Műszaki Karának Társadalomtudományi Katedráján.
- LOSONCZ Márk (Újvidék, 1987) filozófus, kutató. A Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet (Belgrádi Egyetem) munkatársa, Temerinben él.
- RADICS Viktória (Zombor, 1960) irodalmár, műfordító, szellemi szabadfoglalkozású. Budapesten él.
- SZERBHORVÁTH György (Topolya, 1972) szociológus, író, újságíró. Az MTA TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Kishegyesen és Budapesten él.

TÓTH Szilárd János (Szabadka, 1991) politológus. A Budapesti Corvinus Egyetemen írja doktori értekezését, politikaelmélettel, politikai filozófiával foglalkozik. Palicson él.

VÁRADY Tibor (Nagybecskerek, 1939) egyetemi tanár, akadémikus.

VATAŠČIN Péter (Érsekújvár, 1987) etnológus. A Pécsi Tudományegyetem (BTK, Interdiszciplináris Doktori Iskola) hallgatója, Szabadkán él.

VÉKÁS János (Újvidék, 1953) újságíró. Újvidéken és Budapesten él.

TARTALOM

Előszó	5
BAKOS Petra: Kik vagyunk?	9
BOGDÁN József: Mi a magyar?	19
Marko ČUDIĆ: Néhány széljegyzet a vajdasági magyar identitás karakterológiáihoz	27
DOBÓ Géza – PÁSZTOR Árpád Attila: A biciklitől a gyorsvasútig	41
GYURKOVICS Virág: Helyünk a világban	53
KOCSIS Árpád: A dombokon túl	65
LOSONCZ Alpár: Az autonómia/heteronómia horizontja ..	85
LOSONCZ Márk: Merre tartasz, vajdasági magyar?	124
RADICS Viktória: Éjszakai válasz	168
SZERBHORVÁTH György: A Vajdaság – egy mítosz vége ..	180
TÓTH Szilárd János: Trauma és nosztalgia északon	203
VÁRADY Tibor: ITT	210
VATAŠČIN Péter: Vajdaság olvasata „etnográfiai” szemmel ..	224
VÉKÁS János: Borzalmas? Nagyszerű?	239
Életrajzok	251

A kötet megjelenését a Tartományi Művelődésügyi,
Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság, valamint
a Magyar Nemzeti Tanács támogatta.



Kiadta a Forum Könyvkiadó Intézet.
A kiadásért felel Virág Gábor igazgató.
Recenzens Dévavári Zoltán, Pressburger Csaba és
Ráczi Krisztina.
Szerkesztette és az előszót írta Losonczi Márk.
A szöveget gondozta Kelemen Emese.
A fedőlapot Léphaffa Pál illusztrációjának felhasználásával
Kelemen Emese műszaki szerkesztő készítette.
Készült a Donat Graf nyomdában Belgrádban, 2017-ben.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

323.1(=511.141)(497.11)(082)

Ki vagy te, vajdasági magyar? : Írások az identitásról és annak hiányáról / Losoncz Márk (szerk.) ; [az előszót írta Losoncz Márk]. – Újvidék : Forum, 2017 (Beograd : Donat Graf). – 251 p. : ill. ; 20 cm

Példányszám: 300 – Előszó: 5–7. p.

ISBN 978-86-323-0998-2

1. Losoncz, Márk [urednik] [autor dodatnog teksta]

a) Mađari – Nacionalni identitet – Vojvodina – Zbornici

COBISS.SR-ID 314771207